

Досліджуються теоретико-методологічні та практичні проблеми розвитку процесів регіональної економічної інтеграції. Аналізуються сучасні прояви світового економічного розвитку, розкривається вплив глобалізаційних процесів на національні економіки. Узагальнюється світовий досвід розвитку інтеграційних процесів, виявляються інтеграційні орієнтири зовнішньоекономічної політики і пропонуються моделі інтеграційного поступу для України.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів.

The theoretical, methodological and practical problems of the regional economic integration processes are studying. The modern features of the world economic development are analyzing, the globalization processes influence on the national economies are discovering. The world experience of the integration processes development is overlooking, the integration benchmarks of the foreign economic policy are studying and the models of Ukraine integration development are proposing.

For research associates, teachers, postgraduates, graduates and undergraduates.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	В.Д. Базилевич, д-р екон. наук, проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	В.М. Шелудько, канд. техн. наук, доц.; А.А. Чухно, д-р екон. наук, проф., акад. НАН України; Д.М. Черваньов, д-р екон. наук, проф., чл.-кор. АПН України; В.А. Євтушевський, д-р екон. наук, проф.; П.С. Єщенко, д-р екон. наук, проф.; І.О. Лютий, д-р екон. наук, проф.; В.Л. Осецький, д-р екон. наук, проф.; В.О. Мандибура, д-р екон. наук, проф.; А.О. Старостіна, д-р екон. наук, проф.; О.І. Черняк, д-р екон. наук, проф.; В.Г. Швець, д-р екон. наук, проф.; А.В. Шегда, д-р екон. наук, проф.; Н.І. Гражевська, канд. екон. наук, доц. (відп. секр.).
Адреса редколегії	03022, Київ-22, вул. Васильківська, 90-а, економічний факультет; ☎ (38044) 259 71 82
Затверджено	Вченою радою економічного факультету 09.09.08 (протокол № 2)
Атестовано	Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 09.06.99
Зареєстровано	Міністерством інформації України. Свідоцтво про державну реєстрацію КІ № 251 від 31.10.97
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43; ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

СУЧАСНІ ВИЯВИ СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

В. Новицький

Специфіка процесів інтернаціоналізації на сучасному етапі та геоекономічні виміри зовнішньої політики України 4

Шевченко В.

Глобальний та європейський аспекти фінансової інтеграції: фактори та результати 10

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА МІЖНАРОДНУ ЕКОНОМІЧНУ ПОЗИЦІЮ УКРАЇНИ

Плотніков О.

Цивілізаційні аспекти фінансової глобалізації в контексті її впливу на Україну 15

Софіщенко І.

Регіональна фінансова взаємодія та процеси капіталізації національного фінансового ринку 20

РЕГІОНАЛІЗМ У ВИЗНАЧЕННІ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЗИЦІЇ КРАЇНИ

Рокоча В.

Мотивації та моделі мультинаціонального економічного розвитку 24

Нагачевська Т.

Інтеграційні процеси та формування інноваційної моделі економічного розвитку України 29

Крилова Н.

Економічні передумови та можливості формування інтеграційної моделі України 34

ІНТЕГРАЦІЙНІ ОРІЄНТИРИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Кузьома О.

Можливості та ризики реалізації стратегії багатовекторної інтеграції України 39

Будкін В.

Співдружність незалежних держав у регіональному та економічному вимірах 46

Кочергіна Н.

Вплив інтеграційних процесів на розвиток міжнародного бізнесу 52

Длігач А.

Застосування методів стратегічного маркетингу для аналізу інтеграційного середовища України 55

Мошкова М.

Заставна в системі рефінансування іпотечних кредитів 57

CONTENTS

MODERN FEATURES OF THE WORLD ECONOMIC DEVELOPMENT

Novizkiy V. Specifics of the internationalization processes on the current stage and geo-economic dimensions of the foreign policy of Ukraine	4
Shevchenko V. Global and European aspects of the financial integration: factors and results.....	10

INFLUENCE OF GLOBALIZATION PROCESSES UPON THE INTERNATIONAL ECONOMIC POSITION OF UKRAINE

Plotnikov O. Civilization aspects of financial globalization in context of its influence on Ukraine.....	15
Sofischenko I. Regional Cooperation and processes of national financial market capitalization	20

REGIONALIZATION IN DETERMINATION OF THE INTERNATIONAL ECONOMIC POSITION OF COUNTRY

Rokocha V. Motivations and models of multinational economic development	24
Nagachevska T. Integration processes and creating an innovative model of economic development of Ukraine.....	29
Krylova N. Economic premises and options to formation of integration model of Ukraine	34

INTEGRATION REFERENCE POINTS OF EXTERNAL ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

Kuzioma O. Opportunities and risks of the realization of the multi-vector integration strategy of Ukraine.....	39
Budkin V. Commonwealth of independent states in regional and economic dimensions.....	46
Kochergina N. Influence of integration processes on development of international business	52
Dligach A. Employment of strategic marketing methods for the analysis of Ukraine's integration environment	55
Moshkova M. Mortgage in the system of mortgage credit refinancing	57

СУЧАСНІ ВИЯВИ СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

В. Новицький, д-р екон. наук, проф.

СПЕЦИФІКА ПРОЦЕСІВ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ТА ГЕОЕКОНОМІЧНІ ВИМІРИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано позитивні та негативні аспекти впливу процесів інтернаціоналізації, що відбуваються в сучасній міжнародній економіці, на країни в цілому і Україну зокрема.

A positive and negative aspects of the internationalization processes influence, which are going on in modern international economy, are analyzing with respect of all countries and specifically Ukraine.

Економічний розвиток, перспективи міжнародного співробітництва будь-якої держави, зокрема й України, знаходяться у вирішальній залежності від стану та динаміки світового ринку, процесів міжнародної інтеграції на світовому та регіональному рівнях. В цьому відношенні базовою категорією при дослідженні проблем світового економічного розвитку є категорія "інтернаціоналізація", економічна суть якої полягає в розширенні господарської діяльності за межі окремих національних економік у вигляді багатобічних коопераційних контактів з метою збільшення продуктивності та підвищення ефективності виробництва. Ключовою рисою інтернаціоналізації ринкової діяльності є усунення перешкод рухові товарів та факторів виробництва з боку урядів й подальша активізація міжнародних організацій, які сприяють лібералізації руху товарів та факторів виробництва.

Разом з тим, згадані процеси є багатовимірними за своєю природою, а їхні наслідки для окремих країн надто неоднозначними. Очевидно позитивні наслідки – можливість розвивати спеціалізоване виробництво, зниження витрат на утримання контрольно-адміністративних інститутів, передусім митниць та регламентуючих відомств, супроводжуються підвищенням вразливості фінансових систем, небезпечною колапсу ряду галузей національного виробництва, що може призвести до радикального погіршення умов життя і соціально-політичних ускладнень.

Особливо характерними такі небезпеки є для країн, які переживають складні етапи докорінних реформ, створення ефективних ринкових систем, зокрема України. І саме тому принципового значення набуває оцінка особливостей та основних наслідків інтернаціоналізації економічних систем на сучасному етапі.

Міжнародні економічні відносини як цілісний та заснований на зворотних зв'язках механізм є функціональною системою реалізації господарських інтересів дієвих суб'єктів за допомогою специфічних та властивих інтернаціональному рівневі спілкування принципів, інструментів їх досягнення. Означеному механізмові властивий динамізм, який, з урахуванням історичних і національних особливостей, зумовлює логіку саморозвитку міжнародної економічної діяльності окремих країн. У чому полягає його сьогоденна специфіка?

На відміну від тих моделей світового економічного розвитку, які існували ще в порівняно нещодавньому минулому (перша половина XX століття, перші десятиліття після другої світової війни), міжнародна система господарських відносин, з якою людство входить в третє тисячоліття, відрізняється значно більшою інтегративністю. Все більша частина виробленого продукту інтернаціоналізується у вигляді товарного обміну на світових ринках, зростає питома частка інтернаціоналізованого виробництва. Сказане стосується і молодих ринкових країн, для економіки яких характерним є:

✓ абсолютне та співвідносне зростання інтернаціоналізованої частки виробленого та споживаного продуктів (тобто експорту та імпорту);

✓ збільшення (хоча і надто повільне) ваги та значення економічних об'єктів, які перебувають в повній або частковій власності іноземців (індикатором цього процесу слугують показники динаміки іноземних інвестицій);

✓ подальша інтеграція економіки країни в міжнародні валютно-фінансові та кредитні відносини з міжнародними та іноземними суб'єктами – державами, спеціалізованими організаціями, фізичними особами (відповідні відносини регулюються як двосторонніми домовленостями, як наприклад з ЄБРР, МВФ, Світовим Банком, так і в більш загальних інституційних рамках – наприклад на рівні Паризького клубу, коли йдеться про країни-кредитори, а також Лондонського клубу, коли про спільну політику домовляються приватні кредитори);

✓ зростання переліку питань, які є предметом спільного розв'язання в рамках міжнародних програм соціально-економічного розвитку, а також в рамках міжнародних організацій, членом яких виступає Україна – Міжнародна організація праці, економічні структури ООН, СНД та ін.

Основні прояви інтернаціоналізації можна спостерігати в двох ракурсах. З точки зору окремих країн і в глобальному масштабі. В першому випадку можна констатувати тенденцію зростання частки ВВП, яка підлягає інтернаціоналізації. Це пов'язано з генезою та подальшим диверсифікованим розвитком феномену відкритої економіки. В другому – можна говорити про формування нової системної цілісності – міжнародного ринку, який є реальною формою існування світового господарства, а також його рушійною силою. Звідси випливає, що інтернаціоналізація, яка проявляється на усіх рівнях підприємницької та регулятивної діяльності, є однією з домінуючих характеристик сучасного економічного життя.

Цей універсальний висновок стосується реалій усіх країн, проте особливе значення має для нових ринкових країн та країн, що розвиваються, оскільки модель інтернаціоналізації господарського життя повинна визначити сприятливі міжнародні умови (1) підвищення ефективності ринкової економіки для перших і її розбудови для других, (2) комерційної діяльності, і (3) надходження капіталів, нових виробничих та інформаційних технологій, які мають бути забезпечені позитивним розвитком двосторонніх відносин з іншими державами, участю країн у міжнародних та регіональних об'єднаннях, у роботі міжнародних економічних організацій.

Ще однією особливістю процесів інтернаціоналізації за участю названих країн є нерівномірність розподілу експортних виробництв, переважання окремих центрів та територіально-виробничих комплексів (ТВК) та низький рівень експортної спеціалізації цілих регіонів. В Україні, наприклад, основу експортного потенціалу ста-

новлять східні ТВК, передусім регіони Кривбасу та Донбасу, водночас ряд західних та центральних областей країни здійснюють мізерний експорт продукції.

Сучасні процеси інтернаціоналізації протікають у специфічних умовах. Ключова з них, що прямо впливає на динамічність національного розвитку – зміни в глобальному співвідношенні сил між регіонами світу та блоками угрупованнями, породжує проблему вибору ефективної геоекономічної моделі розвитку національної економіки. Враховуючи своє об'єктивне місце в міжнародному співтоваристві, реальне оточення і рівень розвитку, різні країни мають обрати прийнятний для себе інтеграційний алгоритм, модульне співвідношення тих або інших геостратегічних векторів, які і визначають її участь у процесах інтернаціоналізації. Для багатьох з цих країн (для України у тому числі) проблема вибору ускладнена вразливістю економічної та соціально-політичної систем від зовнішніх факторів, а також подвійністю національно-психологічних мотивів зовнішньої орієнтації.

Наслідуючи обраним геоекономічним цілям, країни мають виходити з необхідності урахування в своїй політиці комплексу організаційно-інституційних аспектів, використовуючи для цього всю палітру засобів державного сприяння міжнародній економічній діяльності за тими або іншими географічними векторами та забезпечивши членство (повне або часткове, асоційоване) або певний статус у міжнародно-господарських структурах. Конструкційно елементи національної геоекономічної моделі можна представити проблемними блоками, які, наприклад, в Україні з функціональної точки зору включатимуть:

- 1) внутрішню організаційно-політичну логіку національної функціональної відкритої економічної системи;
- 2) зовнішні світогосподарські та регіональні передумови щодо перспективного характеру системи міжнародно-коопераційних зв'язків відкритої економіки країни;
- 3) конкретно-практичні напрями, а також альтернативи та потенційні варіанти геоекономічної моделі країни.

Взагалі процес формування економічної складової геостратегічної моделі незалежної України виявився справою значно більш складною, ніж суверенізація політична. Це пов'язано із зволіканням та помилками при проведенні реформ, а також із зіткненням інтересів у сфері економічної конкуренції, нестикування структур розвиненого ринкового і трансформаційного господарств. Не справдилися надії ряду українських політиків на те, що з метою економічного гарантування незворотності нової політичної орієнтації України Захід піде на певні жертви – вони виявилися вельми незначними і значних економічних дивідендів на свої зовнішньополітичні акції країна поки не отримувала. В цілому ж комплексна оцінка усіх переваг та проблем в сфері міжнародної економічної діяльності України, а також внутрішніх передумов співробітництва, що склалися всередині держави дозволяє стверджувати, що основний вектор ускладнень спрямований зсередини назовні, а не навпаки. Це означає передусім, що багато які зовнішньоекономічні та зовнішньополітичні труднощі України зумовлені її внутрішніми проблемами, як наприклад, неефективним споживанням енергії і її носіїв, зволіканням з промисловим освоєнням чорноморського газо- й нафтоносного шельфу. Як і раніше слабо пов'язані дипломатична і зовнішньоекономічна сфери, явно відчувається безініціативність стосовно багатьох потенційних пунктів переговорного процесу. І, звичайно, надто помітним негативним чинником є несприятливий інвестиційний клімат.

Питання геоекономічної орієнтації, входження або утримання від входження в ті або інші регіональні господарські структури або до світової системи торговельно-

коопераційних відносин вирішуються на урядовому рівні. Тому важливим завданням представляється детальне вивчення і максимально повне знайомство з основними особливостями і закономірностями механізму інтернаціоналізації не тільки безпосередньо залучених в міжнародні господарські взаємозв'язки підприємців, але й працівників державного управлінського апарату.

Сучасне місце України в міжнародному поділі праці, її роль в розв'язанні глобальних проблем, здатність політичними засобами забезпечувати сприятливу кон'юнктуру власного соціального, господарського прогресу не відповідають ані відомостям про історичне минуле нашої держави, ані наявному потенціалу. Ситуацію ускладнили затримка з проведенням ринкових перетворень, надто повільна реструктуризація промисловості, макроекономічні прорахунки, недостатньо наполеглива міжнародна економічна політика, а, в ряді випадків, навіть неготовність ряду інших держав враховувати національні інтереси України. Врешті решт, на відміну від країн Центральної та Східної Європи, держава не змогла збільшити частку товарів з високою доданою вартістю в загальній структурі експорту та оптимізувати імпорт. Відтак Україна залишилась експортером переважно сировини та напівфабрикатів, а її імпорт відображає тільки невідкладні потреби. За таких умов з особливою гостротою постає проблема концептуального визначення основних цілей міжнародної економічної стратегії та її геополітичних напрямів. Без цього, без адекватної урядової міжнародної політики, підтримки з боку держави господарських структур, виробничо-збутова, фінансово-інвестиційна діяльність останніх буде недостатньо ефективною.

Логіка становлення і подальшого розвитку ринкових відносин на сучасному етапі вимагає подвійного бачення проблематики міжнародної економічної діяльності. З одного боку, йдеться про ставлення до неї як до об'єкта цілеспрямованого організаційно-економічного впливу з метою стимулювання підприємницької активності і налагодження стійких самоврегульованих ринкових зв'язків і механізмів, а з іншого – як до прискорювача прогресивних перетворень у структурі суспільного відтворення, джерела передових технологічних і організаційних ідей в області управління суспільно-виробничими системами.

В Україні провідною складовою механізму міжнародної діяльності є двостороннє співробітництво з країнами, які належать до різних регіонів світу. Історично такий принцип політики країни виник як альтернатива ідеям реінтеграції країн СНД та відновлення їх об'єднання в широкому соціально-економічному контексті. Втім позитивне значення концепції налагодження рівноправного та взаємовигідного двостороннього співробітництва не вичерпується необхідністю протидії безплідним геополітичним планам. Вона має і цілком практичний зміст, якому відповідає реальний потенціал міжнародної торгівлі, міжнародного інвестування, інших форм взаємодії.

В останні роки в українській науковій економічній та суспільно-політичній літературі став широко використовуватись термін "геоекономічна політика". Під цим терміном розуміють комплекс дій, спрямованих на налагодження вигідних міжнародних торговельно-коопераційних зв'язків, оптимізацію умов міжнародної економічної інтеграції країни (блоку країн). Не дивно, що визначення геоекономічних пріоритетів для України стало одним з найгостріших питань розвитку держави після здобуття нею незалежності. Взагалі для будь-якої країни необхідною складовою зовнішньої стратегії, а також умовою розв'язання кардинальних проблем розвитку виступає вироблення національної політики стосовно тих або

інших міжнародно-економічних об'єднань та коопераційних, інтеграційних процесів. Але для України визначення форм та обсягів співробітництва, тобто його якісних та кількісних характеристик, є особливо важливим та складним. Це зумовлено як інтеграційним вакуумом, який утворився внаслідок уособлення держав-колишніх радянських республік, так і великою залежністю вітчизняної економіки від сфери міжнародного співробітництва.

Однак вироблення чіткої та послідовної стратегічної лінії, визначення прийнятних тактичних методів розв'язання кардинальних задач розвитку України істотно ускладнені парадоксальним і небезпечним дисбалансом зовнішніх чинників. Мова йде про суперечність між дедалі більш прозахідним зовнішньополітичним, військово-стратегічним курсом країни та її жорсткою, значною мірою односторонньою економічною залежністю від Росії, взагалі від відносин за східним вектором – з блоком країн СНД. Можна казати, що ця залежність значною мірою є енергетичною, а це означає, що з підвищенням ефективності комплексу відтворення така залежність має бути подоланою. Але, по-перше, це є справою часу, а по-друге, мають значення й наявні виробничо-технологічні зв'язки, перспективи розвитку виробничої кооперації.

Другий по значенню "вузол залежності" України від СНД – збут товарів. При цьому знов-таки кажуть про безальтернативність, хоча вже в плані неконкурентності вітчизняних товарів на світових ринках. Але виробництво неякісних товарів аж ніяк не можна вважати за стратегічний вибір, а у дійсності такий вибір не може не бути пов'язаним із радикальним переозброєнням основних фондів, а отже – з інвестиціями. А достатніх навіть для власних потреб інвестиційних ресурсів у країн СНД немає. Одне з нечисленних виключень складає російський Газпром, однак його інвестиційні інтереси пов'язані зі встановленням контролю над стратегічними трубопроводами і потужностями нафтопереробки і, як правило, є некомпліментарними стосовно національних пріоритетів України.

Очевидно, що подібний стан речей в принципі не може тривати досить довго і загрожує втратою здатності наслідувати орієнтованій на національні інтереси системі пріоритетів і самому існуванню України як суверенної держави.

У зв'язку з цим не може не виникати питання стосовно способів подолання вказаної суперечності. Точніше, йдеться про дилему: або потрібно змінити саму парадигму зовнішньополітичної, військової доктрини України, трактуючи її як неадекватну реальній ситуації, або наявну міжнародну коопераційну модель України належить розглядати як неперспективну та таку, що еволюціонує у тому ж самому прозахідному напрямі. А це вимагає визначення та обґрунтування напрямів часткової геоекономічної переорієнтації на західні країни, можливо й на держави деяких регіонів Азії, а також практичних методів сприяння цьому процесу.

Очевидною тенденцією формування відкритої економіки України, яка проявилася вже в 90-ті роки та зберігається і надалі, є збільшення питомої ваги та абсолютних обсягів експортно-імпорتنих операцій з провідними ринковими країнами та державами, які розташовані в різних регіонах світу поза СНД.

Особливе значення для України має торгівля з окремими країнами Євросоюзу. Це пояснюється як суто ринковою логікою (країни ЄС є надзвичайно містким ринком збуту та джерелом функціонально ефективних товарів), необхідністю прив'язки вітчизняної економіки до європейських технологічно-інформаційних мереж, так і геополітичними міркуваннями (в контексті прагнення Украї-

ни максимально інтегруватися до європейського господарського простору та соціально-політичних структур).

У відповідності до духу та положень Угоди про партнерство та співробітництво з ЄС Україною було підписано та ратифіковано торгово-економічні угоди з країнами-членами Союзу. Аналогічні угоди були укладені також зі Швейцарією та рядом інших держав.

Проте не може йтися про вироблення якоїсь "остаточної" геоекономічної моделі. Адже, по-перше, негайний перехід до бажаних якісних та кількісних параметрів відносин із зовнішнім світом не є можливим, як і нереальною сьогодні є, наприклад, реалізація однієї із стратегічних цілей України – вступ до ЄС. По-друге, навіть самі уявлення про бажані орієнтири змінюються, як внаслідок розвитку політичної чи економічної ситуації всередині країни, так і у зв'язку з еволюцією світогосподарської системи, виникненням нових інтеграційних угруповань, динамізмом їхніх підходів до співробітництва.

Специфічний феномен української державності у вигляді різновекторності механізму кооперації із зовнішнім світом, головним змістом якого є намагання забезпечити багатоканальну взаємодію із Заходом в економічній, політичній і військовій областях при значній економічній та політичній залежності від Росії та інших країн СНД, поки зберігається як довготривала умова побудови моделі взаємовідносин України із зовнішнім світом. Відтак доречним є пошук ситуативних компромісів при виробленні моделі міжнародної економічної діяльності України. Прикладом такого компромісу є теза про багатовекторність співробітництва, на чому в черговий раз було зроблено наголос в Стратегії економічної та соціальної політики на 2000 – 2004 рр. "Україна: поступ у XXI століття". В цьому програмному документі зокрема було проголошено мету посилення геополітичної диверсифікації співробітництва з акцентом на європейському напрямі. Водночас зазначалося, що значні можливості міжнародної економічної діяльності відкриваються у зв'язку з підписанням Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, прийняттям Програми економічного співробітництва на 1998 – 2007 рр. Крім того підкреслювалося і значення співробітництва з іншими країнами СНД, зокрема у науково-технічній сфері.

Разом з тим, не все так просто з обраним маневром стосовно зовнішнього оточення України. Обґрунтуванням багатовекторності державної орієнтації України слугує теза про кінець епохи біполярного протистояння та про початок формування багатополюсного світу. Але практика доводить, що ця теза і стосовно процесів економічного блокування, і на військово-стратегічному рівні не є невідпornoю. За умов укріплення економічних позицій та подальшого просування західних країн кількома, але співнаціленими інтеграційними шляхами, немає скільки-небудь істотних симптомів ерозії західного економічного та військово-стратегічного альянсу. Очевидні й спроби консолідації Росії з деякими колишніми радянськими республіками і, що представляється особливо симптоматичним, з Китаєм. При ускладненнях щодо впровадження ефективних економічних програм співробітництва, цими країнами робиться наголос на військово-стратегічному партнерстві. І у разі більш повного закріплення їх "дружби" проти Заходу (принаймні в коротко- або навіть середньостроковій перспективі) світ може отримати оновлену біполярну систему протистояння, а ставлення до неї України виявиться важливим не тільки для неї, але і для обох опонуючих сторін. Така ситуація вочевидь постане серйозним викликом для долі нашої держави – адже вона може зумовити як появу ряду позитивних міжнародних факторів, так і знач-

них небезпек для національного розвитку. Відтак Україна може зіткнутися із ситуацією, коли вона постане своєрідною буферною зоною між Заходом та Сходом і реальним змістом "багатовекторності" буде "двовекторність" при порівняно незначній ролі інших напрямів співробітництва та центрів впливу.

На сучасному етапі Україна не зможе розв'язати основні геостратегічні завдання ефективного розвитку відкритої економіки, офіційно заявивши про свою належність тільки до однієї з глобальних цивілізаційних підсистем.

Очевидна слабкість східного угруповання, що формується, і його власна залежність від Заходу роблять неможливим "просхідний" вибір з гіпотетичним варіантом заморожування або навіть згортання партнерства із ЄС, НАФТА та навіть військово-політичним блоком НАТО. Передусім це пов'язано з розмиванням самого поняття "економічний простір СНД" і відособлення окремих статей, як то торгівля з Росією, торгівля з Азербайджаном тощо. Адже цілий ряд держав (крім України – Азербайджан, Туркменістан, Грузія, Молдова) не прагнуть до формування консолідованої єдності економічного комплексу СНД.

Разом з тим, не принесло б дивідендів і рішення відмовитися від всебічної кооперації, зокрема й у політичній сфері, із Заходом, яка здатна надавати і реально надає значний позитивний вплив на зовнішньополітичне положення країни, і кажучи про контакти України із західними країнами в цілому, можна констатувати зростання обопільного інтересу та кроки назустріч з обох сторін.

Щодо розмов про необхідність постановки питання про вибір для України якоїсь одновекторної геоекономічної орієнтації, то, принаймні зараз, вони, на наш погляд, представляються неактуальними. Перспективна геоекономічна модель України повинна охоплювати цілий комплекс географічних векторів і економічних галузей.

Розвиток процесів інтернаціоналізації у другій половині ХХ століття виявив ще ряд своїх особливостей: провідними формами інтернаціоналізації стали глобалізація та регіоналізм. Вибудувався специфічний ланцюжок формування економічної єдності світу – від пошуку можливостей співробітництва – до взаємної адаптації, від взаємовигідних контактів – до інтеграції зусиль, від обміну – до взаємопроникнення – від взаємопроникнення до формування єдиного ринкового та навіть соціального простору. Отож, як форма інтернаціоналізації, глобалізація є процесом поступового утворення універсального світового середовища ринкової діяльності шляхом зниження та скасування країнами тарифних та нетарифних регуляторів зовнішньої торгівлі, лібералізації руху факторів виробництва та розвитку транснаціональних господарських структур, натомість регіоналізація являє собою процес поступального формування спільного ринкового та відтворювального простору географічно, історично та культурно споріднених країн, який супроводжується уніфікацією умов торговельно-економічної діяльності, зниженням та скасуванням взаємних обмежень з метою підвищення економічної ефективності та розв'язання глобально-конкурентних завдань.

Поняття глобалізації було введено в обіг порівняно недавно: активно його почали використовувати з 80-х років*. Проте, вже на зламі століть воно не тільки впевнено увійшло до наукової та соціально-політичної лексики, але й набуло надзвичайного поширення. Причиною тому стали чинники об'єктивного характеру, нові

реалії господарського життя людства та міжнародного співробітництва.

Глобалізація економічного життя, згідно закономірностей міжнародного поділу праці та завдяки розширенню національної спеціалізації, має об'єктивними наслідками збільшення сукупного світового виробництва та зростання ефективності господарських механізмів, які постають об'єктами інтеграції. Це можна пояснити тим, що фізичне розширення господарського простору дозволяє оптимізувати процеси відтворення, краще використати наявні економічні ресурси.

Але крім об'єктивних передумов, важливу роль у розвитку глобалізації відіграє і свідомо, цілеспрямована політика урядів країн, зокрема провідних ринкових держав, а також міжнародних організацій, понад усе таких, як Світова Організація Торгівлі, Міжнародний Валютний Фонд, Світовий Банк. Останні, у відповідності до своєї компетенції, намагаються сприяти усуненню тарифних та нетарифних обмежень зовнішньої торгівлі, перешкод рухові факторів виробництва, перш за все капіталів, стимулюють окремі країни до лібералізації ними міжнародного співробітництва.

Набуття Україною статусу незалежної держави, колапс Союзу РСР, міжнародного економічного угруповання в рамках так званого "соціалістичного табору", до яких вона належала, поставили на порядок денний цілий ряд важливих та складних геополітичних і геоекономічних завдань. Виникла небезпека автаркізації національної економіки, звуження можливостей спеціалізуватися на виробництві традиційних продуктів промисловості та сільського господарства. Очевидно, що такий перебіг подій міг би призвести до радикального погіршення умов економічного відтворення в країні та життя населення.

Враховуючи це, ще в перші ж роки реального національного суверенітету було проголошено концепцію багатовекторності, яка стосувалася і сфери економічного співробітництва, і зовнішньополітичних справ. Частково це відображало бажання України входити до будь-яких наддержавних об'єднань на пострадянському просторі, а також неможливість для неї швидко інтегруватися в європейські континентальні структури, передусім до ЄС. Проте, подібна нейтральність містить в собі ті ж самі небезпеки автаркізації. Згадаймо, що навіть значно більш економічно розвинуті країни Європи відчують велику залежність від сучасних об'єднуювальних процесів на континенті. Те саме можна сказати і про країни Північної Америки. На цьому фоні, з одного боку, млявий вітчизняний ринок вочевидь не становить собою достатньо широку базу для розвитку виробництва, а з іншого – глобалізація як така не вичерпує сутності сучасних процесів інтернаціоналізації.

Крім того, слід відзначити, що ключовий інструмент глобалізації – лібералізація не є гарантією рівномірного розподілу вигод від співробітництва, який би задовольняв усіх його учасників. Більше того, навіть сам факт збільшення валових обсягів світового виробництва не означає покращення економічного стану кожної з країн, які беруть участь в інтеграційному процесі. Причиною непропорційного розподілу досягнутого приросту та інтеграційних переваг є, передусім, стихія ринку та дія законів конкуренції. Адже згідно цих природних законів, у лібералізації світогосподарських зв'язків та в прийнятті відповідних заходів зовнішньоекономічного регулювання з боку окремих країн заінтересовані провідні економічно розвинуті держави з висококонкурентними виробничими системами, а також держави, які спромоглися забезпечити розвиток ефективних експорторієнтованих галузей. Країни ж з неконкурентним виробництвом, а також ті, які з неекономічних, зокрема з політич-

* Вважається, що першим його почав застосовувати Р.Робертсон ще у 1983 році. Пізніше цим самим автором було дано концептуальне обґрунтування поняття глобалізації. Цікавим свідченням історичної новизни вже звичної та такої поширеної концепції глобалізації є те, що в пошуковій базі даних Бібліотеки Конгресу США тільки з 1987 року почали з'являтися книги, що містили в назві це поняття.

них причин, утримуються від лібералізації зовнішньоекономічних відносин, прагнуть зберегти ті або інші тарифні та нетарифні обмеження, захищаючи власний ринок та національні галузі.

Не дивно, що подібні обмеження глобалізації, а також те, що культурно-історично, економічно або етнічно близькі нації відчувають природні потяги до взаємного наближення, зумовлюють тенденції економічної регіоналізації. Причому, найбільшу активність в цьому відношенні проявляють саме провідні країни світу, які не тільки мають подібні соціально-економічні механізми та інститути державного устрою, але й відзначаються стабільністю політичних систем, здатністю узгоджувати інколи суперечливі інтереси.

Початкові етапи регіоналізації пов'язані із взаємним наданням національних режимів торгівлі та запровадженням спеціальних режимів взаємної торгівлі між країнами, які входять до блокових структур. Ці заходи знижують торгові бар'єри і можуть використовуватися як інструменти уніфікації та повної лібералізації співробітництва.

Регіоналізація виступає формою глобалізації, оскільки сприяє скасування обмежень торгівлі та інших форм міжнародної економічної діяльності. Але ж вона певною мірою і суперечить їй, оскільки створює нові кордони та обмеження на рух товарів, грошово-капітальних ресурсів та робочої сили. Згідно деяких футуристичних оцінок, майбутнє світу визначатимуть не сучасні глобалізаційні тенденції, а саме регіоналізм, який приведе до того, що весь світ стане поділеним на декілька потужних регіональних утворень. Але, як би там не було, сьогодні процеси регіоналізації "супроводжують" глобалізацію, а провідні "гравці" міжнародного ринку прагнуть створити великі інтеграційні об'єднання, які б дозволили збільшити ринковий простір, неускладнений внутрішніми кордонами, митними та адміністративними процедурами контролю.

Регіональна економічна інтеграція, як правило, відповідає географічному поділу світу на регіони та субрегіони, охоплюючи певні сегменти останніх. Щоправда, інколи інтеграційні процеси виявляють схильність по значно повнішому охопленню відповідних територіальних площин. Так, переважна частина Західної та Центральної Європи знаходиться в орбіті ЄС. Проекти створення панамериканської зони вільної торгівлі націлені на повне охоплення обох Америк (за виключенням острівної Куби). Фактично, можна казати про своєрідне змагання за контроль над найбільшими територіями, а ще більше – ринками, тобто покупцями з урахуванням їхньої сукупної купівельної спроможності. Ось, як розподілено населення світу на злами тисячоліть між окремими континентами: 57 % – Азія; 21 % – Європа; 14 % – обидві Америки; 8 % – Африка. Безумовно, буквально не йдеться про "змагання континентів", або навіть пряму конкуренцію між ними (так питання і не ставиться хоча б тому, що ринок США більший за весь африканський – місячні продажі у цій країні становлять гігантську суму в 260 – 280 млрд доларів), але про інтеграційний потенціал дані цифри свідчать достатньо красномовно. Зокрема про те, що потенціал регіоналізації країн Азії є дуже великим, не зважаючи на те, що за темпами цей процес значно поступається європейському та навіть трансатлантичному. Частково саме це міркування – темпи інтеграції – є впливовим інструментом у геостратегічній конкуренції, і першими це відчули нації романогерманського кореня.

Особливо помітним є сказане на сучасному етапі розвитку інтеграційних механізмів, який інколи визначається як друга хвиля регіоналізму і який у майбутньому

повповні може заперечити подальшу глобалізацію. Найбільш прикметні прояви такого регіоналізму – динамізація євроінтеграційних процесів 90-х років, особливо після Маастрихтських домовленостей, а також практичні кроки у напрямку створення зони вільної торгівлі для "обох Америк". При цьому важливою рисою цих процесів є доповнення "інтеграції рівних" новими тенденціями "інтеграції з лідерами та аутсайдерами", інколи об'єднанням потенціалів за вектором "південь-північ", чого не було за часів так званої першої хвилі, в перші десятиліття після другої світової війни.

Найбільше інтеграційна динаміка характеризує не відносини, що будуються на природнокліматичних, факторно-географічних (скажімо, типу Північ – Південь) передумовах – тобто у відповідності до відмінностей у виробничих можливостях та відповідній спеціалізації, а відносини подібних, причому високорозвинутих макрота мікроекономічних систем, зокрема у вигляді інтеграційних процесів у рамках ЄС, НАФТА, контактів країн Азійсько-Тихоокеанської групи тощо. "Первісно-природний" розподіл факторів у цьому сенсі стає дедалі менш впливовим; натомість зростає значення тієї спеціалізації, що склалася у результаті конкурентної боротьби останніх десятиліть.

Розвиток процесів міжнародної кооперації у формі регіоналізації приводить до якісних змін в організації безпосередньо процесу виробництва, уявлень про характер та кордони національних господарських механізмів. Так, багатовікова еволюція економічного співробітництва в Європі від простого обміну між різнонаціональними кооперантами до щільної інтеграції останніх десятиріч у рамках Союзу, привела до нового типу міжнародних економічних зв'язків, нового уявлення про макрорівень загально структурного регулювання та, навіть, нового рівня суб'єктності міжнародної кооперації виробництва, що репрезентує сама багатонаціональна система ЄС. Останнє ж, в свою чергу, є об'єктивною передумовою подальшого розвитку міжнародної кооперації та дії інтернаціональних тенденцій у світовому масштабі.

Таким чином виникає специфічна ситуація, що наводить навіть на філософський висновок: наближення міжнародної кооперації до, так би мовити, абсолютного стану свого розвитку, пов'язаного зі скасуванням митних бар'єрів, кордонів взагалі і більш вільним переміщенням робочої сили та капіталів тощо, скасовує основні її принципи, самі ознаки "міжнародності" щодо рівня господарювання. Відтоді якщо вже й вживати термін "міжнародна кооперація", то лише умовно, поряд з такими, як "супернаціональна", "наднаціональна" тощо система кооперації.

Важливими орієнтирами для України, а також прикладами того, яким чином регіоналізм відіграє роль засобу національної політики та навіть глобально-конкурентної боротьби, є намагання створити великі міжнародні інтеграційні об'єднання. Такі утворення виникають на базі спільних інтересів та вже існуючих ринкових інститутів країн, які належать до Західної та Центральної Європи, Північної Америки та Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Дійсно, протягом другої половини ХХ століття відбувалися активні об'єднувальні процеси на європейському континенті, яким протягом останніх десятиліть справляли своєрідну геополітичну конкуренцію інтеграційні хвилі у Новому Світі та за участю Азійських тигрів. Щоправда, світова фінансова криза 1997 – 1998 років, яка за своєю географічною локалізацією може значною мірою вважатися азійською, значно пригальмувала інтеграційні зусилля країн АТР. А найбільших успіхів у цій справі було досягнуто країнами-членами Європейсько-

го Союзу, які на зламі сторіч створили єдине і в основному уніфіковане ринкове середовище з вільним переміщенням товарів, ресурсів та факторів виробництва. Тепер вони намагаються розв'язати задачі повномасштабного запровадження спільної валюти та надання наднаціональних повноважень спільним інститутам грошової емісії та банківсько-кредитного регулювання.

Саме ці успіхи послугували стимулом для країн Північної Америки до активізації інтеграційних процесів, які первісно охопили Сполучені Штати, Канаду і Мексику. Але зараз стоять завдання створення панамериканського угруповання, до якого мають увійти і країни на південь від Мексики, включаючи всю Південну Америку. В якості стрижнєвої концепції виступає проект створення Американської зони вільної торгівлі.

Процеси регіоналізації є прикладом того, як в ході суспільного розвитку відбувається інтеграція об'єктивних та суб'єктивних чинників, як одні передумови інтеграції реалізуються на практиці, а інші – ні. Причому причини цьому далеко не завжди пояснюються економічною логікою, а полягають у сфері етнокультурних цінностей, політичних, психологічних мотивів. Частково саме це пояснює, чому не все просто складається в Україні з вибором моделей регіоналізації та геоekonomічних векторів інтеграції.

Одні історичні аргументи – політичні та торговельні реалії княжих часів домонгольської Київської Русі – можуть використовуватися як аргументація того, що Україна – це невід'ємна частина Європи, отже її належне місце тільки в ЄС. До такого ж історичного вибору спонукає прагнення увійти до динамічного та високорозвиненого ринкового та соціально-економічного простору Євросоюзу, що не може не покращити рівень в життя в країні та основні макроекономічні показники. Так, як це, наприклад, сталося свого часу з Португалією, яка вступила до співтовариства найрозвинутіших країн континенту як одна з найбільш бідніших держав у Європі і чий досвід є особливо значущим для України. Адже на момент вступу до цього об'єднання у 1986 р. рівень доходів у Португалії становив біля 53 % від загального західноєвропейського, але вже через 10 років дорівнював 73 %. І це не є дивним: протягом кількох років темпи економічного розвитку Португалії були або найвищими, або серед найвищих у регіоні, що є підтвердженням однієї з базових настанов Євросоюзу щодо вирівнювання умов соціально-економічного розвитку, підтягування відсталих та слабких своїх членів та регіонів до передових показників.

Разом з тим, кажучи про альтернативи стратегії регіоналізації для України, слід згадати і про логіку так званого "відновлення розірваних зв'язків", інакше кажучи – реставрації торгово-коопераційних механізмів на просторі СНД. Втім, завдання саме реставрації як такої не можна вважати реалістичним. Адже централізовані адміністративні моделі економіки, за яких колишні радянські республіки і становили єдиний господарський комплекс, вже поступилися ринковим механізмам з відповідними інтересами та пріоритетами. І тому зараз можна говорити тільки про будівництво інтеграційних механізмів на принципово новому ґрунті. А це вже висуває проблему геополітичного вибору між даним та іншими міжнародними економічними векторами. Причому, слабкий попит, невисокий рівень виробництва, технологічне відставання в країнах даного субрегіону не спонукають до рішення на його користь.

Разом з тим, слід враховувати реальний механізм прийняття відповідних рішень. В умовах транзитивної економіки України, де відбулася децентралізація господарської політики, а процес приватизації та реструктуризації власності ще триває, важливим критерієм при-

йняття господарських рішень є оцінка ринкової ситуації з боку директорського корпусу в обох секторах економіки – приватизованому та неприватизованому. Тобто, позиція керівників вітчизняних підприємств є показовим та значущим суб'єктивним чинником, який впливає на якісні характеристики та динаміку формування перспективної моделі регіональної інтеграції України. Адже директорський корпус, власне, і виступає тією ланкою суспільства, яка відповідає за практичні рішення в сфері міжнародної економічної діяльності та формування інтеграційних процесів зокрема.

Нижче наводяться характерні результати опитувань серед директорського корпусу щодо перспективних напрямів економічної інтеграції, адже наприкінці 1990-х років відбулася помітна та вимушена переорієнтація суб'єктів міжнародної економічної діяльності в Україні на партнерів так званого "далекого зарубіжжя".

Показовим є зростання інтересу до співробітництва та подальшого зближення з Євросоюзом, яке відбувається на фоні невеликого зниження проросійських акцентів та розчарування в потенційно важливих, але так і не реалізованих ідеях створення нових інтеграційних проектів. Це розчарування стосується передусім проектів співробітництва між країнами чорноморського басейну, яке, як раніше очікувалось, могло набути високоінтегративних форм. Не були реалізованими й плани створення так званої Балто-Чорноморської дуги із запровадженням спільних механізмів митного, взагалі міжнародно-торговельного регулювання. Як і в попередньому випадку, потенційні учасники співробітництва відчували потужні гравітаційні впливи з боку інших центрів інтеграційного тяжіння, передусім Євросоюзу.

Щоправда, ці ж самі наведені вище дані опитування свідчать про брак знань та кваліфікації у багатьох керівників вітчизняних підприємств. І не тільки тому, що декому було важко визначитися з відповіддю, а дехто взагалі вважає інтеграцію за щось непотрібне. Згідно даних центру, який проводив аналіз, 16 % респондентів вказали одночасно декілька напрямів регіональної економічної інтеграції, що не відповідає практичним механізмам щодо створення міжнародних режимів торгівлі, інвестування тощо.

Разом з тим, якщо подивитися на ситуацію в більш загальному контексті, можна констатувати таке. Сучасний розвиток процесів регіоналізації (а певною мірою це стосується і глобалізації) породжує і таке своєрідне явище, як поступове зникнення самого предмету або субстанції зовнішньоекономічної діяльності. Адже ті господарські, торговельні контакти, які раніше підпадали під дію інструментів міжнародного регулювання, відтепер постають об'єктом взаємодії всередині певних блоків, угруповань або спільних режимів. Відтак джерело регулювання переміщується на міждержавний або, навіть, наддержавний рівень. Це відбувається внаслідок того, що національні держави добровільно відмовляються від певної частини суверенітету (перш за все в економічній сфері), а саме від цілому ряду інструментів регулювання (у вигляді митних стягнень, кількісних обмежень зовнішньої торгівлі та ін.). А оскільки відповідні права та обов'язки делегуються спільним органам влади та управління при фактичній ліквідації кордонів, колишні зовнішньоекономічні зв'язки змінюють свій характер та фактично починають виступати як внутрішні господарські контакти в межах єдиного ринкового простору.

Регіоналізація до певної міри суперечить глобалізації, оскільки передбачає запровадження особливого обмежувального режиму стосовно країн, які не беруть участь в тих або інших інтеграційних проектах. Наприклад, так було тоді, коли уніфікація зовнішньоторгових

режимів країн ЄС та перехід на єдину систему тарифного та нетарифного регулювання інколи призводили до часткового погіршення торговельних умов для третіх країн. Це траплялося в тих випадках, коли попередні національні торгові тарифи були нижчими, а загальні режими – ліберальнішими за ті, котрі їх замінили. Приклад цього – ситуація, яка утворилася після укладання угоди між Росією та Білоруссю про створення митного союзу по відношенню до українських виробників, які спеціалізувалися на експорті Білорусі. Причиною цього було те, що російська митна політика, якій намагалися надати статус "союзної" є значно жорсткішою за білоруську та інколи є забороняючою стосовно торгівлі з Україною. (До речі така ситуація суперечить регламентації ГАТТ/СОТ, яка містить положення про те, що країни-члени митних союзів, що утворюються, надають третій країні такий режим торгівлі, який був для неї найбільш вигідним у двосторонніх торговельних відносинах з однією з країн союзу до його створення.)

Взагалі, для провідних інтеграційних угруповань світу (ЄС, НАФТА, АСЕАН та ін.) протягом періоду 70-х – 90-х років XX сторіччя характерним було зростання частки внутрішньорегіональної торгівлі. Тому не дивним є те, що згідно ряду експертних висновків (зокрема фахівців апарату ООН, які ще у вересні 1993 року представили доповідь секретаріату ЮНКТАД), починаючи з кінця 80-х років тенденції регіоналізації навіть домінують. Разом з тим, регіоналізація може розглядатися як своєрідний локомотив глобалізації, її каталізатор та прискорювач. Адже регіоналізація означає сукупне збільшення обсягів міжкраїнової торгівлі, усунення численних національних обмежень, зменшення числа інститутів, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність. І це повністю відповідає параметрам глобалізації та є її практичними інструментами.

Таким чином, можна констатувати дуалістичність та інколи суперечливість у течії сучасних процесів інтернаціоналізації. Проте ядро залишається – збільшення як абсолютних обсягів світової торгівлі та руху капіталів, так і відносних показників міжнародного обміну стосовно валового виробництва в світі. Останнє знаходить своє вираження в зростанні відкритості економік, у збільшенні тих секторів виробництва та споживання окремих країн, які опосередковуються міжнародним співробітництвом. Інакше кажучи, все більша частина виробленої продукції підлягає вивезенню за кордон і зростає питома вага завезених ззовні товарів споживання.

Вивчення ані загальних глобальних тенденцій міжнародної економічної діяльності, ані типових моделей еволюції механізмів відкритої економіки окремих країн не може дати повної об'єктивної картини реалій сучасної міжнародної економічної діяльності. Для багатьох

країн світу конкретні умови міжнародного співробітництва визначаються особливостями регіоналізації, що, правда інколи – зворотними явищами дезінтеграції, ентропії соціальних систем. Більше того: ці останні явища інколи можуть взагалі змінювати уявлення про те, що в економічній діяльності окремих країн підпадає під класифікацію "міжнародної", а що – ні. Це трапляється, наприклад, тоді, коли принципово змінюється характер економічних контактів між суб'єктами комерційної діяльності, які належали до різних економік.

Характеризуючи міру сучасних інтеграційних процесів, слід відзначити, що відносини між країнами, які підлягали регулюванню відповідними міжнародними договорами між ними, іншими джерелами міжнародного права, перетворюються на "внутрішні", тобто такі, які здійснюються в межах міжкраїнового союзу того або іншого ступеня інтегрованості. І навпаки: сталі виробничо-торговельні контакти, які існували в однаціональних партнерів, набувають ознак міжнародності, як це трапилося, наприклад, в колишніх радянських та югославських республіках – нових незалежних державах.

Ось власне до такої групи держав і належить Україна, і проблеми, пов'язані з регіональними інтеграційними процесами, постають для неї особливо гостро. Тому оцінка тенденцій регіоналізації, які можуть радикально вплинути на умови міжнародної економічної діяльності країни, є практично значущою задачею. Наприклад, цілком конкретні практичні ускладнення для неї, зокрема для українських виробників-експортерів виникають у зв'язку з далекою втратою відносно сприятливого торговельного статусу, зокрема режиму вільної торгівлі з країнами, які нещодавно інтегрувалися до ЄС: адже з Євросоюзом такого режиму Україна не має, і не дивно, що вимогою до кандидатів на вступ до нього є скасування торговельних режимів, які є несумісними з існуючими в цьому блоці.

Важливою умовою формування ефективної системи міжнародної економічної діяльності України є визначення регіональних пріоритетів співробітництва з іншими країнами. При цьому очевидно, що особливий інтерес мають становити ті інтеграційні процеси, які локалізуються в географічній близькості від її кордонів. Отже інший аспект проблеми – це вибір своєрідних центрів гравітації – тих інтеграційних систем, на які варто орієнтуватися при активному формуванні власної геоекономічної моделі. Для перспектив вітчизняної міжнародної економічної діяльності актуальним є питання: яка з двох таких, географічно найближчих систем є більш привабливою – ЄС чи СНД. Ця проблема в практичному її ракурсі буде розглядатися пізніше.

Надійшла до редколегії 01.06.2008

В. Шевченко, канд. екон. наук, доц.

ГЛОБАЛЬНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: ФАКТОРИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ

Досліджено зміст та особливості фінансової глобалізації та фінансової інтеграції. Розглянуті фактори і тенденції міжнародної та європейської фінансової інтеграції. Оцінені переваги та виклики фінансової інтеграції для національного фінансового ринку України.

The content and specifics of financial globalization and financial integration are studying. The factors and tendencies of international and European financial integration are considering. The advantages and challenges of the financial integration for the national financial market of Ukraine are evaluating.

Розвиток національних фінансових систем і фінансових ринків у сучасних умовах відбувається під впливом все зростаючої їх взаємодії та взаємозалежності з глобальними фінансовими ринками і міжнародною

фінансовою системою. Високий якісний рівень системної взаємозалежності національних фінансових систем та ринків з міжнародними складає суть фінансової глобалізації.

Зміст глобалізації обумовлений інтеграційними процесами на ринках товарів, послуг, капіталу та праці. Таким чином, міжнародна фінансова інтеграція є процесом, що безпосередньо впливає на рівень фінансової глобалізації. Одночасно фінансова інтеграція має власну природу, фактори, виміри та результати. Все більше значення набуває не тільки якісний та кількісний аналіз міжнародної фінансової інтеграції, а й її особливості у різних групах країн, вплив на ефективність та стабільність фінансових систем.

Очевидно, що рівень міжнародної фінансової інтеграції транзитивних економік, в тому числі України, є порівняно нижчим, ніж у розвинутих. Це обумовлює необхідність аналізу умов, переваг та ризиків міжнародної фінансової інтеграції для транзитивних економік та фінансової системи України.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні змісту та результатів міжнародної та європейської фінансової інтеграції в умовах глобалізації, особливостей фінансової інтеграції різних країн, впливу фінансової інтеграції на розвиток національних фінансових ринків транзитивних економік.

Дослідження фінансової глобалізації та міжнародної фінансової інтеграції здійснюються на основі різних методологічних та теоретичних підходів – теорії фінансових ринків, макроекономіки відкритого ринку, міжнародного руху капіталу, міжнародних інвестицій, глобалізаційних процесів, лібералізації фінансових ринків та інших.

Фактори та зміст міжнародного руху капіталу та міжнародної фінансової інтеграції досліджуються у працях С. Валдеса, Д. Лувеліна, Ф. Мішкіна, Ф. Моїно, Р. Хааса, М. Обстфельда, Дж. Стігліца, Дж. Франкела, М. Фельдштейна та Ч. Хоріока, В. Хенкель, Д. Родріка та інших. Серед вітчизняних фахівців з питань економічної інтеграції можна відзначити О. Білоруса, В. Будкіна, Д. Лук'яненка, З. Луцишин, В. Міщенко, А. Поручника, О. Плотнікова, В. Степаненка А. Румянцева, А. Філіпенка та ін.

Застосування того чи іншого теоретичного підходу повинно бути адекватним природі досліджуваного процесу та давати змогу оцінити його динаміку та результативність. У даному випадку аналіз процесів міжнародної та європейської фінансової інтеграції повинен дати відповідь на питання, яким чином розвиваються вказані процеси, якою мірою вони впливають на розвиток фінансових систем різних країн та як оцінити результати фінансової інтеграції.

У наукових дослідженнях фінансова глобалізація та міжнародна фінансова інтеграція часто розглядаються як ідентичні або тотожна процеси. Так, у огляді основних аспектів глобалізації, виданому МВФ, відзначається, що економічна глобалізація "означає зростання інтеграції економік у світі, особливо шляхом руху товарів, послуг та капіталу через кордони" [4, р.2]. Це відображає загальний підхід, згідно якому інтенсивність міжнародних потоків капіталу є основним змістовним елементом міжнародної фінансової інтеграції.

Безумовно, міжнародні потоки капіталу та їх результат – нагромаджені зовнішні активи та зобов'язання країн – відіграють суттєву роль у фінансовій інтеграції. У дискусійній доповіді експертів МВФ щодо вигод економічної глобалізації визначається: "Рівень фінансової глобалізації/інтеграції/відкритості країни (терміни використовуються як взаємозамінні у цьому виданні) є багатопланою концепцією, що використовується відносно розміру загального обсягу зовнішніх активів та зобов'язань, потенціалу загальних чистих потоків (це є різниця між заощадженнями та інвестиційними потоками), або як відсутність арбітражних можливостей між дохідністю на активи у різних країнах" [8, 5]. Таке розуміння фінан-

сової глобалізації та інтеграції потребує більш широкого аналізу з урахування сучасних процесів у глобальній економіці та фінансах.

Таблиця 1. Масштаб глобалізації економіки та фінансів, 1980-2007 рр., показники у відсотках до глобального ВВП за відповідний рік

	1980	2007	2007 р. до 1980 р., разів
Міжнародна торгівля	42,1	62,1	1,47
Прямі іноземні інвестиції (нагром.)	6,5	62,1	9,5
Міжнародні вимоги (кредити банків)	10	48	4,8
Глобальні потоки капіталу	2	14,8	7,4

Джерело: складено та розраховано за даними: Globalization: A Brief Overview. – IMF Issues Brief. 02/2008, May 2008, p.5.

Масштаб глобалізації відчутно зріс у останні 10-15 років, глобальні фактори, імперативи та ризики стають все більш суттєвими чинниками розвитку окремих країн.

Дані свідчать про випереджуюче зростання показників питомої ваги міжнародних фінансових потоків у порівнянні з показниками глобальної торгівлі, що свідчить про прискорений розвиток фінансової інтеграції.

Зміст міжнародної фінансової інтеграції в наукових дослідженнях трактується багатоаспектно. В якості характеристик та показників міжнародної фінансової інтеграції розглядаються різні процеси та показники, що відображають зростання взаємозалежності національних фінансових ринків. В їх числі аналізуються масштаб міжнародного руху капіталу, кореляція цін фінансових активів на міжнародних та національних ринках, кореляція базисних ринкових параметрів міжнародних ринків (ставки ЛІБОР, фондові індекси та інше), ступінь лібералізації національних фінансових ринків, співвідношення зовнішніх та внутрішніх інвестицій, питома вага іноземного капіталу в національній фінансовій системі, зовнішні запозичення приватного сектору та інші.

Суть міжнародної фінансової інтеграції не можна віднести ні до одного окремого з вищезазначених процесів. Міжнародна фінансова інтеграція є багатоаспектним процесом, який має макроекономічні, мікроекономічні, вартісні та регуляторні аспекти. Фінансова інтеграція відображає системний характер процесу зростання ступеню включення, взаємозалежності та узгодженості функціонування національних та міжнародних фінансових ринків. Системним результатом міжнародної фінансової інтеграції є фінансова глобалізація як інтегральне визначення досягнутого високого рівня включення, взаємодії національних фінансових систем у рамках міжнародної фінансової системи. Прогрес фінансової глобалізації веде до посилення впливу міжнародних чинників на національні фінансові ринки. В силу різних рівнів розвитку національних ринків, ступеня їх лібералізації та конвергенції з міжнародними фінансовими ринками, фінансова інтеграція є різномірною та недосконалою.

Фактори міжнародної фінансової інтеграції впливають на посилення включення національних фінансових ринків у міжнародні та формування інтегрованих, трансграничних форм фінансових процесів. Основними факторами міжнародної фінансової інтеграції є наступні:

1) глобальні: темпи зростання глобальної економіки, динаміка світових товарних ринків та обумовлені цим коливання попиту на фінансову ліквідність, стан міжнародної фінансової системи, інфляція та курси основних валют, міжнародні фінансові кризи та інші;

2) ресурсні: зростання обсягів фінансової ліквідності на міжнародних фінансових ринках, обсяги та структура

офіційних резервів та заощаджень приватного сектору, обсяги та структура фінансових активів;

3) попиту: зростання обсягу та диверсифікація структури попиту на зовнішні фінансові ресурси, арбітражна вартість та трансакційні витрати на зовнішні залучення;

4) структурні: випереджаюче зростання обсягів міжнародної ліквідності та мобільності капіталу в порівнянні з світовим ВВП та міжнародною торгівлею, зміна регіональної структури міжнародного руху капіталу, зміна структури міжнародних фінансових ринків, присутність іноземного капіталу на національних фінансових ринках, посилення конкуренції на фінансових ринках між національними та міжнародними фінансовими інститутами;

5) інституційно-регуляторні: лібералізація національних фінансових ринків, гармонізація національного регулювання фінансових ринків з міжнародними нормами, створення зон вільного руху капіталу та фінансової інтеграції переважно в рамках регіональних інтеграційних об'єднань (Євросоюз, НАФТА та інші), розвиток міжнародних та регіональних платіжних систем;

6) валютні: зміни валютної структури міжнародних фінансових інструментів та офіційних резервів, тенденції валютних курсів, створення валютних союзів;

7) інформаційні та інноваційні: розвиток міжнародних систем електронних фінансових трансакцій, розвиток та міжнародне поширення фінансових інновацій, поширення глобальних та трансграничних за природою фінансових інструментів (глобальні депозитарні розписки, еврооблігації та інші).

Зі зростанням рівня міжнародної фінансової інтеграції посилюється вплив глобальних чинників на міжна-

родні та національні фінансові ринки. Глобальні потоки капіталу у 2007 році склали 7,2 трлн дол. США та суттєво змінилась їх регіональна конфігурація, що відображає зміну обсягу ліквідності, валютних та цінових факторів різних регіональних фінансових ринків.

Таблиця 2. Питома вага регіонів у глобальних потоках капіталу, 1995-2005 рр., у % до глобального підсумку

	1995	2005
ЄС	55	72
В т.ч. Велика Британія	20	21
Північна Америка	27	8
Нові ринки (emerging markets)	10	16

Джерело: складено та розраховано за даними: Global Capital Flows: Defining Gravity. – Finance & Development, vol. 4, No. 1, March 2007, p. 4.

Зниження питомої ваги Північної Америки (в першу чергу США) обумовлено перш за все послабленням ролі американського долару та зниження інвестиційної привабливості США як нетто-імпортера капіталу. Натомість посилення ролі європейських ринків відображає як ефект єдиної європейської валюти та єдиного ринку капіталів, так і зростання концентрації фінансових трансакцій у європейських фінансових ринках та глобальних фінансових центрах, розташованих у Європі. Збільшення питомої ваги нових розвиваючих ринків відображає концентрацію в них фінансової ліквідності (експортні надходження та фінансові резерви) та їх активність як постачальників капіталу для розвинутих ринків.

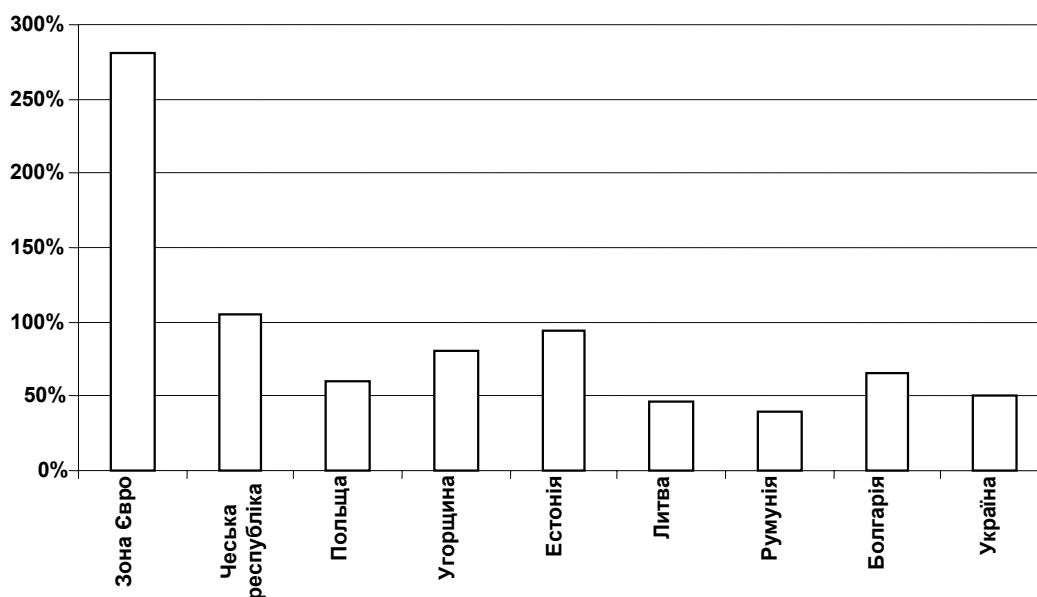

Рис. 1. Банківські активи до ВВП, %, 2005 р.
Джерело: Річний звіт НБУ, 2005 // Національний Банк України, с.64.

Сучасна фінансова глобалізація має системні особливості, що мають суттєвий вплив на динаміку фінансових ринків та фінансової інтеграції:

По-перше, значних масштабів набули глобальні фінансові дисбаланси – постійне негативне сальдо поточного рахунку платіжного балансу в країнах-імпортерах енергії та сировини та позитивне сальдо поточного рахунку в країнах-експортерах нафти та сировини. Глобальні фінансові дисбаланси суттєво впливають на нестабільність валютних курсів та трансграничних фінансових потоків.

По-друге, суттєве зниження курсу долару США впливає на курси інших валют та валютну структуру фінансових інструментів на міжнародних ринках.

По-третє, відбувається зосередження офіційних валютних резервів у країнах-експортерах нафти, нових ринках та транзитивних економіках. Надлишкові резерви ці країни змушені інвестувати у розвинуті країни.

По-четверте, відбувається зростання масштабів та ролі фондів суверенного багатства, які є під державним контролем та акумулюють надлишкові валютні надходження переважно від експорту нафти.

По-п'яте, міжнародна кредитна криза 2007-2008 років, що почалась із кризи іпотечних кредитів та іпотечних облігацій у США, призвела до кризи ліквідності на міжнародних ринках. В результаті відбулося зниження вартості фінансових активів у багатьох розвинутих країнах, величезних збитків фінансових інституцій та падіння на ринках міжнародних запозичень.

Суперечливі процеси у глобальних фінансах потребують диференційованого підходу до вимірювання динаміки та результатів міжнародної фінансової інтеграції. Зокрема, в наукових дослідженнях по-різному оцінюються факторні умови та можливості різних груп країн (розвинутих ринкових, нових ринкових та транзитивних економік) включення до міжнародної фінансової інтеграції та різні наслідки фінансової інтеграції для фінансових систем різних країн.

Фінансові системи розглядається як сукупність фінансових посередників, фінансових ринків та фінансової інфраструктури. Крім цього, суттєве значення для розвитку та ефективності фінансових систем мають інституційно-регуляторні умови. Скажімо, лібералізація фінансових ринків як фактор фінансової інтеграції та глобалізації залежить від зміни регуляторних умов – переходу від переважно рестриктивного до ліберального режиму зовнішніх фінансових операцій.

Національні фінансові системи мають різну структуру, відповідно до чого формується структура фінансових посередників та фінансових ринків, способи заощаджень, форми та умови постачання фінансової ліквідності до економіки. Умовно фінансові системи в різних країнах можна поділити на банківсько-центровані, в яких банки є основним фінансовим інститутом та каналом постачання грошей до економіки, та ринково-центровані, в яких роль основного джерела фінансування виступають фінансові ринки. Зокрема, фінансова система України є банково-центрованою, питома вага чистих активів банків в ній зростає з 86,1 % у 2005 році до 92,4 % на початок 2008 року [2].

Основною сферою фінансової інтеграції у транзитивних економіках є банківський сектор, рівень розвитку якого є досить диференційованим.

Відносно низький рівень розвиненості банків у порівнянні з європейськими країнами відображає потенціал зростання ринку банківських послуг та визначає стимул іноземного інвестування у фінансовий сектор.

Особливістю міжнародної фінансової інтеграції транзитивних економік є швидке зростання зовнішніх фінансових операцій. Зовнішні аспекти розвитку національних фінансових систем відображають їх готовність та досягнутий рівень фінансової інтеграції:

- ✓ порівняння розвиненості з іншими національними фінансовими системами за показниками активів фінансових інститутів та обсягів фінансових послуг по відношенню до ВВП та на душу населення;
- ✓ баланс міжнародного руху капіталів – приток та відплив капіталу за його основними формами;
- ✓ міжнародна інвестиційна позиція – баланс міжнародних активів та міжнародних зобов'язань;
- ✓ рівень лібералізації фінансових ринків (рахунку капіталів),
- ✓ відкритість та форми взаємодії з міжнародними та іншими національними фінансовими ринками;
- ✓ режим доступу національних економічних агентів на міжнародні фінансові ринки;
- ✓ обсяг та структура зовнішніх запозичень приватного сектору;
- ✓ рівень гармонізації та імплементації положень міжнародних угод та конвенцій, європейського фінансового регулювання до національного законодавства та фінансового регулювання.

Міжнародна інвестиційна позиція у багатьох дослідженнях вважається основним показником міжнародної фінансової інтеграції, оскільки цей показник характеризує обсяг, структуру та баланс міжнародних активів та міжнародних зобов'язань країни.

Міжнародна інвестиційна позиція України свідчить про стабільність співвідношення міжнародних активів та міжнародних зобов'язань на рівні 0,75-0,74 (див. табл. 3). Однак в його структурі за останні два роки відображені певні особливості. Зокрема, різкий приріст прямих інвестицій України за кордон на 1.01.2008 пояснюється значною переоцінкою активів. З 2007 року в показник інших інвестиційних активів включається сума іноземної валюти поза банківською системою, обсяг якої можна оцінити більш ніж в половину вказаного показника, але яку важко довести статистично. Стрімке зростання довгострокових кредитів приватного сектору більш ніж у три рази за три роки відображає переваги використання залучень на міжнародних фінансових ринках. Але одночасно це підвищує ризик стабільності фінансової системи країни.

Таблиця 3. Міжнародна інвестиційна позиція України на кінець року, млн дол. США

	1.01.2006	1.01.2007	1.01.2008	2008 р. до 2006 р.
АКТИВИ	42712	57023	90188	2,11
Резервні активи	19391	22256	32463	1,67
Прямі інвестиції за кордон	468	344	5077	
Портфельні інвестиції	56	63	91	1,62
Інші інвестиційні активи	22797	34360	51557	2,26
ЗОБОВ'ЯЗАННЯ	56870	76942	121585	2,14
Прямі інвестиції в Україну	17209	23125	38059	2,21
Портфельні інвестиції	9011	12861	18596	2,06
Інші інвестиційні зобов'язання	30650	40956	64930	2,12
В т.ч. довгострокові кредити негарантовані	8928	15043	28978	3,24
ЧИСТА МІЖНАРОДНА ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЗИЦІЯ	-24371	-19919	-31397	
Відношення міжнародних активів до міжнародних зобов'язань	0,75	0,74	0,74	

Джерело: складено та розраховано за даними Національного банку України // www.bank.gov.ua

Зростання зовнішніх залучень є загальною тенденцією транзитивних економік, яка дістала назву "кредитного буму". Досвід деяких країн, зокрема Казахстану, країн Балтії, Угорщини свідчить про те, що різке зростання зовнішніх залучень в умовах недостатньої ефективності корпоративного та державного управління су-

проводжується високою інфляцією, погіршенням стану платіжного балансу, ліквідності банків та проблем з обслуговуванням заборгованості.

Динаміка зовнішнього фінансування транзитивних економік є досить диференційованою. Так, щодо європейських країн пік зовнішнього фінансування припадає

на період вступу до ЄС, після чого воно дещо скорочується в силу збільшення спроможності національних фінансових систем, в яких домінуючу роль відіграє іноземний капітал. В Росії зростання зовнішнього фінансування обумовлено як потребами переважно ресурсоекспортуючої економіки, так швидким зростанням російських фондових індексів починаючи з 2005 року. В

Україні приріст зовнішнього фінансування у 2007 році склав 14,7 разів у порівнянні з 2002 роком, коли почалося пост-кризове зростання, та у 2,85 рази у порівнянні з 2004 роком. Це обумовлено як перевагами зовнішнього фінансування, так і загальним зростанням кредитного рейтингу країни.

Таблиця 4. Зовнішнє фінансування окремих транзитивних економік: загальний обсяг облігацій, акцій та кредитів, млн дол. США

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007 р. до 2002 р.
Чехія	519,3	1805,1	4058,2	3980,4	2182,3	3671,1	7,07
Угорщина	1310,8	4557,4	10009,1	9281,7	7965,1	5235,1	4,00
Польща	6029,9	8578,6	5117,3	16047,3	7395,3	6927,7	1,15
Росія	8452,0	10864,4	22025,6	36826,5	64264,8	76349,7	9,03
Україна	514,0	1413,0	2617,1	3189,7	5379,7	7471,7	14,7

Джерело: складено та розраховано за даними: Global Financial Stability Report. April 2008 – IMF. Washington – 2008, p.166-167.

Оцінки динаміки міжнародної фінансової інтеграції можна визначити на основі різних показників, що вимірюють динаміку (тісноту зв'язку) основних параметрів взаємодії національних та міжнародних фінансових ринків і тим самим ступінь їх інтеграції. Можна виділити основні підходи до вимірювання рівня міжнародної фінансової інтеграції.

Перший – це використання показників, базованих на кількісних параметрах, наприклад зовнішня інвестиційна позиція країни – загальний обсяг зовнішніх активів та зобов'язань та їх відношення до ВВП -, показники міжнародного руху капіталу, рівень іноземного капіталу у фінансовому секторі та інші.

Другий – це показники, базовані на цінах на фінансові активи: кореляція відсоткових ставок та фондових індексів на різних ринках, спреди державних та корпоративних облігацій в різних країнах, співвідношення дохідності та ризику фінансових інструментів в різних країнах.

Третій – співвідношення внутрішніх заощаджень та інвестицій, яке характеризує частку інвестицій за рахунок зовнішніх джерел.

Основними результатами міжнародної фінансової інтеграції є:

- ✓ використання країнами можливостей міжнародних фінансових ринків для ефективної алокації капіталу та зменшення ризиків;
- ✓ зростання вимог до макроекономічної стабільності та інституційного розвитку країн як необхідних передумов притоку капіталу;
- ✓ збільшення транспарентності фінансових ринків та відповідно зменшення асиметричності фінансової інформації, зниження трансакційних витрат;
- ✓ розширення прямого доступу економічних агентів до міжнародних фінансових ринків;
- ✓ зростання міжнародної конкуренції як фактору зниження вартості та зростання якості фінансових послуг.

Фінансова інтеграція має суттєві особливості в Європейському Союзі, що дає змогу визначати як особливу форму – європейську фінансову інтеграцію.

Її характерними рисами є наступні:

1. Європейська фінансова інтеграція розвивається на єдиній монетарній основі – валютного союзу країн єврозони.
2. Фінансова інтеграція розвинулась на основі створення єдиного ринку капіталів в рамках Європейського Союзу.
3. Європейська фінансова інтеграція має системну регуляторну основу на основу прийняття у 1998 році Європейською Комісією прийняла Плану дій у сфері

фінансових послуг (Financial Services Action Plan – FSAP). Його основні цілі – створення комплексу регуляторних заходів з метою інтеграції європейських фінансових ринків, створення сильних та ліквідних ринків капіталу в Європі та ефективної конкуренції для задоволення потреб споживачів.

4. Фінансова інтеграція спирається на національну реєстрацію фінансових інституцій та принцип єдиного паспорту (тобто автоматичного дозволу на їх діяльність в інших країнах ЄС).

5. На основі FSAP відбувається гармонізація законодавчих, інституційних, регулятивних та наглядових умов діяльності фінансових інститутів у різних країнах ЄС.

6. Фінансовій інтеграції сприяє створення ефективних загальноєвропейських платіжних систем.

Основними сферами європейської фінансової інтеграції є інтеграція ринків банківських послуг, страхування, фінансових інструментів та управління фінансовими активами (asset management).

Важливим напрямком європейської фінансової інтеграції повинно стати запровадження Єдиного Європейського Платіжного Простору – SEPA (Single European Payment System). SEPA – це система, в рамках якої компанії та інші клієнти банків зможуть робити та отримувати платежі у євро за єдиними базовими умовами в рамках ЄС. Мета цієї системи – покращення ефективності міжнародних розрахунків, запровадження загальних фінансових інструментів та процедур міжнародних трансакцій. Впровадження SEPA за попередніми розрахунками, може заощадити на зменшенні трансакційних витрат від руху капіталу між країнами ЄС 2 %-3 % їх сукупного ВВП [10,23]. Як передбачається, SEPA повинна охоплювати 31 країну Європи: 27 члена ЄС та країни, що мають спеціальні угоди про партнерство з ЄС – Ісландію, Норвегію, Ліхтенштейн та Швейцарію.

SEPA має нівелювати різницю між внутрішнім та трансграничним (в межах SEPA) рухом капіталу, що сприятиме ефективній алокації капіталу та, як наслідок, поглибленню фінансової інтеграції країн ЄС. SEPA запроваджується поетапно з 2008 року, коли банки почнуть переводити клієнтів на нові платіжні інструменти. До 2010 року планується перехід більшості споживачів країн ЄС на SEPA.

Використання можливостей міжнародної та європейської фінансової інтеграції для підвищення ефективності фінансової системи України вимагає комплексу заходів системного характеру – зниження рівня інфляції та макроекономічної стабілізації, проведення більш гнучкої валютної політики, поетапної лібералізації наці-

онального фінансового ринку, підвищення транспарентності та ефективності корпоративного управління у фінансовому секторі.

1. Луцишин З. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації. – Київ, 2002. 2. Розрахунки автора за даними банківської статистики НБУ // www.bank.gov.ua – та статистики фінансових ринків Держкомфінпослуг // www.dfp.gov.ua/ 3. Global Financial Stability Report. April 2008 – IMF. Washington, 2008. 4. Globalization: A Brief Overview. – IMF Issues Brief. 02/2008, May 2008. 5. Baele L., Ferrando A., Hurdanl O. Measur-

ing Financial Integration in Euro Area. – ECB, Occasional Papers Series, no.14- European Central Bank, Frankfurt – 2004. 6. Freixas X., Hartmann P., Mayer C. The Assessment: European Financial Integration. – Oxford Review of Economic Policy, vol.20, no.4, 2004. 7. Financial Risks, Stability and Globalization. – Ed. by Johnson O. – Washington, IMF, 2002. 8. Reaping the Benefits of Financial Globalization. – IMF. Washington, 2007. 9. The single euro payment area (SEPA): an integrated retail payment market – European Central Bank, Frankfurt, 2006. 10. Towards a Single Euro Payment Area-progress report. – European Central Bank, Frankfurt, 2003.

Стаття надійшла до редколегії 7.07.2008

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА МІЖНАРОДНУ ЕКОНОМІЧНУ ПОЗИЦІЮ УКРАЇНИ

О. Плотніков, д-р екон. наук, проф.

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЇЇ ВПЛИВУ НА УКРАЇНУ

Досліджено сутнісні риси та специфіка прояву фінансової глобалізації сучасного світу. Розкрито особливості цивілізаційного розвитку України з точки зору фінансової глобалізації.

The substantial features and specifics of the modern world financial globalization are studied. The peculiarities of civilization development of Ukraine are described from the standpoint of financial globalization.

Розвиток світових економічних і політичних процесів все відчутніше підштовхує розмежування між багатими і бідними країнами. Це призводить до зменшення центрів економічної і політичної могутності в світі та їх певної стабілізації. Беручи до уваги процеси загальної глобалізації з їх усіма перевагами та недоліками, треба визначити вагому їх складову – фінансову глобалізацію [1]. При тому, що фінансова глобалізація досить нова з точки зору розвитку людства, західні фахівці відносять її зародження до 60-х років XX століття, коли почалися процеси активного розвитку торгівлі, міграції та руху капіталу [2].

Сучасна глобалізація, маючи безперечні негативні наслідки для загальноцивілізаційного розвитку, в той же час характеризує процеси відповідності існуючого розвитку потребам конкретних індивідів. Як підкреслював відомий американський економіст Дж.К.Гелбрейт ще на початку 1990-х років, "капіталізм не зміг би вижити у своїй первісній або чистій формі. Але під натиском він зміг пристосуватися. Соціалізм у своїй початковій формі успішно вирішував свої первісні завдання. Але він не зміг пристосуватися та породив репресивну політичну систему пригноблення" [3]. Виходячи з цього, процеси загальної глобалізації, як і її окремих складових (до яких, зокрема відноситься і фінансова глобалізація) мають загальноцивілізаційне значення, причому маючи дві паралельні риси: гальмуючу розвиток цивілізації та прискорюючи його, тобто фінансова глобалізація, як складова загальної глобалізації, є багатогранним процесом, який має як позитивні, так і негативні впливи на розвиток людства. Причому, як і оцінка процесу загальної глобалізації, фінансова глобалізація має неоднозначний вплив на різні країни, він залежить насамперед від ступеня економічної розвиненості країн та їхньої політичної ролі у світі.

Сучасний світ передбачає вплив на процеси фінансової глобалізації динаміки економічного зростання провідних країн. За розрахунками *Economist Intelligence Unit*, дослідницького підрозділу журналу *The Economist*, якщо реальне зростання ВВП в країнах світу досягло показника 4,7 % у 2000 році, то у 2001 році воно знизилось до 2,2 % і почало поступово зростати з прогнозами у 4,2 % у 2006 році. Відповідно, по країнах ОЕСР: 2000 рік – 3,8 %, 2001 рік – 1,0 %, 2006 рік – 2,7 %, а по

країнах – не членах ОЕСР: 2000 рік – 6,0 %, 2001 рік – 4,3 %, 2006 рік – 6,1 % [4]. Хоча, враховуючи те, що багато інституцій, зокрема, Світовий банк, постійно переглядають свої прогнози економічного розвитку в кращу сторону, можливим є навіть більш оптимістичний перебіг подій. Тут треба додати, що це зовсім не темпи зростання економіки України – в наведених країнах зовсім інше наповнення зростання і зовсім інші показники того, від чого відштовхується таке зростання. Хоча, на розвиток світової економіки все ще продовжують впливати наслідки не лише подій 11 вересня 2001 року, а й світової фінансової кризи 1997-1998 років.

Фінансова глобалізація має певні небезпеки як для розвинутих країн, так і для країн, що мають невисокий економічний рівень розвитку. Існують реальні небезпеки фінансової глобалізації: по-перше, небезпека глобальних фінансових криз; по-друге, небезпека підризу суверенітету країн з невисоким рівнем розвитку з причин боргової та іншої фінансової залежності; по-третє, розрив рівня фінансового і, в цілому економічного, розвитку окремих країн; по-четверте, фінансове підпорядкування країн з невисоким рівнем розвитку з боку розвинутих країн; по-п'яте, фінансизація культурних та інших нематеріальних цінностей. Ці небезпеки є досить серйозними небезпеками для розвитку людства.

Цивілізаційні аспекти фінансової глобалізації характеризуються низкою рис, які дозволяють як поєднати національні особливості окремих країн та стерти бар'єри між ними, так і навпаки, підкреслити саме національні особливості окремих країн та регіонів. Такими рисами є: 1) використання єдиних фінансових інструментів як засобу уніфікації економічного розвитку; 2) формування фінансових центрів у процесі цивілізаційного розвитку; 3) можливості масштабних дій, спрямованих на підризу стабільності фінансової системи, як форма цивілізаційної протидії; 4) особливості цивілізаційного розвитку України з точки зору фінансової глобалізації.

1. Використання єдиних фінансових інструментів як засіб уніфікації економічного розвитку. Вся сукупність економічних відносин, яка пов'язана з фінансовою глобалізацією – формуванням, рухом та використанням фінансових ресурсів за межами національних кордонів держав – має досить жорсткі уніфіковані правила розвитку. При цьому, запровадження інструментів форму-

вання фінансових ресурсів, їх руху та використання, відкидає будь-які національні особливості і робить їх однаковими незалежно від регіональних, країнових, релігійних та інших особливостей. При цьому, все, що може залишатися особливим, не є принциповим для фінансової глобалізації. Національні та інші особливості, що пов'язані інструментами формування, руху та використання фінансових ресурсів можуть зберігатися на рівні напівофіційному, або тіньовому [5].

Виходячи з цього, будь-які країни, незалежно від рівня їх цивілізаційного розвитку, включаючись у досить розвинуті товарно-грошові відносини, вже беруть участь в уніфікованому економічному розвитку завдяки фінансовим інструментами. При цьому, вихід національних товарно-грошових відносин на межі державних кордонів є гарантією того, що національні особливості цивілізаційного характеру зникають і країна "починає грати" по встановлених уніфікованих міжнародних правилах [6].

Враховуючи історичний досвід розвитку товарно-грошових відносин, а також передумови розвитку валютно-фінансових відносин, можна говорити, що в умовах фінансової глобалізації всі процеси, що пов'язані з використанням єдиних фінансових інструментів, спрямовані на підпорядкування менш розвинутих країн більш розвинутим.

Від фінансової глобалізації виграють розвинуті країни, які мають вплив на економічні та політичні сторони розвитку світу. В сучасних умовах фактично єдиною наддержавою залишається США, з усіма можливостями для підпорядкування фінансової глобалізації на свою користь.

Якщо не торкатися перспективи євро, то долар є і залишається єдиною найпотужнішою валютою світу [7]. Свого часу в пресі країн СНД та країн, що розвиваються, навіть обговорювалась можливість проведення тієї чи іншої конфіскаційної грошової реформи готівкових доларів США. США завжди можуть провести в тій або іншій формі конфіскаційну реформу принаймні готівкової частини своїх доларів, що знаходяться поза країною. Це може бути зроблене, наприклад, під виглядом боротьби з міжнародною злочинністю: по-перше, тому що ця теза є стандартним прийомом США в міжнародній конкурентній боротьбі, а по-друге – тому що це правда: звертання значної частини доларів за межами США в тій або іншій формі пов'язане з порушенням законів. Хоча, знову ж таки, це можливо виключно як модель, практичні наслідки такої конфіскаційної реформи для інших країн були б найзгубнішими.

Для України все ще не є актуальною проблематика взаємовідносин долару і японської єни, рівно, як і змін курсів до долару інших азійських валют внаслідок кризи 1997-1998 років. Актуальними є проблеми взаємодії долару та євро. Фінансовий вплив США в рамках фінансової глобалізації є досить вагомим і в плані конкуренції з євро. Це може характеризуватися конкретними діями країни в світі як у фінансовій, так і в загальноекономічній площині. В принципі, конкурентна боротьба між США та Західною Європою завжди була традиційною, але зараз знайшла нове забарвлення.

Пожвавлення світової економіки, яке відмічається нині, не має однозначного впливу на Україну. Серед позитивів можна визначити те, що в тій або іншій мірі західний капітал буде працювати з Україною, хоч умови і принципи такої роботи, природно, зазнають змін. До негативів можна віднести історичні умови такого поживлення – зараз країни Заходу більш зацікнені "самі на собі", а не на пошуку можливостей роботи з ризикованими ринками, до яких відноситься і Україна. В будь-якому випадку, Україна не може і не буде грати провідну роль в процесі розподілу економічного впливу в світі.

Все що їй залишилося – знайти своє оптимальне місце з тим, щоб мінімізувати негативні впливи фінансової глобалізації на своє майбутнє.

2. Формування фінансових центрів в процесі цивілізаційного розвитку. В процесі цивілізаційного розвитку відбулося формування центрів економічного розвитку, які побудовані на сучасних засадах фінансової глобалізації. Причому, фінансова глобалізація в таких фінансових центрах виступає і як рушійна сила, і як результат формування центрів.

Світові економічні центри, які сформувались протягом післявоєнного розвитку, стали майже чимось незламним. Хоча в економічній і соціально-політичній літературі йде мова про Зараз, фактично можна вести мову лише про тенденції до змін вагомості США, Західної Європи та Японії, а ніяк не про те, що якийсь з наведених центрів зникне, чи там утворяться нові. Навіть з виникненням євро всі суперечки концентруються саме навколо перспектив його співвідношення до долару, а зовсім не про те, чи виникнення якийсь новий конкурент євро.

Дії фактично єдиною наддержави в рамках фінансової глобалізації дозволяють США захопити ініціативу і самостійно вибирати час, сферу і характер конкурентної боротьби, що в наслідку надає їм перевагу. З точки зору конкуренції з країнами Західної Європи, США мають певні переваги. При першому розгляді перспектив такої конкуренції, що засновується на зіставленні наявних запасів ресурсів, безумовно переважними представляються шанси Європи. Однак зіставлення в динаміці, з урахуванням різного рівня витрат, зростаючої ролі найбільш сучасних технологій і фактично природної монополії США на володіння ними і на їх розвиток, примушує в довгостроковій перспективі зробити висновок на користь США.

Вплив різноманітних чинників фінансової глобалізації на сучасну конкуренцію видно при зіставленні втрат, понесених європейськими і американськими капіталами внаслідок фінансової кризи 1997-1998 років в Південно-Східній Азії: при будь-яких способах оцінки збитки європейців перевищували втрати американців. При цьому, якщо в США втрати несли в основному високоризиковані структури, що знаходяться на периферії національної фінансової системи, то в Європі – переважно банки, створюючи її серцевину.

Конкуренція між США та зоною євро може мати відчутні негативні наслідки не лише в рамках фінансової глобалізації, а й у більш широкому сенсі. При цьому можлива втрата або принаймні консервація найбільш передових технологій: у разі перемоги євросони – оскільки вона традиційно має проблеми з їх створенням, у разі перемоги США – через різке стиснення ринків продажу і реалізацію цих технологій, що послабить стимули їх розробки і зменшить ресурси, що залучаються на ці цілі.

Цивілізаційні аспекти фінансової глобалізації позначаються на параметрах економічного зростання окремих регіонів світу. Причому, таке зростання (навіть у силу чинників регіональної та покраїнової обмеженості) відбувається в умовах дії чинників фінансової глобалізації. В цьому напрямку відбуваються також прояви всієї сукупності як негативних, так і позитивних чинників глобалізаційних процесів в світі.

За розрахунками Світового банку [8], загальний рівень зростання економіки у державах європейського і центральноазійського регіону очікується на рівні 4,3 відсотка у 2003 році, що відображає більш високі порівняно з первісними оцінками темпи зростання в ряді країн, зокрема у Росії, яка продемонструвала зміцнення попиту на внутрішньому ринку у першому кварталі цього року. Зниження загальних темпів зростання в країнах

європейського і центральноазіатського регіону в 2002-2003 роках відбулося в основному через прогнозоване уповільнення темпів зростання в Туреччині, якому передувало різке піднесення у 2002 році. В 2004 році прогнозується збільшення темпів зростання в країнах європейського і центральноазіатського регіону до рівня 4,5 відсотка, що відображає більш високі темпи зростання в країнах Центральної та Східної Європи і уповільнення зростання в СНД.

Зростання економіки в країнах Центральної і Східної Європи має, за прогнозами, збільшитися у 2003 році до 3,4 відсотка порівняно з 2,9 відсотка у 2002 році, що пояснюється поступовим проникненням на експортні ринки і очікуваним підвищенням впевненості споживачів у зв'язку зі вступом країн до ЄС. Зокрема, очікується незначне прискорення темпів зростання в Албанії, Чехії, Польщі (економіка якої становить 13 відсотків ВВП регіону) і Словенії. Очікується, що економіка в інших країнах регіону або збереже, або трохи уповільнить темпи зростання. З урахуванням Туреччини зростання економіки у Центральній і Східній Європі має збільшитися з 3,5 відсотка у 2003 році до 4,3 відсотка у 2004 році.

На теренах СНД зростання економіки наблизиться до 5,3 відсотка у 2003 році, оскільки почав збільшуватися внутрішній попит в Росії, що становить основу зростання її економіки, і, у свою чергу, сприяє зростанню в інших країнах СНД, які залежать від збільшення потреб Росії в імпортованій продукції. Дані за перший квартал 2003 року свідчать про велике зростання експорту енергоносіїв і промислової продукції з Росії, що сприяє припливу інвестицій, зокрема в енергетичну галузь. Ця тенденція, підкріплена збільшенням приватного споживання, викликаного істотним зростанням реальних доходів і зниженням безробіття, веде до більш високих показників зростання. Крім того, недавнє зміцнення євро щодо долара призвело до збільшення цін на продукцію, імпортовану Росією з країн Європи, порівняно з доходами від експорту енергоносіїв, розрахунок за які здійснюється в доларах, а це, у свою чергу, стимулювало збільшення попиту на дешевшу продукцію, зроблену на внутрішньому ринку.

За прогнозом банку, зростання має сповільнитися в СНД з 5,3 відсотка у 2003 році до 4,6 відсотка у 2004 році, якщо керуватися припущенням про істотне падіння цін на нафту у 2004 році.

3. Можливості масштабних дій, спрямованих на підтримку стабільності фінансової системи як форма цивілізаційної протидії. Проблеми фінансової глобалізації тісно пов'язані з цілим рядом негативних явищ. Серед них можна визначити таке явище, як економічний тероризм. В принципі, надавати терористичним акціям певні цивілізаційні або нецивілізаційні риси не є коректним. Хоча, багато політологів кваліфікувало події 11 вересня 2001 року саме як зіткнення цивілізацій, досить важко робити такі узагальнення, виходячи саме з окремого терористичного акту, хоча й такого, що призвів до відчутних економічних і політичних наслідків. Події 11 вересня 2001 року мали можливість відбутися за умов, якби їх виконавці були не арабського, а й англосаксонського, чи будь-якого іншого походження. Виходячи з цього, можна визначити характеристики економічного тероризму як явища загальноцивілізаційного, наслідками якого є процеси, що охоплюють зміни фінансової глобалізації.

Економічний тероризм – це суспільно небезпечні в національному або міжнародному масштабі дії, що призводять до порушень в нормальному функціонуванні міжнародної або національної економічної системи, економічної діяльності окремих суб'єктів економічної діяльності та економічного життя громадян [9].

До економічного тероризму також відносяться насильницькі дії, що спрямовані проти окремих громадян, установ і організацій, країн або груп країн. На відміну від тероризму звичайного, економічний тероризм здійснюється, як правило, без здійснення акцій, що призводять до вибухів, руйнувань, людських жертв тощо. Прояви економічного тероризму можна розглядати на кількох рівнях – міжнародному, національному, рівні громадян. На міжнародному рівні економічний тероризм – це зміни в існуючій розстановці економічних і політичних сил. Економічний тероризм може мати на меті зниження показників регіональних фондових індексів, зниження курсу акцій тих чи інших компаній, зниження курсу колективної валюти (наприклад євро) тощо. В такому випадку дії економічного тероризму прямо пов'язані з процесами фінансової глобалізації, причому саме в плані посилення негативних її проявів.

В якості однієї з цілей економічного тероризму на міжнародному рівні виступає зміна впливу традиційних центрів економічної могутності (США, Західної Європи, Японії). Одним з можливих проявів економічного тероризму на міжнародному рівні є штучні стрибки цін на золото, нафту, окремі метали тощо. На досягнення цілей економічного тероризму в міжнародному масштабі впливає розв'язання військових конфліктів, політичні потрясіння, дії тероризму звичайного.

На національному рівні економічний тероризм має на меті підірвати економічну систему конкретної країни та зміни її місця в світі за економічними показниками. Такий різновид економічного тероризму часто знаходиться у взаємозв'язку з цілями та завданнями, що ставить перед собою міжнародний рівень економічного тероризму. Найчастіше дії національного рівня економічного тероризму відбуваються паралельно з проявами звичайного тероризму, а також політичних чинників внутрішнього та зовнішнього змісту. Прояви економічного тероризму на національному рівні можуть відбуватися шляхом підірву економічної безпеки країни, створення умов для зовнішньої економічної залежності, розвалу фінансово-кредитної системи країни, виснаження природних запасів та руйнування національного економічного потенціалу. Загальні схеми міжнародного рівня економічного тероризму також придатні для використання на національному рівні.

На рівні окремих громадян економічний тероризм призваний створити умови для повної економічної залежності громадян від інших суб'єктів (інших громадян, установ і організацій, держави тощо). В цьому напрямку економічний тероризм створює умови для відсутності будь-якої економічної самостійності громадян, що, в свою чергу, призводить до втрати самостійності політичної. До економічного тероризму на рівні громадян відноситься позбавлення громадян майна, грошових заощаджень, внесків в установи банку, грошей, що знаходяться в цінних паперах тощо. Економічний тероризм проти громадян призводить до стану зневіри в можливості держави, повного економічного занепаду та має політичні наслідки. Як правило, наведений рівень економічного тероризму використовується поруч з національним та міжнародним рівнями.

З точки зору фінансової глобалізації, одним із специфічних проявів економічного тероризму є події 11 вересня 2001 року в США. Саме тоді масштабні прояви тероризму звичайного (руйнація Всесвітнього торговельного центру в Нью-Йорку та частково будівлі Пентагону в Вашингтоні з використанням літаків цивільної авіації) призвели до досягнення цілей економічного тероризму. Внаслідок терористичних дій з використанням цивільної авіації та руйнування символів

могутності США, виникла ситуація, яка вплинула на фондовий ринок, а також зачепила сфери страхування, авіаперевезення, літакобудування тощо. За рахунок загальноглобалізаційних важелів, а також важелів фінансової глобалізації, були охоплені негативним впливом не лише безпосередньо США, а й інші регіони світу, в першу чергу країни, які відкриті для міжнародного руху товарів та капіталу.

Не перебільшуючи загальноцивілізаційні масштаби впливу подій 11 вересня 2001 року на розвиток світової економічної і політичної ситуації, треба констатувати відчутність таких подій. На початку листопада 2001 року індекс *Dow Jones Industrial Average* упав на 14,2 %, досягнувши оцінки в 8235,81 пункту – мінімального рівня з часів фінансової кризи в серпні 1997 року індекс *Standard & Poor's 500* уперше з 13 жовтня 1998 року закотився нижче оцінки в 1000 пунктів – на рівні 965,8 пункту. Індекс компаній високотехнологічного сектора *NASDAQ Composite* досяг мінімального рівня з 8 жовтня 1998 року – 1423,18 пункту.

Один за іншим з'являлися повідомлення компаній про зниження прогностичних показників прибутку і масових звільнень співробітників, загальне число яких наприкінці жовтня 2001 року досягло 60 тис. Ринкова капіталізація компаній у США знизилася більше ніж на 1,2 трлн дол. Значно впали в ціні акції авіа- і технологічних компаній. За авіакомпаніями подешевіли цінні папери туристичних фірм. Нова оцінка сумарних страхових виплат у 73 млрд дол. викликала падіння цін на акції страхових компаній. Продовжили падати котирування акцій виробника літаків *Boeing Co.*, що заявив про намір звільнити 30 тис. чоловік і скоротити постачання авіаційної техніки. Знизилася вартість таких великих технологічних фірм, як *Microsoft Corp.*, *Cisco Systems Inc.* і *Intel Corp.* Лише золотодобувні компанії і компанії медичного сектора продемонстрували значний ріст.

На початку листопада 2001 року продовжилася падіння котирувань акцій і європейських компаній. Фондові індекси Великобританії, Німеччини, Італії, Швейцарії й Іспанії вже досягли 4-літнього мінімуму. Сумарна капіталізація компаній індексу *Dow Jones Stoxx 50*, у розрахунок якого входять найбільші компанії зони євро, знизилася на 470 млрд євро.

Події 11 вересня 2001 року спочатку сприймалися в світі як щось карколомне, що призведе до руйнування світової економіки. Хоча вересневе розгортання подій дійсно можна кваліфікувати як досить вагоме потрясіння світової економіки, досить швидко провідні країни світу нормалізували ситуацію і вийшли на рівень економічного поживлення.

Пожвавлення світової економіки продемонструвало стійкість не лише конкретно економіки США, а й стійкість економічних і фінансових механізмів сучасної цивілізації. Причому, така стійкість характеризується здатністю протидіяти як безпосереднім проявам економічного тероризму, так і вагомому психологічному нашаруванню, яке супроводжує прояви економічного тероризму.

Крім цього, з точки зору інтегрованості безпосередньо України до загальноцивілізаційних процесів, поживлення світової економіки спростувало, принаймні, три міфи, які існували:

По-перше, був розвінчаний міф про те, що після 11 вересня 2001 року в країнах Заходу почався небувалий спад, який мав би абсолютно непрогнозовані наслідки для сучасної цивілізації. Захід виявився більш стійким до подібного роду потрясінь, і нинішнє поживлення демонструє саме таку стійкість.

По-друге, практично синхронне поживлення в країнах Заходу демонструє те, що ці країни досить жорстко

пов'язані одна з одною в рамках глобалізації і характеризує неспроможність поглядів на те, що країни Заходу роз'єднані і не мають механізмів синхронізації економічного розвитку.

По-третє, традиційно неспроможним є міф про істотну інтегрованість української економіки в світогосподарські зв'язки. Така інтеграція є надто незначною, якщо судити по повній відсутності якого-небудь взаємозв'язку в динаміці макроекономічних показників України і розвинених країн.

Що стосується реального впливу подій 11 вересня 2001 року на події в Україні, то слабка інтегрованість України до міжнародних економічних відносин дозволяє стверджувати лише про опосередкований вплив. Глобалізація світових економічних і політичних процесів, а також безпосередньо фінансова глобалізація, визначає те, що будь-які події в світі прямим чи опосередкованим чином впливають один на одного.

4. Особливості цивілізаційного розвитку України з точки зору фінансової глобалізації. З точки зору фінансової глобалізації, Україна не є країною, яка може характеризувати прогресивні рухи загальноекономічних та безпосередньо фінансових процесів. Більше того, враховуючи динаміку та основні характеристики сучасного світу, України знаходиться на узбіччі світових фінансових процесів [10].

Якщо врахувати те, що перспектив вступу у зону євро в будь-якій перспективі у України немає, країні залишається знайти місце в процесі конкурентної боротьби між США та зоною євро, чи, принаймні, спробувати пом'якшити впливи такої конкурентної боротьби на власний економічний і політичний розвиток.

Все це повною мірою характеризує фінансову глобалізацію. Є досить відомий перелік проблематики, який охоплює національну фінансову сферу. Тут і проблеми вибору структури валютних резервів країни, і створення необхідної фінансової інфраструктури, і виконання нескладних умов для заохочення іноземних інвестицій в Україну. Потоки фінансових ресурсів просто обходять Україну, використовуючи так би мовити добре відомі обхідні шляхи. Якщо не аналізувати динаміку тіньової економіки та просто відмивання грошей, нормальні фінансові інтереси нормальних країн лежать поза межами України. До речі, якщо взяти практику Російської Федерації, то зараз західними фахівцями констатуються процеси повернення капіталу, що втік з країни та посилення інвестиційних процесів саме в межах держави. Цього рівня розвитку Україна ще не досягла. Як не досягла Україна й рівня завдань типу досягнення повної конвертованості національної валюти, яке також ставить перед собою Російська Федерація [11].

З точки зору цивілізаційних аспектів фінансової глобалізації, є доцільним визначити напрямки, в яких такий вплив позначається найбільш вагомим чином: проблеми інтеграції України до міжнародних економічних відносин; проблеми взаємовідносин з міжнародними фінансово-кредитними установами та проблеми зовнішніх запозичень; проблеми руху в Україну іноземного капіталу та співробітництва з іноземними партнерами.

Слабкий рівень інтегрованості до міжнародних економічних відносин виступив як свого роду бар'єр для розповсюдження негативних наслідків кризових явищ та потрясінь у світі. Проблеми інтеграції України і міжнародні економічні відносини мають досить особливу, внутрішню сторону. Досить торкнутися однієї із складових проблем інтеграції до міжнародних економічних відносин – ступеня зрілості фінансового ринку. Розвиненість фінансового ринку на національному рівні є необхідною умовою для розвитку інтеграційних процесів у ринок сві-

товий. Так, зокрема, загальновідомий показник ринкової капіталізації внутрішнього ринку дозволяє не лише давати оцінки конкретним ринковим секторам, а й використовувати динаміку цих показників при стосунках з іноземними кредиторами – як міжнародними фінансово-кредитними установами, так і приватними інвесторами. Теж саме можна казати й про формування та динаміку розвитку національного фондового індексу.

Прикладом ролі і місця України в міжнародних економічних відносинах можуть служити рейтинги провідних корпорацій світу, що будуються за ознаками ринкової капіталізації. Традиційний рейтинг 500 найбільших корпорацій світу (за показником ринкової капіталізації) газети *Financial* [12] ніколи не включав українських підприємств, причому українські підприємства навіть не потрапляли до 100 провідних компаній Східної Європи. В свою чергу, російські компанії подані в переліку 500 найкрупніших компаній світу ще з 1997 року.

На вирішення проблеми інтеграції до міжнародних економічних відносин впливають приватизаційні процеси. Нерозвиненість приватизації впливає на фондовий ринок. В свою чергу, відсутність фондового ринку, що адекватний процесам ринкової трансформації економіки, справляє негативний вплив на всі сфери економіки. Нерозвиненість показника ринкової капіталізації в Україні не дозволяє створити загальнонаціональний індекс фондового ринку та використовувати такий індекс для порівняння з іншими країнами. Низькі показники розвитку фінансового ринку в Україні підтверджуються порівнянням з іншими країнами Центральної та Східної Європи.

Відбувається і трансформація взаємовідносини України з міжнародними фінансово-кредитними установами. Насамперед відбувається переосмислення цілей і форм діяльності міжнародних фінансових інститутів. Ще фінансова криза в Азії 1997-1998 років виявила гострі протиріччя, пов'язані з процесами глобалізації в рамках теперішньої світової економіки та лібералізації світогосподарських відносин, з одного боку, а з іншого – з необхідністю їх ефективного регулювання на міжнародній основі. Крім цього – змінюється модель економічного розвитку країн – отримувачів допомоги, що пропонується міжнародними установами.

В той же час, враховуючи постійну критику Міжнародного валютного фонду і Світового банку за певну пасивність в процесі прогнозування світових фінансових криз та їх переорієнтацію на допомогу країнам, що постраждали від таких криз, досить важко передбачувати підвищену увагу цих установ до співробітництва саме з Україною. Саме тому, можна вітати реалістичні думки, які мають місце в Україні щодо взаємовідносин з міжнародними фінансово-кредитними установами, зокрема, перехід до відносин з Міжнародним валютним фондом на безкредитну основу.

Досить проблематичним є залучення зовнішніх коштів шляхом розміщення українських цінних паперів на зовнішніх ринках. Приватний капітал, який постраждав внаслідок світової фінансової кризи досить недовіркою ставився до ризикових операцій, до яких належить й придбання українських цінних паперів. Навіть надвисокі відсотки по таких цінних паперах не можуть компенсувати реальну перспективу можливих втрат. Крім цього, внаслідок подій 11 вересня 2001 року, в світі скоротився обсяг так званого "вільного" капіталу, який придатний до вкладень як у цінні папери, так і для інвестування в ту, чи іншу країну.

Традиційні труднощі із залученням в Україну іноземних інвестицій. Навіть не зважаючи на наслідок наведених подій, сфера залучення іноземних інвестицій є вкрай вразливою сферою в Україні. Існуючий стан про-

цесу залучення іноземного капіталу в економіку України не дозволяє стверджувати про ефективність його надходження. Оцінюючи ситуацію в сфері залучення іноземного капіталу, слід зазначити, що загальна маса іноземних інвестицій в Україні, що була нагромаджена протягом років незалежності, є мізерною.

Для України, за умов відчутного дефіциту внутрішніх джерел нагромадження, роль іноземного капіталу важко переоцінити. Крім цього, постійні труднощі із залученням в Україну іноземних інвестицій ускладнюються наслідками потрясінь світової економіки після 11 вересня 2001 року і все ще наслідками світової фінансової кризи (1997-1998 років). Хоча, навіть не зважаючи на розвиток загальносвітових тенденцій, сфера залучення іноземних інвестицій є вкрай вразливою в Україні. Світова фінансова криза сформувала певною мірою "імунитет" у західних підприємницьких структур проти інвестування на ризикованих ринках. Відбувається переосмислення географічного і галузевого зрізу руху іноземного капіталу. Тому, якщо раніше в Україну не надходили іноземні інвестиції враховуючи національну специфіку правового поля, нестабільності політичної ситуації тощо, то зараз це загальмовується ще й наслідками загальносвітових процесів.

Крім цього, змінилася структура провідних компаній світу, включаючи їх роль в світі та місце на міжнародних та регіональних ринках. В першу чергу, це стосується авіакомпаній, страхових компаній, компаній, що здійснюють будівельні роботи та постачання будівельних матеріалів тощо. Відбуваються процеси переорієнтації виробників на конкретні ринки, а також переорієнтації споживачів на інші види товарів та послуг. Все це необхідно брати до уваги при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності України.

Ситуація в економічній та інших сферах розвитку України залишається неоднозначною. Така ситуація традиційно відрізняється від того, що є в розвинутих країнах. Усі фінансові інститути, що працюють на ринку, фактично, новоутворені. Україна втратила ринки збуту продукції, які мала за часів союзної кооперації, але так і не знайшла нових. Технологічний рівень виробництва в Україні такий, що розширити коло конкурентноспроможної продукції складно. Національні товаровиробники не мають належних умов для розвитку виробництва.

Рівень довіри до дій влади з боку громадян держави і іноземних інвесторів вкрай низький. Враховуючи параметри соціальної статистики, а також рейтинги різних міжнародних організацій, ставлення до держави не може швидко змінитися. Імідж України в світі ще довго буде зберігатися як ризикової держави з непередбачуваним розгортанням політичної й економічної ситуації.

На жаль, процес трансформації в Україні затягнувся: якщо порівняти Україну з країнами Центральної й Східної Європи, то, звичайно, Польща, Чехія чи Угорщина мають зовсім інші – більш позитивні – економічні показники. Це стосується й того, як розвивається їхній національний капітал і як вони працюють з іноземними інвестиціями. А в Україні все ще знаходиться в пошуках того, як стати на рейки ефективного ринкового розвитку.

Важливими є дії влади щодо підтримки економічного розвитку держави, якби економікою займалися всерйоз на вищому державному рівні, то наслідки були б куди кращі. Але майже протягом усіх років незалежності вона йшла сама по собі, а влада існувала сама по собі. Це призвело до того, що лише в 2001 році в Україні почалося економічне зростання, а Україна може послужити зразком того, що економіка весь час економічного падіння розвивалася сама по собі. І лише коли економічні показники досягли дна, виявилось, що у країні є

потенціал, і само собою почалося економічне зростання. Якби цій сфері ще й допомогли політично, то процес пішов би значно краще й легше. Тому для пояснення специфічного стану економіки України зовсім не варто шукати впливу зовнішніх чинників чи внутрішніх ворогів. Це закономірний результат бездіяльності влади, що є навіть більш руйнівним, ніж дії тінювих сил. І в цьому зв'язку можна припустити, що кожна наступна економічна криза потенційно може мати все більш негативні та загрозливі для самої ідеї української державності наслідки.

Мова йде про нове бачення того, що треба робити та про інше ставлення до влади, до можливостей прийняття рішень та результатів таких рішень. В Україні все ще немає розрахунків того, що треба робити для якісного розвитку держави через 10-30-50 років. Економічна сфера держави у своїй більшості підпорядкована поточній ситуації та якимось приватним чи клановим інтересам.

Таким чином, цивілізаційні аспекти фінансової глобалізації дозволяють підходити до визначення впливу фінансової глобалізації на економічний розвиток окремих країн та регіонів. З цієї точки зору, фінансова глобалізація виступає як важіль, за допомогою якого відбувається стимулювання процесу вирівнювання розвитку окремих країн, але вирівнювання в межах причетності чи непричетності до центрів економічного впливу. В цьому розумінні, фінансова глобалізація призводить, з одного боку, до підтягування рівня розвитку країн до певних "середніх показників" по групах країн залежно від центрів фінансового впливу, з іншого – фінансова глобалізація досить жорстко стримує країни від надмірного руху вперед та від переходу до більш високої розвинутої групи.

Цивілізаційні аспекти фінансової глобалізації знаходять реалізацію шляхом використання єдиних фінансових інструментів як засобу уніфікації економічного розвитку. Активно відбувається формування фінансових центрів у процесі цивілізаційного розвитку. Головною негативною можливістю, яку відкриває фінансова глобалізація є можливість масштабних дій, спрямованих на підірив стабільності світової фінансової системи, як форма цивілізаційної протидії. Особливості цивілізацій-

ного з точки зору фінансової глобалізації мають окремі регіони, включаючи Україну.

Що стосується впливу цивілізаційних аспектів фінансової глобалізації на розвиток економічної ситуації в Україні, то в силу специфіки економічного розвитку з часів набуття незалежності, державі дуже далеко до лідерства навіть серед країн Центральної та Східної Європи. В той же час, можливості використання досвіду розвитку інших країн є вкрай важливим для України як для визначення її поточного місця в світі, так і для можливостей максимального використання позитивних впливів фінансової глобалізації та мінімізації впливів негативних.

1. Плотніков О.В. Ultima ratio економічних реформ. – К., 2003. – С.212-225.
2. Hanson J.A., Honohan P., Majnoni G. Globalization and National Financial Systems: Issues of Integration and Size // Globalization and National Financial Systems. Edited by Hanson J.A., Honohan P., Majnoni G. – Washington D.C., New York: The World Bank, Oxford University Press, 2003. – P.3.
3. Galbraith J.K. Why the Right is wrong // The Guardian. – 1990. – January 26. – P.3.
4. What Can Transition Economies Learn From the First 10 Year? A New World Bank Report // Transition. – 2002. – Vol. 13. – No. 1. – P.12.
5. У середині 90-х років ХХ століття була легалізована система міжнародних розрахунків серед громадян вірменської національності "Анелік", яка зараз фактично нічим не відрізняється від таких систем розрахунків як, наприклад, "Western Union". Хоча первинно, вона ілюструвала саме специфічну систему роботи з готівкою, яка не мала нічого спільного з міжнародними банківськими розрахунками.
6. У фаховій літературі з міжнародних валютно-фінансових відносин можна зустріти такі категорії як "ісламська банківська справа", які звичайно характеризують збереження цивілізаційних особливостей в умовах фінансової глобалізації, але це, скоріше виняток, що підтверджує правило, ніж ілюстрація нормального шляху розвитку.
7. До речі, доларизація світової економіки виступає як один з ключових елементів фінансової глобалізації. Див.: Honohan P., Shi A. Deposit Dollarization and Financial Sector // Globalization and National Financial Systems. Edited by Hanson J.A., Honohan P., Majnoni G. – Washington D.C., New York: The World Bank, Oxford University Press, 2003. – P.35-64.
8. Тут та нижче див.: Global Economic Prospects 2004. – Washington D.C.: The World Bank. – 2003. – www.worldbank.org.
9. Плотніков О. Тероризм економічний // Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.3 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп.ред) та ін. – К.: Видавничий центр "Академія", 2002. – С. 615-616.
10. Плотніков О. Інтеграція в кризу. Україна закріплюється на узбіччі світових економічних процесів // Політика і культура. – 2001. – № 15. – С.20-23.
11. Jack A. Putin in push for a fully convertible rouble // Financial Times. – 2003. – May 17-18. – P.2.
12. FT500 // Financial Times. – 2003. – May. – www.ft.com.

Надійшла до редколегії 02.06.2008

І. Софіщенко, канд. екон. наук, доц.

РЕГІОНАЛЬНА ФІНАНСОВА ВЗАЄМОДІЯ ТА ПРОЦЕСИ КАПІТАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ФІНАНСОВОГО РИНКУ

Досліджено розвиток національного фінансового ринку за умов регіональної фінансової інтеграції, ефекти у сфері його капіталізації, визначені перспективні напрями регіональної взаємодії з метою забезпечення фінансової конвергенції.

The empiric analysis is carried out the development of national financial market to the condition regional financial integration, effects in the field of his capitalization. Perspective directions of the regional co-operating are determined with the purpose of providing of financial convergence.

Процеси фінансової глобалізації набувають прискореної динаміки та залучають країни з різним рівнем розвитку фінансових систем – як наслідок вона супроводжується зростанням турбулентності світового фінансового середовища. Країни прагнуть скористатися перевагами фінансової інтеграції, яка супроводжується не тільки зростанням обсягів міжнародних потоків капіталу, але й посиленням конкуренції, збільшенням різноманітності та кількості зв'язків між посередниками, тіснішою інтеграцією між ними. Все це сприяє покращенню можливостей розміщення капіталу на привабливіших умовах та за менших ризиків за умови їх розподілу. Водночас, розвиток національного фінансового ринку за таких умов супроводжується різноманітними ефектами у сфері його капіталізації. Рівень капіталізації зростає, але темпи його розвитку не відповідають потребам забезпечення економіки фінансовими ресурсами,

національний фінансовий ринок є недостатньо ліквідним за якісними активами і вузький через обмеженість попиту з боку консервативних довгострокових інвесторів, що посилює його нестійкість за умови відкритості. Зважаючи на це, проблематика перспектив розвитку за умови подальшої регіональної фінансової інтеграції є надзвичайно актуальною та привертає увагу вітчизняної фінансової науки. Тенденції інтернаціоналізації вітчизняної фінансової системи розглянуті у дослідженнях А. Мороза, В. Міщенка, З. Луцишин, С. Науменкової, О. Стукало [1]. Проте окремі аспекти регіональної специфіки процесів фінансової глобалізації не повною мірою знайшли відображення у вітчизняних дослідженнях і потребують поглибленого розгляду емпіричних даних.

Мета статті – визначити перспективні напрями регіональної взаємодії за умови посилення регіональної фінансової інтеграції. Досягнення зазначеної мети по-

требує аналізу стану інтегрованості національного фінансового ринку, визначення загроз, які необхідно враховувати розробляючи концептуальні засади регуляторної політики, визначення найбільш адекватних форм регіональної фінансової інтеграції для забезпечення більшої гнучкості фінансової системи.

Процес регіональної фінансової інтеграції характеризується посиленням потоків капіталу в межах регіону. Основним донором в регіоні виступають країни ЄС, на 2005 р. у зазначеному регіоні було розміщено біля половини обсягу зовнішніх ПІІ ЄС, при чому 9 млрд євро розміщено у Росії та 6 млрд євро в Україні. При чому ПІІ

країн ЄС у країни ЦСЄ та Росію зросли протягом 2001-2005 рр. вдвічі (з 5 до 11,8 млрд євро). Водночас, основний потік інвестицій в країни ЄС надходить з європейських країн – 43 % у 2005 р. [2].

Ступінь включення національної економіки в процеси регіональної інтеграції характеризують трансграничні потоки банківського капіталу та інвестицій. Протягом останніх років динамічно зростає частка активів іноземних банків у вітчизняній банківській системі – протягом 2001-2006 рр. відбулося зростання більше ніж в три рази (див. табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка активів вітчизняних та іноземних банків в українській банківській системі 2001-2006 рр. (млрд грн.)

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Активи вітчизняних банків	39,7	52,9	83,4	113,1	184,3	235
Активи іноземних банків	7,9	9,1	16,8	21,3	22,6	112

Джерело: www.bank.gov.ua

Значно прискорився трансграничний рух капіталу між Україною та країнами ЄС, особливо у 2007 р., коли

вивіз капіталу в країни ЄС стрімко зріс та сягнув показника 5,9 млрд дол. (див. рис. 1).

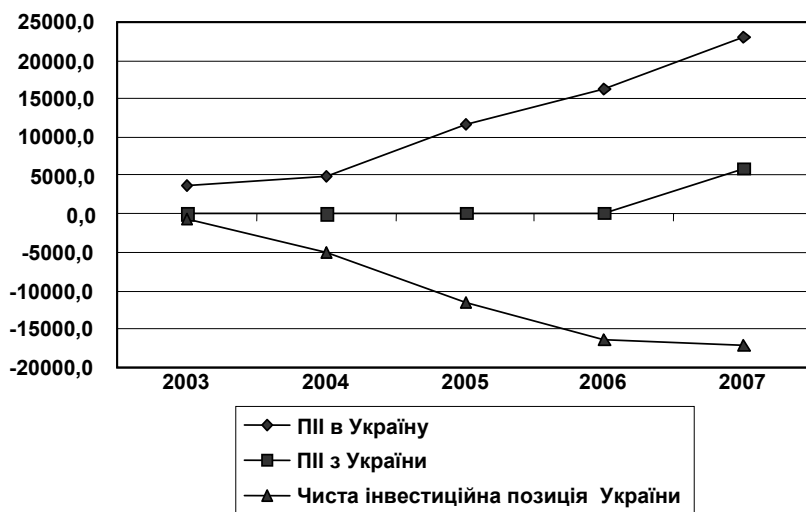

Рис. 1. Динаміка взаємних потоків ПІІ ЄС та України у 2003-2007 рр.

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України // www.ukrstat.gov.ua

Характерно, що значною мірою приплив капіталу з країн ЄС був зорієнтований у 2005-2006 рр. на фінансовий сектор країни. Впродовж активізації економічного розвитку вітчизняна економіка відчула проблему капіталізації фінансового сектору: власники українських банків не дуже активно нарощують капіталізацію, і не можуть отримувати фінансування з-за кордону за ставками та в обсягах, які можуть запропонувати своїм філіям іноземні банківські групи, рівень капіталізації небанківських посередників є недостатнім через їх нерозвиненість.

На теперішній час капіталізація вітчизняної банківської системи досягла близько 7 % ВВП, що вважається достатнім показником для забезпечення відтворювальних процесів, але зважаючи на рівень ВВП, недостатньо для забезпечення тих структурних зрушень в економіці, яких вона потребує.

Динаміка нарощування активів іноземними банками в Україні починаючи з 2003 р. починає випереджати динаміку вітчизняних банків. Події на банківському ринку у 2006 р. були ще більш значимими – відбулося поглинання європейськими банками чотирьох вітчизняних банків на суму 2,46 млрд дол. ОТП Банк поглинув Райффайзенбанк, Erste Bank – Банк "Престиж", Banka IntesaSpa – Укрсоцбанк, BNP Paribas SA – Укрсіббанк, Credit Agricole de France SA – Індекс Банк.

В листопаді 2007 р. Верховна Рада України прийняла закон, що надає право іноземним банкам відкривати на території України філії та здійснювати ними банківську діяльність тому аналітики прогнозують продовження буму і у 2008 р. та поглинання банків не тільки першої двадцятки, але й середніх та малих на загальну суму біля 3 млрд дол. [3].

Незважаючи на позитивну динаміку зростання капіталу в банківській системі, на страховому ринку, поточний рівень капіталізації залишається дуже слабким. Статутний капітал страхових українських компаній незначно перевищує 1 млрд дол. США. В ЄС страхові компанії є одним з найбільших інституційних інвесторів, зокрема постачальниками фінансових ресурсів для будівництва житла через операції з іпотечними цінними паперами. За даними Європейської іпотечної федерації у 2006 р. частка інвестицій страхових компаній в іпотечні цінні папери країн ЄС склала 290 млрд євро (10 % від загального обсягу інвестицій) [4].

Оцінки потенціалу економічного розвитку української економіки, роблять страховий сектор фінансового ринку надзвичайно привабливим для європейського бізнесу. За умови прискорення інтернаціоналізації вітчизняного страхового ринку, в наслідок його лібералізації, для вітчизняних страхових компаній з'являється стимул під-

вищувати капіталізацію для посилення конкурентоспроможності на внутрішньому ринку.

Проте на теперішній час неподоланим є дисбаланс у якості регуляторного середовища – регуляторне середовище України є досить недосконалим у порівнянні із європейськими стандартами. Зокрема, регулювання кредитних ризиків в Україні не відповідає стандартам ЄС. Наприклад, Директива Ради ЄС 87/343/ЄЕС встановлює вимоги щодо додаткових фінансових гарантій для страхових організацій, які суміщають страхування кредиту та застави із іншими видами діяльності. В українському страховому законодавстві такі норми відсутні, як відсутнє і ліцензування перестраховальної діяльності.

Невизначеність моделі організації національного фондового ринку, який на теперішньому етапі свого розвитку має ознаки континентальної моделі, загальмовує процес зростання його капіталізації. Закон України "Про банки та банківську діяльність" ст.47 та 50 дозволяє банкам здійснювати на фондовому ринку увесь спектр операцій з цінними паперами. В Україні сформувалися потужні промислово-фінансові групи, які мають в своїй структурі банки, які здійснюють операції з цінними паперами. В результаті 80 % усіх операцій з цінними паперами на вітчизняному фондовому ринку здійснюють банки. Значною мірою цьому сприяє і слабкий розвиток небанківських фінансових посередників.

Сектор небанківських фінансових посередників в Україні є значно недокапіталізованим у порівнянні з країнами регіону. У 2001 р. вага активів інституціональних інвесторів в Україні становила близько 1,7 % ВВП, тоді як в Росії – 4 %, Казахстані – 6 %, Естонії – 8 %, Польщі – 19 %, Німеччині – 72 %, Великій Британії – 250 %. Таким чином, йдеться про гальмування процесів нагромадження та мобілізації достатніх фінансових ресурсів через недостатню капіталізацію небанківського сектору.

Процеси універсальності банківської діяльності та фінансової інтернаціоналізації вітчизняної фінансової системи призводять до активізації іноземних банків в секторі традиційних операцій небанківських посередників. За даними Української національної іпотечної асоціації АКІБ, "Укрсіббанк" (BNP Paribas) на теперішній час обслуговує 18,8 % українського ринку іпотечного кредитування. ING-банк надає послуги андеррайтингу, обслуговуючи IPO на європейських фондових біржах вітчизняних суб'єктів господарювання. Таким чином, саме через діяльність іноземних банківських установ на фінансовому ринку України запроваджується практика застосування фінансових інновацій, яка продемонструвала неоднозначні наслідки на американському ринку іпотечного кредитування та спричинила сплески нестабільності на світових фінансових ринках.

Проте необхідно усвідомлювати, що навіть за умови недостатньо розвинутих фінансових систем процеси фінансової інтеграції створюються трансмісійні механізми посилення дисбалансів у економіці, зростає "ціна" помилок економічної політики. Поглиблення фінансової інтеграції сприяє більш швидкому розповсюдженню фінансових шоків між країнами, коли динаміка зростання капіталізації за рахунок іноземного капіталу не супроводжується такою ж динамікою зростання ефективності залучених коштів.

Іноземні банки за умови їх значної присутності в банківській системі країни можуть негативно впливати на грошову масу та інфляцію через провадження власної депозитно-кредитної політики. Посилюється загроза зниження ефективності грошової політики та макроекономічного розбалансування. Депозитно-кредитна політика іноземних банків може бути також слабко зорієнтованою на потреби країни-реципієнта. Прикладом мо-

же бути ситуація у Польщі, де частка іноземного капіталу в банківській сфері перевищує 95 %. Польські експерти дійшли висновку, що іноземний капітал у банківській сфері спричинив більш негативний, ніж позитивний вплив на польської економіку. Наприклад, експерт Люблінського університету Марії Кюрі-Склодовської Х. Жуковська вважає, що в цілому діяльність банків, що перебувають під контролем іноземного капіталу, не сприяла підвищенню ефективності й припливу сучасних технологій. Замість цього виникли такі негативні наслідки, як низька активність у кредитуванні середніх і малих підприємств, підвищена активність банків на ринку першокласних державних цінних паперів. Виявилось, що великі іноземні банки одержують дохід нижче, ніж польські держбанки, навіть після звільнення тисяч співробітників для обмеження витрат і збільшення цін на свої продукти й послуги. Так само серед негативних наслідків визначено відтік висококваліфікованих фахівців, закриття філій і селективний відбір найбільш вигідних клієнтів [5].

Вивчення механізмів фінансових криз кінця XX ст. свідчить, що вразливість фінансових систем країн зумовили хвилеподібність зростання припливу іноземного капіталу та неконтрольований приплив короткострокових приватних інвестицій. Трансмісійний механізм криз, які відбулися в країнах з ринками, що розвиваються, формувалися такими складовими, як прискорені темпи внутрішньої фінансової лібералізації, зокрема лібералізації зовнішніх розрахунків за операціями за капіталом, масовий приплив, а потім відплив капіталу. Як наслідок, за умови значної присутності іноземних банків в банківській системі виникає загроза ланцюгової реакції іноземних банків. Суть її полягає у постійному зверненні резидентів країни до одних та тих же кредиторів. За умови структурних зрушень у материнській компанії або реакції на стан міжнародного або національного фінансового ринку іноземні банки можуть спричинити рух капіталу, який дестабілізує вітчизняну фінансову систему. Очевидною стала і неадекватність системи пруденційного нагляду та регулювання фінансової системи за умов поглиблення фінансової інтернаціоналізації.

Необхідно зазначити, що вразливість фінансової системи країн з трансформаційною економікою – значною мірою, результат незавершеності та фрагментарності процесів ринкової трансформації фінансового сектору. Незавершеність його реформування зумовлює інституційну неспроможність фінансової системи транзитивної економіки: юридично слабко оформлені контракти щодо фінансових відносин, слабко захищені майнові права, перед усім іноземних інвесторів, слабко захищені права кредиторів, низька якість контролю за діяльністю учасників фінансової системи. Так, за показниками інституційної спроможності, які використовують експерти Світового банку, українська економіка у 2006 р. мала значно нижчі показники не тільки у порівнянні з розвинутими країнами, але й країнами регіону¹ (див табл.2).

Інституційна слабкість призводить до того, що волатильність світового фінансового середовища більшою мірою розбалансовує фінансові системи країн, які розвиваються та транзитивні країни. Досліджуючи механізми та наслідки міжнародних криз 1990-х рр. дослідник Дж.Родрік дійшов висновку, що одна і та ж амплітуда волатильності мала значно більше негативний вплив на транзитивні економіки [6].

¹ Дослідження Світового банку серед індикаторів сприятливості бізнес середовища в країні виокремлює індикатори захищеності інтересів інвестора: прозорість угод (сфера індексу відкритості), схильність до використання положень в корисливих цілях (сфера індексу відповідальності директорів), можливість для акціонерів переслідувати чиновників і директорів судовим порядком за посадові провини (індекс легкості подачі позовів акціонерами) і індекс ступеня захищеності інтересів інвестора.

Таблиця 2. Показники захищеності інтересів інвестора в Україні

Індикатор	Україна	Країни регіону Європи та Близького Сходу	Країни ОЕСР
Індекс відкритості	1	4,7	6,3
Індекс відповідальності директорів	3	3,8	5,0
Індекс можливості подачі позову акціонерами	7	6,0	6,6
Індекс захисту інтересів інвесторів	3,7	4,8	6,0

Джерело: Doing Business Україна 2006 // www.doingbusiness.org

Процеси лібералізації у транзитивних економіках супроводжуються зовнішньоторговельною експансією, яка створює передумови для зростання цін на товари, які не торгуються, а значить і спекулятивний мотив для інвесторів. Дисбаланс рахунку поточних операцій спонукає до фінансування дефіциту за рахунок накопичення зовнішнього боргу у формі короткострокових, зобов'язань деномінованих в іноземній валюті, які, за умови недостатнього розвитку фінансових ринків у транзитивних економіках важко захеджувати. Позитивним є фінансування дисбалансу поточного рахунку ПІІ, але за умови несприятливого інвестиційного клімату залучення останніх у достатній кількості може бути проблематичним. Але навіть за умови залучення достатньої для збалансування дефіциту поточного рахунку кількості капіталу, виникає проблема фінансування зовнішнього боргу за умов не визначення глобальних макроекономічних перспектив. На теперішній час експерти МВФ прогнозують зростання кредитних та ринкових ризиків та їх погіршення. Як зазначається у січневому випуску "Доповіді про глобальну фінансову стабільність", обсяги фінансування кредиту у країнах Східної Європи можуть знизитися у випадку погіршення глобальної ситуації та погіршення умов фінансування у глобальному масштабі [7].

Ускладнення фінансової системи, яка інтегрується у більш широкий простір потребує адекватної відповіді на виклики фінансової лібералізації. Бурхливий розвиток фінансових інновацій потребує більш гнучкої реакції регуляторних органів і, відповідно, взаємодії між ними. Фахівці МВФ зазначають нагальну необхідність перегляду інструментарію оцінки фінансової стійкості фінансових установ (оцінка ліквідності, методики рейтингів, вимоги щодо розкриття інформації) та приведення його у відповідність за умов фінансової глобалізації [8].

Потребує посилення, у цьому контексті, взаємодія органів регулювання та нагляду у сфері фінансового посередництва, формування інтегрованого банківського регулювання та нагляду та його пристосованості до ризиків фінансової глобалізації. Міждержавна конвергенція систем банківського регулювання в сучасних умовах можна розглядати і як наслідок фінансової інтеграції, і як умову функціонування регіонального фінансового ринку [9].

На теперішній час існують декілька моделей взаємовідносин при організації міжнародного банківського регулювання: кооперація національних органів нагляду в сфері фінансової діяльності, гармонізація регуляторних норм при збереженні національної компетенції, створення наднаціонального органу нагляду з повноваженнями на втручання. Перші дві моделі мають практичне застосування вже на сучасному етапі фінансової інтеграції вітчизняної фінансової системи.

Євроінтеграційний курс як стратегія розвитку національної економіки передбачає поступову адаптацію законодавства України до вимог *acquis communautaire*, що здійснюється за напрямками: банківський сектор, ринок страхових послуг, фондовий ринок. План дій Україна-Європейський Союз виступає одним з основних документів, що визначає головні напрями співробітництва щодо поглиблення процесів у сфері фінансової

конвергенції. Ним передбачено низку заходів, спрямованих на інтенсифікацію взаємодії України та ЄС у сфері надання фінансових послуг, і заходів, що стосуються вільного обігу капіталу або мають суттєвий вплив на ринок фінансових послуг:

✓ запровадження та забезпечення ефективності системи пруденційного регулювання та нагляду за фінансовими ринками відповідно до наявних в ЄС;

✓ забезпечення ефективної діяльності незалежних і компетентних установ нагляду відповідно до визнаних міжнародних стандартів;

✓ створення та забезпечення ефективного впровадження відповідного законодавства щодо діяльності компаній, обліку та правил управління [10].

На виконання Плану дій Робочою групою, створеною за участю представників Національного банку, Асоціації українських банків та Українського кредитно-банківського союзу на виконання розпорядження Національного банку від 28.09.2005 № 483-р, здійснюється доопрацювання проекту змін до Закону України "Про банки і банківську діяльність" у з метою підвищення рівня корпоративного управління з урахуванням нового документу Базельського комітету "Удосконалення корпоративного управління у банківських установах" [11]. Для покращання фінансової стійкості небанківських установ в сфері кредиту відповідно до завдань Плану дій, прийнято розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг (ДКРРФП) від 21.02.2006 № 5408 "Про внесення змін до Ліцензійних умов провадження діяльності кредитних спілок з надання фінансових послуг". Запровадження міжнародних стандартів у діяльності на фондовому ринку має на меті розроблена нова редакцію Правил здійснення торгівлі цінними паперами та Ліцензійні умови провадження професійної діяльності на фондовому ринку – діяльності з управління активами інституційних інвесторів (діяльності з управління активами). Також на розгляд Кабінету Міністрів внесено проект Закону України "Про похідні (деривативи)" та проект Закону України "Про систему депозитарного обліку цінних паперів в Україні" [12]. Водночас, зважаючи на те, що перспективи членства в ЄС для України на теперішній час не визначені, рівень гармонізації з ЄС законодавства в сфері фінансів повинен обиратися за критерієм доцільності.

За умови відкритості національної економіки та посилення процесів фінансової інтернаціоналізації руйнівні ефекти зовнішніх шоків можна зменшити тільки завдяки збільшенню еластичності фінансового сектору та запасу його міцності. Тому система нормативів фінансової діяльності відповідно до європейських стандартів повинна передбачати пруденційне регулювання рівня розбалансованості між активами та пасивами, запровадження стандартів щодо портфельних іноземних інвестицій та позик, що відповідають міжнародним нормам, чіткі правила щодо фінансування інсайдерів та груп кредиторів, що не підлягають кредитній оцінці, прозорість та доступність інформації потенційним інвесторам.

З 2002 р. в Україні інституційне забезпечення системи фінансового моніторингу здійснюється через дія-

льність Державного комітету фінансового моніторингу, який збирає та аналізує інформацію про сумнівні операції клієнтів, що, згідно з вимогами законодавчих актів з питань боротьби з відмиванням коштів, надходить каналами зв'язку від банків, фондових бірж, кредитних спілок, страхових компаній, професійних учасників ринку цінних паперів¹. Проте необхідним є подальше її удосконалення через включення до системи моніторингу, як складової, групи індикаторів, які виконують роль сигналів дисбалансу фінансової системи, який пов'язаний із трансграничним рухом фінансових активів. Розробка таких показників та моделей для прогнозування критичних станів фінансової системи, яка інтернаціоналізується прискореними темпами є актуальним завданням фінансової науки.

Забезпечення сприятливих умов для зростання рівня капіталізації фінансових ринків за умов поглиблення фінансової інтеграції, передбачає також необхідність співпраці щодо розробки наглядовими органами дієвих процедур зі своєчасного виявлення ризиків спаду капіталу фінансових установ до рівня, нижчого за встановлений мінімальними вимогами, та ефективних процедур впливу на них для відновлення необхідного для забезпечення ризиків рівня капіталу. При цьому особливої уваги потребують питання управління ризиками, які зможуть знизити рівень ліквідності та платоспроможності фінансових установ, удосконалення методик оцінки ризиків, які використовуються незалежними агентствами, вимоги прозорості інформації щодо невиконання зобов'язань контрагентів, удосконалення наглядового потенціалу наглядових органів.

Висновки. Відкритість національної економіки посилює тенденцію прискореної лібералізації міжнародного руху капіталу та взаємодії з учасниками європейського

фінансового простору, як наслідок посилюється участь національних учасників фінансової системи у процесах регіональної фінансової інтеграції. За умови недокапіталізації вітчизняної кредитно-фінансової системи приплив іноземного капіталу та полегшення доступу до ємних європейських фінансових ринків має потенціал позитивного впливу на процеси економічного розвитку. Водночас, для забезпечення більшої гнучкості фінансової системи необхідно враховувати загрози регіональної фінансової інтеграції та задля їх послаблення розвивати такі форми координації діяльності у фінансовій системі, як запровадження спільних стандартів у сфері регулювання та нагляду, поширення ефективних методів оцінки фінансового стану та управління ризиками.

1. Спільний європейський економічний простір: гармонізація мажоритарних суперечностей: Монографія; За заг. ред. Д.Г. Лук'яненка, В.І. Чужикова. – К., 2007.; Науменкова С.В. Забезпечення стабільності функціонування фінансових систем в умовах глобалізації: формування нової парадигми // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Євроінтеграційний курс України: фінансовий вимір. – 2006. – Вип. 3 ч. 1. – с. 58-64. 2. European Union foreign direct investment yearbook 2007 // <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/> – p.82. 3. Огляд угод злиттів та поглинань: Україна у 2006 р. // www.pwc.com. 4. European Covered Bond Fact Book. 2nd Edition // ECB Publication. – August 2007 // www.hypo.org 5. Иностранные банки скупят Украину за три года // Экономические новости // www.economic-ua.info, [14/05/2007 11:01] [Банки] 6. *Rodrik, D.* (1999) Where Did All the Go? External Shocks, Social Conflict and Collapses // *Journal of Economic Growth* 4 (4) 385-412. 7. доклад о глобальной финансовой стабильности. Бюллетень о состоянии финансовых рынков. 29 января 2008 года // www.imf.org – с. 2. 8. Там же, с. 4. 9. Глобализация и национальные финансовые системы. Под ред. Дж. Хансона, Дж. Хонохана, Дж. Маджони. Пер.с англ. – М., 2005. – с.281. 10. План дій Україна – Європейський Союз // www.me.gov.ua/ 11. Основні принципи ефективного банківського нагляду // Папери Базельського комітету з питань банківського нагляду. Жовтень 2006. 12. Звіт про виконання Плану дій "Україна – Європейський Союз" // www.me.gov.ua.

Надійшла до редколегії 19.06.2008

РЕГІОНАЛІЗМ У ВИЗНАЧЕННІ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЗИЦІЇ КРАЇНИ

В. Рокоча, д-р екон. наук, проф.

МОТИВАЦІЇ ТА МОДЕЛІ МУЛЬТИНАЦІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Обґрунтовано вибір пріоритетів інтеграційної політики країни на основі аналізу інтеграційних устремлінь країн, що об'єднуються. Дана кількісна та якісна оцінка моделі мульти-регіональної торгівлі для європейського та латиноамериканського регіонів.

The choice of the priorities of the country's integration policy argued based on analysis of integration motives of countries, which are uniting. A quantity and quality assessment of the multi-regional trade model done for European and Latin-American regions.

Вибір пріоритетів інтеграційної політики є тоді доцільним й обґрунтованим, коли враховує не лише накопичений світовий досвід, а й має за основу теоретико-методологічні підходи, які уможливають моделювання всього процесу. Хоча ті, хто хотів би інтерпретувати зміст та зміни в європейській інтеграції як планомірні та логічні, був би розчарований: немає очевидного і від початку сумісного "плану будівництва" об'єднаної Європи, в якому були б визначені тема, мета та бажані спільності. Натомість, підкреслює німецький вчений У. Браше, після другої світової війни європейська інтеграція наслідувала "принципу Моне", відповідно до якого національні держави окремими маленькими кроками

рухалися спільно там, де в тодішній історичній ситуації це було прийнятним для всіх учасників. Такий прагматичний образ дій мав сенс, оскільки плани, очікування та побоювання країн-членів у вищій мірі були гетерогенними [1]. За сучасних умов він не має сенсу: емпіричний пошук інтеграційної моделі для економічного середовища, яке вже розвивається відповідно інтеграційно-глобалізаційних тенденцій, містить у собі додаткові ризики як політичного, так і економічного характеру і супроводжується додатковими витратами, які можуть перетворитися на реальні втрати політичного іміджу країни та уповільнення темпів її економічного розвитку. Створення теоретичної моделі є кращим шляхом для обґрунтування вибору інтеграційних пріоритетів. Більше того, така модель має містити у собі також відповідь на питання "чи є альтернатива інтеграційному розвитку?"

Вперше відповідь на поставлене питання була сформульована канадо-американським ученим Я. Вайне-

¹ Державний комітет фінансового моніторингу здійснює діяльність з боротьби з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму після набуття чинності Закону "Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом" і з 1 січня 2005 року набув статусу центрального органу влади.

ром, який у середині ХХ ст. висунув концепцію митного союзу. Запропонована ним модель митного союзу ґрунтувалася на визначенні кількісного ефекту мультинаціональної інтеграції, який проявляється у зростанні добробуту країн, що інтегруються за рахунок спеціалізації виробництва на основі наявних порівняльних переваг. У 1950 р. вийшла його праця "The Customs Union Issue: Carnegie Endowment for International Peace". В ній подано компаративний аналіз міжнародної торгівлі в умовах існування митного протекціонізму в кожній окремо взятій країні-суб'єкті торговельних відносин та в умовах усунення тарифів у взаємній торгівлі між окремими країнами і укладання між ними угоди про митний союз. До цього аналізу митний союз трактувався економічною наукою односторонньо – як крок до утвердження переваг вільної торгівлі у світовому масштабі, Я.Вайнер же довів, що мультинаціональне регіональне утворення спричиняє ефекти двоякого роду. З одного боку, об'єднання сприяє розширенню торгівлі між країнами-інтегрантами, і цей ефект є позитивним, з іншого – воно відвертає країни-інтегранти від ринків третіх країн, отже, викликає негативний ефект. За визначенням Я. Вайнера, яке широко використовується і нині, позитивний ефект є поточковідвертаючим, оскільки проявляється у скасуванні обмежень у взаємній торгівлі країн-учасниць, що позитивно впливає на торгівлю цих країн і світову торгівлю в цілому; а негативний ефект – поточковідвертаючий, бо зумовлює скорочення торговельних відносин з третіми країнами та переорієнтовує їх на партнерів по мультинаціональному угрупованню і цим відхиляє торгові потоки у країни з вищими витратами виробництва певних товарів, що зашкоджує спрямованій на парето-оптимальність алокації світових економічних ресурсів і негативно впливає на світову торгівлю.

Ці два різноспрямовані ефекти участі в регіональній інтеграції обов'язково мають враховуватися при обґрунтуванні можливого входження країни у мультинаціональне об'єднання. Це пов'язане, по-перше, з тим, що їх кількісне співставлення дає можливість виявити короткостроковий ефект від мультинаціональної інтеграції, тобто оцінити ринкову рівновагу до та після укладання інтеграційної угоди. По-друге, у довгостроковому плані названі ефекти створюють умови для отримання сукупного динамічного ефекту, який завдяки регіональній спеціалізації виробництва призводить до зростання добробуту країн. Крім того зниження трансакційних та інформаційних витрат, яке супроводжує цей процес, підсилює конкурентоспроможність підприємств всередині інтеграційного простору та на світових ринках, а трансфер технологій призводить до загального покращення інвестиційного клімату. Сукупна дія цих чинників позитивно впливає на народногосподарську продуктивність та міжнародну конкурентоспроможність регіону. Отже, якщо країни-інтегранти на момент створення мультинаціонального об'єднання мають ідентичні конкуруючі галузі народного господарства, які захищені митними тарифами, то утворення митного союзу є ефективним: зняття обмежень у торгівлі спричиняє реаллокацію економічних ресурсів і завдяки цьому виникають додаткові джерела національного й регіонального економічного зростання.

Емпірична перевірка висновків Я. Вайнера була зроблена американським вченим Б. Баласса на прикладі Європейського союзу. Емпірика засвідчила правоту Я. Вайнера. По-перше, євроінтеграція спричинила поточковідвертаючий ефект: відбулося суттєве зростання обсягів торгівлі між країнами-інтегрантами (у 1959-1970 рр. цей показник був на 12,5 % вищий за аналогічний показник 1953-1959 р.) і еластичність попиту на імпорт з усіх країн зросла на 10 % (а по окремих галу-

зях і більше). По-друге, поточковідвертаючий ефект був відсутнім: еластичність попиту на імпорт з країн-неінтегрантів не змінилася, до і після утворення об'єднання вона становила 1,6 %.

Таким чином, інтеграцію у регіональне мультинаціональне середовище не слід трактувати як самоціль, вона є засобом реалізації глобальної мети розвитку людського суспільства – зростання добробуту національних, а втім і світової економіки. Це означає, що передумовою інтеграційних устремлінь країн виступає і має виступати утилітаризм як міркування корисності, що опосередковуються поведінкою суб'єктів, спрямованою на отримання вигаду від об'єднання незалежних регіональних складових у системне ціле [2]. Цей принцип і має бути визнаний провідним при побудові альтернативних моделей регіонального мультинаціонального розвитку та виявленні переваг кожної з них.

Загалом в економічній теорії розрізняють два підходи, що складають основу механізму інтеграційного утилітаризму: функціоналістичний та нео-функціоналістичний. Обидва підходи орієнтовані на реалізацію функціонального призначення інтеграції як засобу економічного розвитку і зростання, засадничі ж передумови кожного є специфічними. В основі функціоналістичного інтеграційного підходу лежить стабільність соціальної згоди, а саме співтовариство розуміється як соціо-психологічна єдність, в якій технологічний та економічний розвиток виступають каталізаторами прогресу інтеграційного процесу. На противагу цьому в нео-функціоналістичному підході визначальним фактором визнається конкуренція інтересів урядів, політичних партій, груп інтересів, які дбають про свої вигоди, що трактується як чинник гальмування процесу інтеграції. Відтак інтеграція протікає через конфлікти менеджменту у плюралістичному суспільстві [3]. З позиції нео-функціоналістичного підходу інтеграційний процес розглядається як комплексний, бо регіональна інтеграція в цій концепції являє собою не лише друге – краще – рішення, вона може мати також різні наслідки для різних економічних суб'єктів, галузей та держав-учасниць як цілого.

На практиці також виділяються два принципові підходи до регіонального блокування: *блокування De-facto* та *блокування De-jure*. Блокування *De-facto* означає утворення мультинаціонального об'єднання внаслідок розвитку ринкових відносин, тобто природним шляхом через ущільнення обміну товарами та послугами, а також зростаюче переплетіння капіталу. Таке блокування класифікується як функціональна інтеграція, бо йде від самих підприємств, що вбачають переваги в ущільненні виробничих і збутових просторів [4]. За цих умов роль інтегратора виконує ринок. Щодо блокування *De-jure*, то воно класифікується як інституціональна інтеграція, оскільки інтеграційний процес бажаний політично і містить у собі створення спільних інститутів, яким передаються національно-державні компетенції. При цьому виді блокування окремі держави об'єднуються в регіонально обмежений економічний простір на основі договору.

Незважаючи на те, що досягнення глобальної мети – зростання добробуту завдяки інтеграційному розвитку – може бути пояснено двома концепціями і на практиці досягається двома різними шляхами, в кожному випадку генеральна мета мотивується однаково. По-перше, політично, по-друге – економічно. Політичну мотивацію можна представити як форму реалізації політичної сили та політичної волі, яка виявляється насамперед у прагненні політичної стабільності та у намаганні посилити міжнародні позиції, економічну – як намагання вирішити проблему максимального використання зовнішнього чинника економічного розвитку та зростання. В ідеалі

співвідношення політичних та економічних мотивів залежить від типу мультинаціонального об'єднання: перші складають домінують в інституціональній інтеграції, другі – у функціональній.

Важлива риса політичних мотивів полягає в тому, що в контексті входження в інтеграційне об'єднання країни можуть знехтувати економічними запереченнями стосовно інтеграції, що швидко розвивається, оскільки для них цей вступ є корисним насамперед з внутріполітичної точки зору. По-перше, зростаюче переплетіння декількох народних господарств сприяє створенню і підтриманню політичної стабільності як у кожній з країн-інтегрантів, так і у відповідному регіоні. Підготовка європейського інтеграційного процесу, наприклад, мала своїм провідним мотивом уцілювання та стабілізацію відносин між Францією та Німеччиною. По-друге, для економічно менш розвинених країн визначальна роль при прийнятті рішення про участь в інтеграційному процесі можуть відігравати політичні мотиви, пов'язані, з одного боку, з очікуваннями посилити свою незалежність і міжнародну позицію порівняно з іншими народними господарствами або інтеграційними просторами, з іншого – зміцнити свою вагу при проведенні різних багатосторонніх переговорів. Прикладом тому можуть бути інтеграційні спроби в карибському регіоні та в Латинській Америці. Посилення міжнародних позицій було метою і в Асоціації держав південно-східної Азії. Цими політичними мотивами можна пояснити також утворення НАФТА, яке відбувалося на фоні загальмування Уругвайського раунду ГАТТ.

Щодо економічної мотивації, то вона є похідною від сукупності економічних інтересів суб'єктів інтеграційного простору і як така характеризує напрямки досягнення глобальної мети регіонального утворення. По-перше, це зниження трансакційних та інформаційних витрат: оформлення єдиного інтеграційного простору прямо пов'язане з усуненням трансакційних та інформаційних витрат, які обумовлені митними та прикордонними формальностями, а також різними рамковими умовами функціонування господарських суб'єктів.

По-друге, максимізація вигод від спеціалізації: усунення торговельних обмежень веде до спеціалізації на тих вітчизняних продуктах, які виявляють ознаки порівняльних переваг. Відповідно відбуваються зміни у структурі народного господарства, які можуть або сприяти її поліпшенню, або розгортатися відповідно до теореми Т. Рибчинського. В обох випадках міжнародна спеціалізація спонукає зростання національного виробництва. Вигоди спеціалізації, закладені в прагнення до інтеграції, можуть також стимулювати підприємства з третіх країн до інвестування в утворений інтеграційний простір, що сприяє посиленню внутрірегіональної конкуренції і стимулює економічне зростання його суб'єктів.

По-третє, покращення алокації ресурсів: на звільненню від торговельних обмежень ринку ресурси країн-учасниць інтеграційного простору можуть використовуватися ефективніше, завдяки чому виникають додаткові джерела економічного зростання, яке врешті втілюється у зростання добробуту. Але якщо в інтеграційному процесі переслідуються мета звільнення від обмежень в регіональній торгівлі лише окремих товарів, то ресурси з виробництва для торгівлі з третіми країнами стануть відволікатися на користь виробництва для країн-членів угруповання. Звісно, така алокація, з точки зору світової економіки, буде асиметричною, але вона задовольняє регіональний інтерес. Поряд з ефективною алокацією великий ресурсний пул, зібраний в одному економічному просторі, дозволяє фокусувати обмежені ресурси, полегшує фінансування, зменшує ризикованість проєк-

тів і підвищує рівень продуктивного використання робочої сили. За цих умов швидше здійснюється трансфер ноу-хау та технологій.

По-четверте, використання ефекту масштабу: зростаючий завдяки усуненню/ пом'якшенню торговельних та інвестиційних обмежень ринок збуту, як правило, створює підприємствам умови нарощування доходів. Зниження витрат, що досягається внаслідок зростаючого ефекту масштабу, покращує конкурентні позиції підприємств інтеграційної галузі порівняно з пропозиціонерами з третіх країн. Водночас перерозподіл ресурсів та горизонтальна диверсифікація ведуть до розширення палітри продуктів, що стають для споживачів більш прийнятними. Як наслідок – посилення ринкових конкурентних структур та зростання числа потенційних або фактичних носіїв попиту, спонукання підприємств до усунення зовнішніх до їх діяльності неефективностей та до пошуку інновацій.

По-п'яте, покращення умов торгівлі країн-інтегрантів: позитивна дія економічної інтеграції завдяки розширенню виробництва всередині інтеграційного об'єднання може привести до зниження імпорту з третіх країн, що супроводжуватиметься при одночасно високому значенні інтегрованого ринку для світового ринку падінням світових ринкових цін.

Поряд з економічними та політичними мотивами економічний ефект регіональної інтеграції залежить від існуючих природних бар'єрів, які потенційно уповільнюють процес інтеграції. Серед них (1) соціальні і культурні особливості, як мова та різниця в уподобаннях споживачів на регіональних та національних ринках; (2) просторова та культурна віддаленість між учасниками ринку, завдяки чому економічний обмін між окремими країнами може протікати з ускладненнями; (3) витрати переговорів та угод в чужій суспільній та правовій системі можуть бути причинами тому, що входження у ринок іноземних пропозиціонерів є важчим, а можливості розширення трансграничної економічної активності зменшуються.

Реалізація політичних та економічних мотивів регіонального блокування та усунення природних бар'єрів призводять до утворення єдиного регіонального економічного простору, що і сприяє отриманню країнами-інтегрантами очікуваного економічного ефекту.

Економічний ефект, який досягається завдяки регіональному блокуванню, на підприємницькому рівні проявляється в тому, що виробники, які раніше повинні були обмежуватися – щонайменше субоптимально малими – внутрішніми ринками, завдяки утворенню єдиного міжнародного (регіонального) ринку можуть досягати оптимальних розмірів підприємств і спеціалізуватися, а використавши ефект масштабу, вони можуть знизити витрати і ціни. При зниженні цін товарів може зростати попит, що виступить чинником економічного зростання країни-інтегранта. Водночас оскільки ефект на підприємницькому рівні має місце в кожній з країн регіонального блокування, то витрати держав (як економічних суб'єктів та суб'єктів економічної політики) будуть, як і у випадку з виробниками, демонструвати тенденцію до зниження: пропозиціонери із-за кордону, використовуючи ефект масштабу, знижують ціни, як наслідок державний борг та податкове навантаження можуть зменшуватися. Таким чином, економічний ефект регіонального блокування веде до зростання добробуту і справа полягає в тому, аби визначитися в типах та регіональних напрямках блокування з метою максимізації ефекту шляхом найбільш повного врахування політичних та економічних мотивів і природних бар'єрів.

В теоретичному аналізі мотивації інтеграційних процесів використовуються дві основні методики: якісний аналіз, який спирається на графічні моделі, та кількіс-

ний. Якісний аналіз є достатньо добре апробованим і через те широко відомим. Кількісний же аналіз перетворився на центр уваги політиків і дослідників останніми часами. Це пояснюється прагненням країн мати теоретико-методологічне обґрунтування альтернатив інтеграційного розвитку, оскільки дозволяє представити модель мультирегіональної інтеграції.

В основі кількісного аналізу лежить модель часткової ринкової рівноваги, яка змальовує рівновагу на певному ринку, а також вплив змін політичних параметрів на цю рівновагу. Події на всіх інших ринках в моделі часткової ринкової рівноваги подаються як данні і незмінні. Виходячи з цього, Сміт та Венаблес у 1988 р. побудували своє дослідження для Європейського внутрішнього ринку. Зв'язки між ринками, як і ефект доходу в їх аналізі залишилися недоторканими, хоча вперше їх прагнув дослідити ще в XIX ст. Вальрас. У 50-х роках минулого століття Дебрю, Арроу та Маккензі довели існування загальної рівноваги, а у 1969 р. Скарф запропонував алгоритм, завдяки якому стало можливим одночасно розв'язувати велике число рівнянь, як то є в моделі загальної рівноваги, запропонованої Вальрасом. Відтоді модель загальної рівноваги перетворилася на прикладну модель загальної рівноваги. Наприкінці 70-х років XX ст. на основі теорії недосконалої конкуренції і ефекту доходів було створено модель мульти-регіональної торгівлі, яку можна представити як основу моделі регіонального економічного блокування або регіональної економічної інтеграції. Характерна риса цієї моделі полягає в тому, що модель є загальною, а не прогнозою, тобто вона дозволяє дати відповідь на питання "що було б, якби" і лише порівнює стан знайденої рівноваги, а не шлях пристосування до неї. Проте і в такому вигляді вона може слугувати підґрунтям для вироблення країною рішення щодо ефективності її участі в тій чи іншій мультинаціональній економічній інтеграції.

Отже, модель мульти-регіональної торгівлі. В моделі йдеться про так звані товари Армінгтона – гомогенні товари, які за своїм походженням є недосконалими субститутами. З точки зору міжнародної торгівлі, недосконалі субститути характеризують внутрішньогалузеву торгівлю і оскільки ця торгівля є прерогативою передусім взаємної торгівлі розвинених країн, то модельоване інтеграційне об'єднання складається з країн приблизно однакового рівня економічного розвитку (відносно високого). Політична змінна в моделі – переважно мито та нетарифні торгові обмеження, які, відповідно до вимог СОТ, можуть бути підраховані як митні еквіваленти. Власне в цих моделях йдеться про створення зони вільної торгівлі, тобто про той тип мультинаціонального блокування, інтеграція в який є для України актуальною.

Сьогодні існує декілька моделей мульти-регіональної торгівлі. Найбільш поширені з них – модель вступу ЦЄ країн до ЄС та модель можливого вступу Чилі до МЕРКОСУР або до НАФТА. Щодо першої моделі, то результати, отримані за її допомогою, є досить добре відомими і реальне членство цих країн в ЄС знімає актуальність її розгляду. До речі, фінські економісти використали прикладну модель загальнооекономічної рівноваги для аналізу наслідків формування єдиного європейського економічного простору. Модель була створена за часів ЄС-15, але будувалася для ЄС-25 і передбачала два сценарії: сценарій "розширення" та сценарій "зона вільної торгівлі". Модель показала, що якби було реалізовано перший сценарій, то ЄС-15 отримали б незначну торгову вигоду, Центральноевропейські країни – більш суттєву, країни СНД мали б хоч і слабкий, але все ж позитивний результат. За реалізації другого сценарію зона вільної торгівлі ЄС – СНД була б невигідною для розширеної Європи,

слабо негативною для решти світу і дуже вигідною для країн СНД [5]. В контексті нашої теми це моделювання навряд чи можна використати, оскільки в ній йдеться про методику обґрунтування вибору Україною моделі потенційного інтеграційного розвитку, яка включає в себе, по-перше, регіональну визначеність, по-друге, тип інтеграційного об'єднання. Саме тому інтерес представляє модель можливого вступу Чилі до МЕРКОСУР або до НАФТА, адже вона дозволяє порівняти два можливих варіанти інтеграційного розвитку. Крім того, модель заслуговує на увагу через те, що, за однією з існуючих в Україні точок зору, ринкова трансформація України здійснюється латиноамериканським шляхом.

Модель вибору інтеграційного пріоритету Чилі було представлено у 1997 р. Харрісоном, Рутерфордом та Тарром. Як основоположне припущення, в моделі було виділено 11 регіонів (Чилі, Аргентина, Бразилія, решта Південної Америки, США, Канада Мексика, Центральна Америка та Кариби, Європейський Союз (15), Японія, решта світу) і 24 сектори народного господарства (наприклад, лише сільське господарство поділялося на 9 секторів.). Решта припущень складається, з одного боку, з традиційних для побудови моделі міжнародної торгівлі, з іншого – зі специфічних, які необхідні саме для моделі мульти-регіональної торгівлі. До перших увійшли: 1) наявність проміжного виробництва; 2) використання в процесі виробництва лише первинних факторів, представлених працею, капіталом та землею; 3) повна мобільність факторів виробництва між секторами всередині країни і їх немобільність на міжнародному рівні; 4) виробництво описується виробничою функцією.

У групі специфічних припущень як основні було, по-перше, виділено два носії попиту в кожному регіоні, які представлені єдиним репрезентативним споживачем, що максимізує свою корисність, і державою; споживання обох суб'єктів описувалося функцією корисності, по-друге, передбачено два варіанти еластичності – нормальну (середню) і низьку, при тому що сама еластичність характеризує, з одного боку, субститути між імпортом з різних регіонів, з іншого – субститути між агрегованим імпортом та вітчизняним виробництвом; за умови нормальної еластичності субститутів перший показник складав 30, другий – 15, за умови низької еластичності субститутів показники значно нижчі: відповідно 8 та 4, тобто відношення між обома показниками еластичності для обох варіантів залишалося незмінним, по-третє, всі торговельні бар'єри, включаючи нетарифні, розраховувалися у вартісних величинах.

Розв'язок Прикладної моделі загальної рівноваги для мульти-регіональної торгівлі Чилі – МЕРКОСУР та Чилі – НАФТА здійснювався через програму GAMS-MPSGE. Економічний ефект, який розраховувався як ефект добробуту, представлений одновідсотковим приростом добробуту (одновідсотковим приростом реального доходу на кожний майбутній рік), при різних імітаціях зовнішньоторговельної політики Чилі відносно МЕРКОСУР та НАФТА представлено в табл. 1. Ефект розраховано у відсотках до ВВП Чилі.

За результатами розрахунків, вступ Чилі в Угоду про зону вільної торгівлі не обов'язково повинен принести країні чистий позитивний економічний ефект. Якщо країна вступить у Північноамериканську зону вільної торгівлі, то і за умови нормальної еластичності субститутів, і за умови їх низької еластичності вона матиме зростання добробуту, при чому у випадку нормальної еластичності воно буде більшим. При входженні у МЕРКОСУР економічний ефект буде не просто нижчим, а навіть від'ємним у випадку нормальної еластичності. Основною причиною цього є зовнішньоторговельна політика в МЕРКОСУР, в якій відсутнє спільне зовнішнє мито.

Таблиця 1. Результати моделювання мульти-регіональної торгівлі для Чилі

Можливості політики (без та з митним податком)		Існуюча ставка ПДВ		Єдина ставка ПДВ		Податок на душу населення	Комбінований ефект єдиної ставки ПДВ та торговельної політики	
	Еластичності	Чистий ефект добробуту у %	Зміни ПДВ у %	Чистий ефект доб- робуту у %	Митні надхо- дження у % від ВВП	Чистий ефект доб- робуту у %	Чистий ефект доб- робуту у %	Митні надхо- дження у % від ВВП
ЗВТ з МЕРКО- СУР	Середня	-0,62	45	-0,40	1,7	-0,43	-0,19	1,8
	Низька	0,04	17	0,07	2,7	0,08	0,19	2,7
МС з МЕРКО- СУР	Середня	-0,95	52	-0,374	1,3	-0,73	-0,62	1,2
	Низька	-0,20	21	-0,22	2,5	-0,17	-0,14	2,5
ЗВТ з НАФТА	Середня	0,82	48	1,03	0,9	1,04	1,23	0,9
	Низька	0,30	26	0,31	2,1	0,38	0,43	2,1
ЗВТ із МЕРКО- СУР та 6 % мито	Середня	0,12	49	0,44	1,7	0,35	0,61	1,7
	Низька	0,06	38	0,11	1,7	0,13	0,21	1,7
ЗВТ з НАФТА та 6 % мито	Середня	1,46	45	1,72	1,1	1,70	1,89	1,1
	Низька	0,41	41	0,45	1,4	0,49	0,55	1,4
Одностороннє зменшення митного податку на 8 %	Середня	0,02	16	0,12	2,9	0,10	0,41	2,9
	Низька	-0,11	17	-0,08	2,7	-0,06	0,03	2,7
Одностороннє зменшення митного податку на 6 %	Середня	0,01	28	0,16	2,3	0,11	0,43	2,3
	Низька	-0,18	30	-0,14	2,1	-0,14	-0,04	2,1
Відсутність митного податку	Середня	-0,26	76	0,02	0	0,09	0,21	0
	Низька	-0,54	72	-0,45	0	-0,42	-0,37	0

Примітка: ЗВТ – зона вільної торгівлі, МС – митний союз

Вищий чистий позитивний ефект зберігається також у випадку інтеграції Чилі у Північноамериканську зону вільної торгівлі при умові збереження 6 % мита, при чому він має місце як для середньої, так і для низької еластичності субститутів.

Найгіршим з розрахованих для Чилі варіантів мульти-регіональної торгівлі є участь у митному союзі з МЕРКОСУР. І за середньої, і за низької еластичності субститутів чистий ефект доброту є від'ємним.

Вельми цікавими є результати розрахунків щодо запровадження єдиної ставки ПДВ при різних напрямках мульти-регіональної торгівлі Чилі та різних імітаціях її зовнішньоторговельної політики. Уніфікація ставки ПДВ є однією з провідних вимог інтеграції у спільний ринок товарів та послуг, від її величини можуть залежати як обсяги митних надходжень до державного бюджету країни, так і чистий ефект доброту. Єдина ставка ПДВ в умовах входження Чилі у зону вільної торгівлі, створеною як НАФТОЮ, так і МЕРКОСУР, введе до більшого приросту доброту, ніж індивідуальна, тобто існуюча, ставка, а разом з інструментами зовнішньоторговельної політики (насамперед, запровадження спільного зовнішнього мита в МЕРКОСУР) веде хоча і не до значного, проте зростання митних надходжень. Отже, модель засвідчує, що спільне мито безпосередньо впливає на чистий ефект доброту – він зростає, митні ж надходження залишаються фактично без змін. Це означає, що інтеграцію не варто розглядати як джерело додаткових надходжень до державного бюджету, що пов'язане з утворенням спільного ринку. Інтеграційний ефект полягає у зростанні чистого ефекту доброту країни-інтегранта і залежить, по-перше, від типу інтеграційного об'єднання, по-друге, від регіональної визначеності країни-інтегранта, по-третє, від рівня еластичності субститутів. Врешті цей висновок говорить про те, що альтернативи інтеграційному розвитку немає.

Таким чином, обґрунтування вибору інтеграційних пріоритетів України має виходити з порівняння чистих економічних ефектів (ефектів доброту), які є результатами певних типів інтеграційного об'єднання (зона

вільної торгівлі або митний союз) та потенційних напрямків блокування (євроінтеграційний напрямок, євразійський або південний).

Якщо за тип інтеграційного об'єднання обирається зона вільної торгівлі, то додатковим критерієм вибору напрямку блокування може бути індикатор Сапіра, який показує ступінь переплетіння країни-претендента на членство в альтернативних інтеграційних угрупованнях та країн його членів у сфері торгівлі. Відповідно до основоположної тези Сапіра, краще функціонування внутрішнього ринку повинне привести до зростання частки імпортованих товарів у вітчизняному споживанні, а відтак інтенсивність інтегрованості країни в те чи інше об'єднання зростає, якщо частка внутрішнього споживання у внутрішньому виробництві падає [6]. Порівняння частки товарів, імпортованих з альтернативних інтеграційних угруповань, у вітчизняному споживанні, розраховане в динаміці покаже зміни в інтеграційній тенденції і тим самим визначить об'єктивні основи інтеграційного розвитку.

Якщо ж обирається митний союз, то його ефективність буде залежати, по-перше, від співвідношення поточкостворюючого і поточкостворюючого ефектів, по-друге, від рівня залежності країни-претендента від зовнішньої торгівлі з країнами економічного блокування. За Вайнером, такий союз буде більш ефективним у випадку входження в те угруповання, відносно до якого на момент інтеграції ідентичні галузі виробництва в країні-претенденті були захищені тарифами. І чим нижчою буде залежність від зовнішньої торгівлі претендента, тим економічний ефект від інтеграції буде для нього вищим.

1. Brasche U. Europäische Integration. Wirtschaft, Erweiterung und regionale Effekte. – München, 2003. – S. 11. 2. Blank J. Internationale ökonomische Integration von der Freihandelszone zur Wirtschafts- und Währungsunion. – München, 1998. – S.35. 3. Там само, с.36. 4. Haas H.-D., Neumair S.-M. Internationale Wirtschaft. Rahmenbedingungen, Akteure, räumliche Prozesse. – München, 2006. – S. 267. 5. Денисюк В. Единое европейское экономическое пространство как фактор устойчивого экономического роста в Украине //Економічний часопис. – 2003. – № 9. – С.22. 6. Sapir. The effects of Europe's Internal Market program on production and trade: A first assessment, in: Weltwirtschaftliches Archiv, H.3, 1996, S. 457-475.

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Розкрито вплив інтеграційних процесів на формування інноваційної моделі економічного розвитку України. Досліджено механізм та інструменти інноваційного розвитку, що застосовуються в регіональній інтеграційній економіці країн ЄС. Обґрунтовано напрямки розвитку національної інноваційної сфери в контексті євроінтеграційного вектора розвитку.

Influence of integration processes on creation of an innovative model of economic development of Ukraine is reflected. There is also examined mechanism and instruments of innovative development applied in regional integration economy of UE countries. There are substantiated directions of national innovative field development in the context of European integration of development vector.

В сучасних умовах на формування економічної політики України та моделі її розвитку визначальний вплив справляють три фактори: 1) вступ провідних ланок світової економіки в постіндустріальну та інформаційну стадію розвитку, 2) інтеграційні процеси, що відбуваються в міжнародній економіці та окремих її регіонах та 3) науково-технічний прогрес як провідний чинник міжнародного розподілу праці та інтеграційних процесів.

Перший фактор зумовлює необхідність розбудови економічної політики держави у відповідності з інноваційною моделлю. Інноваційний тип економічного розвитку дедалі більше стає тим фундаментом, який визначає економічну міць країни та її перспективи на світових ринках. У промислово розвинених країнах, які перейшли на інноваційний тип розвитку та вступили в постіндустріальну стадію, 80-95 % приросту ВВП припадає на нові знання, що втілені у техніці та технологіях. Завдяки цьому, ознакою розкладу сил у світі став суттєвий відрив країн-лідерів, що мають ефективну інноваційну систему, від менш потужних країн, які змушені залежати від позиції лідерів. Так, частка США на світовому ринку цивільної наукомісткої продукції складає 36 %, Японії – 30 %, Китаю – 6 %. У країнах, що належать до інноваційних лідерів, спостерігається висока концентрація найбільш рентабельних видів бізнесу (з найбільшим вмістом доданої вартості в ціні продукту); переважає високотехнологічна структура національного виробництва; винесення за межі власної країни промислово-технологічного циклу виробництва, які є екологосумними, ресурсоемними тощо; зосередження найбільших фінансових потоків. Розвинені країни світу прагнуть монополізувати розробку технологій, переносючи в країни "третього світу" низькотехнологічні, екологічно "брудні" галузі промисловості. Відбувається зміщення старих технологічних укладів на економічну "периферію". Така гостра конкурентна боротьба за частку на ринку інноваційної науково-технічної продукції зумовлена специфічними характеристиками продукції: високий ринковий потенціал; глобальний характер попиту; високий рівень потенційного прибутку, що в десятки разів перевищує прибуток від традиційної продукції; створення нового товару і відповідно нового сегменту ринку; конкурентні переваги на тривалий період. Отож, інновації можуть бути оцінені як сучасний шлях досягнення міжнародних переваг, економічної ефективності та добробуту, а їхній стратегічний суспільний ефект як засіб, що поліпшує статус країни в глобальній економіці та національну конкурентоспроможність. Це означає, що перед урядами, які здійснюють економічні трансформації, постає завдання здійснення структурної перебудови економічних відносин не тільки щодо потреб ринкової та відкритої економіки, а й потреб запровадження інноваційного типу розвитку та побудови основ постіндустріального суспільства. Перехід України до інноваційної моделі розвитку слід розглядати як умову її економічного прогресу.

Другий фактор – інтенсифікація інтеграційних процесів. Та чи інша країна, ставши членом інтеграційного угруповання, отримує не тільки економічні вигоди інтеграції, а й додаткові інструменти розвитку та відстоювання своїх економічних та політичних позицій на міжнародній арені. Вступ до сильного інтеграційного об'єднання стає фактором підвищення міжнародної конкурентноздатності країни, дозволяє зберегти та збільшити її частку у світовому експорті товарів та капіталів та посилити інвестиційну привабливість (що засвідчує приклад нових країн-членів ЄС). Інтеграція у міжнародні організації також відкриває країнам-інтегрантам додаткові можливості. Наприклад, механізм СОТ дозволив ЄС запровадити санкції проти компаній США (мито в розмірі до 100 % на 95 категорій товарів) у відповідь на небажання США узгодити своє законодавство з нормами СОТ. Після втручання СОТ вдалося скасувати в США підвищене мито на імпорту сталь, у тому числі виробництва країн-членів ЄС, що спростило європейським компаніям вихід на американський ринок.

Щодо третього фактору, то слід зазначити наступне. По-перше, оскільки науково-технічні продукти вимагають значних коштів, кадрів та часу, то кооперація на всіх етапах інноваційного ланцюга ще більш актуальна, ніж у випадку традиційного товару, і є фактором збільшення економічної ефективності інноваційної діяльності. По-друге, високий інтелектуальний та науково-технічний потенціал країни полегшує вступ країни до інтеграційного об'єднання. Крім того, для окупності науково-технічного нововведення необхідний широкий ринок збуту, яким може стати не тільки внутрішній ринок, а й ринок країн-партнерів по інтеграційному об'єднанню. Також, виникають можливості економії коштів при спільному виході із нововведенням або наукоємною продукцією на нові світові ринки, ринки конкурентів. Науково-технічне співробітництво в рамках інтеграційного об'єднання створює можливості для реалізації регіональної та глобальної стратегії. Глобальний охоплення ринку звужує можливості для імітації нововведення послідовниками та збільшує економічну ефективність нововведення.

Не будучи членом ЄС Україна не має можливості сповна використати організаційні та фінансові механізми спільного науково-технічного розвитку. При використанні цих інструментів науково-технічна кооперація з членами розширеного ЄС могла стати ефективнішою, зважаючи на те, що сьогодні в світовій економіці зростають обсяги міжнародної кооперації в сфері науки та техніки, спільні програми НДДКР. Особливо активно кооперація стимулюється на стадії фундаментальних досліджень, а на стадії прикладних досліджень та виходу на ринок – переважно стимулюється конкуренція. В ЄС проводиться науково-технічна політика, що базується на обґрунтованій секторній спеціалізації країн та спрямована на забезпечення ефективності співробітни-

цтва в науково-технічній сфері. Існують відповідні механізми фінансового забезпечення цього процесу, наприклад, з бюджету ЄС виділяються кошти на проведення спільних програм та розробок

Запровадження інноваційного типу зростання стає особливо актуальним в русі європейських постсоціалістичних країн до вступу до ЄС, адже їх економіка характеризується значною питомою вагою застарілих виробництв. Відставання у модернізації структури національного виробництва загрожує консервацією цих країн в ролі європейської периферії та втратою, зрештою, їхньої національної ідентичності, їхньої економічної дезінтеграцією, це впливає на позиціонування у світовому поділі праці.

Відновлення економічного зростання без активізації його інноваційної складової веде в перехідній економіці, яка характеризується значною ресурсодефіцитністю, до поступового вичерпання резервів екстенсивного зростання і наростання загрози економічної депресії. Максимально повна реалізація синергетичного ефекту інноваційного розвитку видається єдиною можливим способом реалізації завдання надолужування технологічного та економічного відриву від розвинених країн світу, яке стоїть перед усіма без винятку постсоціалістичними країнами.

Вищезазначене обумовлює значну увагу, яка приділяється останнім часом запровадженню інноваційної моделі розвитку і в Україні. Як наголошується в посланні Президента України до Верховної Ради: "Україна зможе посісти належне місце в Європі і в світі за умови опанування інноваційного шляху розвитку, підвалини якого мають бути закладені в процесі структурної перебудови економіки".

В той час як традиційні чинники економічного зростання, які спиралися переважно на мобілізацію ресурсів, нагромаджених за тривалий період економічного спаду, практично вичерпано, належних зрушень в структурі економічної системи, які перевели б національну економіку в режим зростання, що ґрунтується на інвестиційно-інноваційному створенні нових ресурсів, поки що не відбулося. Враховуючи це, нагальною постає проблема модернізації української економіки з метою підвищення технологічного рівня експорту та якісних характеристик вітчизняної продукції, яка постачається на внутрішній ринок, що необхідно для забезпечення конкуренції з імпортованими товарами не тільки за ціновими, але й за якісними характеристиками. Саме на виконання цього стратегічного завдання має бути спрямована інноваційна політика України.

Навіть збереження існуючого "status quo" на світових ринках для України вже є проблематичним. Сировинна модель розвитку та включення у світогосподарські відносини практично позбавлена майбутнього. Адже в умовах " нової економіки " кардинальним чином змінюється саме поняття категорії "сировина". Відповідно змінюється й роль країн, економіка яких має переважно сировинну спрямованість. Конкуренція між країнами – "сировинними придатками" провідних економік зростатиме.

Однією з важливих передумов реалізації євроінтеграційної стратегії України є вступ до СОТ, який сприятиме реалізації низки стратегічних завдань макроекономічного характеру, в т. ч.:

- ✓ забезпечення реалізації в перспективі факторних переваг України, її інфраструктурного, людського, інноваційного, матеріально-ресурсного потенціалу та підвищення на цій основі конкурентоспроможності національної економіки;

- ✓ суттєвій активізації інвестиційних процесів, надання їм переважно інноваційної спрямованості, здійснення широкомасштабної структурної перебудови національної економіки.

Позитивним наслідком вступу України до СОТ стане покращення інвестиційного клімату, збільшення прямих іноземних інвестицій та спрощення умов залучення зарубіжного позичкового капіталу на підставі приєднання до угоди СОТ про пов'язані з торгівлею інвестиційні заходи (TRIPS). Слід зазначити, що за оцінками експертів в рік вступу країни в СОТ іноземні інвестиції зростають в середньому на 1,2 % ВВП. Так, в Болгарію прямі іноземні інвестиції збільшилися в 4 рази за наступний після вступу у СОТ рік, в Словенію та Естонію – в 2 рази.

Членство в СОТ формує для національної економіки низку важливих передумов суттєвого прогресу на шляху економічних перетворень, утвердження *інноваційної моделі розвитку* та підвищення добробуту населення. В короткостроковому періоді Україна понесе певні втрати від вступу в СОТ, але в довгостроковому періоді членство в СОТ позитивно впливатиме на економіку України через значне поліпшення інвестиційного клімату, збільшення можливостей для експортної діяльності, отримання ширшого доступу до новітніх технологій і т.п.

Членство в СОТ вимагає від України здійснення реформування внутрішнього регуляторного середовища, в тому числі норм захисту прав інтелектуальної власності. Імплементация угод СОТ вимагає часу та адміністративних витрат. Проте ці інвестиції необхідні для того, щоб правила СОТ набули для України комерційної цінності, щоб їх дотримання приносило країні економічну вигоду і сприяло економічному зростанню. Стосовно науково-технічної сфери слід виділити Угоду про торгівельні аспекти прав інтелектуальної власності та Угоду про технічні бар'єри у торгівлі.

В Україні прийнятий Закон "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності" (№850-15 від 22 травня 2003 р.), норми якого вносять поправки до дев'яти вітчизняних законодавчих актів та увідповіднюють українське законодавство до вимог Міжнародної угоди про торгівельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS). Передусім, цей закон посилює відповідальність за порушення авторських та суміжних прав, порушення прав на об'єкти промислової власності та за незаконне використання товарного знаку. TRIPS зобов'язує країн-членів СОТ забезпечити "ефективні заходи проти будь-яких дій, що порушують права інтелектуальної власності". В угоді зазначаються три основні галузі, в яких ця мета повинна бути досягнута: цивільне, адміністративне і кримінальне право. Зокрема, змінами до Кримінально-процесуального кодексу підвищено розмір штрафів (до 2000 неоподатковуваних мінімумів) за відповідні порушення і встановлено новий вид покарання – позбавлення волі (строком від 6 місяців до 5 років). Крім того, внесено зміни до Цивільного процесуального та Господарського процесуального кодексів. Проте, Україна має проблеми з дотриманням цих норм, і періодично попадає у перші пункти списку країн, що порушують права захисту інтелектуальної власності.

Не будучи членом СОТ Україна не мала доступу до механізмів вирішення торговельних суперечок та до інших інструментів, якими могли скористатися члени цієї організації. Інші країни могли в односторонньому порядку ініціювати розслідування проти експорту певної продукції з України, звинувачуючи її у демпінгу або невідповідності українських товарів технічним та санітарним стандартам, та запроваджувати відповідні санкції. В зв'язку із застосуванням антидемпінгових, спеціальних та компенсаційних заходів за результатами розслідувань був обмежений доступ української продукції на зовнішні ринки, на які в попередні роки експортувалось товарів щорічно на суму 1 млрд дол., що складає бли-

зко 5 % від загальної суми експорту. Ця цифра значима для масштабів України, крім того, втрачено потенціал цих ринків. Отже, наші підприємства, що випускають наукоємну, високотехнологічну продукцію, часто мають труднощі при виході на світові ринки. І причина полягає не стільки в рівні конкурентоспроможності такої продукції, скільки в різних політико-правових тарифних і нетарифних обмеженнях. Вступ до СОТ відкриває такі можливості, і дозволяє не тільки кількісно збільшити об'єми експорту, але і змінити його структуру в сторону збільшення високотехнологічної та інноваційної продукції.

Реалізація стратегії на членство в ЄС вимагає від України здійснення системних перетворень. Опанування інноваційної моделі – це один із напрямків фундаментальної системної трансформації, яку необхідно здійснити на шляху вступу до ЄС. Метою інноваційної моделі розвитку є значне підвищення конкурентоспроможності, утвердження на міжнародній арені іміджу України як високотехнологічної держави. Підготовка до вступу в ЄС вимагає гармонізації правових та регулятивних норм в інноваційній сфері.

Розглянемо механізм та інструменти інноваційного розвитку, що застосовуються в регіональній інтеграційній економіці країн ЄС. У цьому контексті можна як основні причини переносу західноєвропейської інноваційної політики на загальноєвропейський рівень можна назвати такі. По-перше, на початку 1980-х рр. національний науковий і фінансовий потенціал значною мірою були вичерпаними. Для мобілізації додаткових ресурсів і створення "ноу-хау" необхідно було розвивати міждержавну кооперацію. По-друге, прийняті на національному рівні програми виявилися неефективними через невеликий розмір ринку. По-третє, погіршилися конкурентні позиції європейської промисловості (особливо в мікроелектроніці). По-четверте, необхідно було перебороти хронічне відставання у рівні ефективності витрат на НДДКР.

Важливе значення для гармонізації має й те, що механізму управління інноваціями в західно-європейських країнах властивий ряд спільних рис:

- ✓ державна інноваційна стратегія базується на стимулюванні "національних чемпіонів", яким надається велика частина державних засобів на промислові дослідження і розробки. Попадаючи під захист держави такі фірми часто втрачають свій конкурентний потенціал. Штучно завищена доля цих фірм на національних ринках робить їх менш сприйнятливими до запитів споживачів та до нововведень. Недостатній динамізм та ієрархічність організаційних структур багатьох "національних чемпіонів" сильно контрастують із сучасною передовою теорією та практикою внутрішнього управління в США та Японії;

- ✓ західно-європейський механізм управління інноваційним процесом часто називають "зорієнтованим на технологію", маючи на увазі проведення державної політики "технологічного поштовху", коли більше уваги надається фінансуванню широкомасштабних науково-технічних програм та проектів, а не створенню більш сприятливого економічного клімату для нововведень та технологічних зрушень;

- ✓ в рамках ЄС регулюється антимонопольне законодавство для науково-технічної "перед конкурентної" кооперації між компаніями (тут до середини 80-х рр. XX ст. кооперація в меншій мірі розвивалась та стимулювалась, ніж в США та Японії).

Особливістю управління інноваціями в Західній Європі є регулювання великомасштабних програм на міжнародному рівні, наприклад, науково-технічні програми по розвитку інформаційної технології (Esprit, з бюджетом 1,6 млрд євро), комунікаційної інфраструктури

(RACE, з бюджетом 550 млн євро) і промислової технології (Brite, з бюджетом 500 млн євро). Фірми-учасниці беруть на себе частину тягаря витрат на дослідження, тоді як внесок із загального бюджету ЄС складає приблизно 50 %. Такі програми, як інструмент інтеграційної моделі управління інноваціями повинні сприяти визначенню пріоритетів, усуненню паралельних досліджень та розробок, підвищенню їх ефективності, забезпеченню єдиної стратегії і комплексного підходу. Спільні проекти не знімають конкуренції між їх учасниками, що зумовлює підтримку урядами "своїх" фірм. Тому в ЄС йде боротьба між прихильниками таких моделей розвитку, як "національні чемпіони" та "європеїзація фірм".

Наднаціональне регулювання в області інноваційної політики вживається у тих випадках, коли сам ринок не може справитися з виникаючими проблемами. Чим менш конкурентоспроможна галузь або регіон, чим більш депресивним є їх стан, тим активніше інститути ЄС використовують свої юридичні і фінансові можливості. Інститути товариства концентрують увагу на заходах координаційного та стимулюючого характеру в "переконкурентних" галузях, що не приносить безпосереднього прибутку. А вирішення завдань із запровадження інновацій у виробництво передано виключно у компетенцію самих підприємств.

Важливим щодо процесу гармонізації є також те, що механізм реалізації спільної науково-технічної політики ЄС законодавчо закріплений в ст.24 Єдиного європейського акту. Товариство розробляє і приймає 4-річні рамкові програми, які складаються з окремих проектів із певним терміном їх виконання і фінансовим покриттям. Фінансовий інструментарій науково-технічної політики передбачає три способи спільних дій. Прямий – розповсюджується на наукові проекти, які здійснюються в дослідницьких центрах самого Співтовариства і оплачуються з єдиного бюджету. Опосередкований – охоплює дослідження на контрактній основі. Ці дослідження виконуються фірмами і організаціями не менше, ніж двох країн-членів і фінансуються Співтовариством в рамках 50 % вартості робіт. Узгоджений – являє собою реалізацію спільних проектів на основі національних засобів при оплаті зі сторони комісії ЄС тільки витрат по координації та обміну інформацією.

Механізм взаємодії суб'єктів інтеграційної моделі в умовах спільного, а потім єдиного ринку має три аспекти:

1. Механізм "справедливої конкуренції". Ще у 1989 р. Рада міністрів ЄС ухвалила регламент про лібералізацію контролю за злиттям компаній різних країн, заклавши основи завершення створення національної конкурентної політики.

2. Невикористання державної допомоги для підтримки національних підприємств. Ст.92 Римського договору забороняє будь-які форми державного субсидування, за винятком дотацій соціального характеру. В 1988 р. були прийняті директиви, які дозволяли ліквідувати пільги з надання державних субсидій окремим секторам (окрім оборони), посилити конкуренцію на ринку державних замовлень, розширити можливості для компаній ЄС отримувати вигідні державні замовлення в країнах-партнерах.

3. Зближення правових норм, необхідних для вільного руху товарів, науково-технічної продукції, послуг, капіталів і робочої сили по всьому регіону.

Механізм управління інноваціями в інтеграційній економіці включає в себе інструменти Європейського економічного та валютного союзу, що зменшують витрати на трансакції та ризики підприємницької, в тому числі інноваційної діяльності, запроваджено централізоване регулювання руху факторів виробництва та стану навколишнього середовища.

Мета управління інноваційним процесом в інтеграційній економіці – створити таку систему взаємозв'язків і такий механізм, який забезпечить кожній країні ЄС оптимальний, ефективний і перспективний інноваційний розвиток. Інтеграційна модель управління інноваціями враховує переваги кожної країни в розвитку наукоємних, капіталоеємних та працееємних виробництв і визначає пріоритети на основі секторної спеціалізації та порівняльних переваг в міжнародній економіці.

Досвід країн ЄС свідчить, що обов'язковою умовою успішного інноваційного розвитку є наявність цілеспрямованої чіткої стратегії на основі співробітництва та кооперації на всіх стадіях інноваційного процесу, особливо на початкових його стадіях, запровадження механізмів спільного фінансування, вихід на зовнішні ринки спільними зусиллями. Це вимагає розробки та реалізації нормативно-законодавчої бази інноваційної політики, в тому числі в сфері співробітництва.

В 1999 р. Верховною Радою України було прийнято Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України. Базовий закон у цій сфері "Про інноваційну діяльність" вступив в дію після його підписання Президентом лише у 2002 р. Закон визначає мету та принципи державної інноваційної політики. Головною метою державної інноваційної політики визнається створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоспроможної продукції.

Закон визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку інноваційної моделі розвитку економіки України інноваційним шляхом. Згідно із Законом, державну підтримку одержують суб'єкти господарювання всіх форм власності, які реалізують в Україні інноваційні проекти, і підприємства всіх форм власності, які мають статус інноваційних. Інноваційним підприємством визнається те, що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і (або) продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70 % його загального обсягу продукції і (або) послуг [1].

Незважаючи на значне скорочення чисельності працівників наукових організацій, насиченість України науковими кадрами залишається досить високою. У розрахунку на 1000 осіб економічно активного населення припадає 5,2 діявця наукових та науково-технічних робіт, у т. ч. дослідників – 3,9. Ці показники відповідають рівневі таких країн, як Іспанія, Польща, Чехія, Угорщина, хоча більш як удвічі поступаються Японії та Німеччині.

Одним із найбільш вагомих показників, які характеризують результати діяльності національного науково-технічного комплексу за певний період, є показник обсягу виконаних науково-технічних робіт. Відношення обсягів виконаних (власними силами) науковими організаціями країни науково-технічних робіт до ВВП (у відсотках) становить показник наукоємності валового внутрішнього продукту. В останні роки цей показник постійно знижується, і в 2000 р. становив 1,14 %. Це у 2-2,5 рази менше, ніж у провідних країнах світу (наприкінці 1990-х рр. у США наукоємність ВВП становила 2,63 %, Японії – 2,8 %, Франції – 2,25 %). Водночас витрати на наукові та науково-технічні роботи в Україні в розрахунку на одного виконавця (13,5 тис грн у 2000 р.) у 50-80 разів нижчі, ніж у зазначених країнах.

За роки реформ частка ВВП, яка витрачалася на НДДКР, скоротилася більш ніж удвічі. За оцінками експертів цей показник складав: у 1985 р. – 3,11 %; 1990 р. – 2,89 % (в СРСР); в Україні в 1996 р. – 1,36 %; 1997 р. – 1,35 %; 1998 р. – 1,31 %, 1999 р. – 0,99 %; 2000 р. – 1,14 %; 2001 р. – 0,99 %; 2002 р. – 1,13 %, протягом останніх 5 років – 0,6 % ВВП при визначеній законодавством нормі в 1,7 % ВВП. Питома вага програмно-цільового фінансування наукових досліджень в Україні складає близько 10 % від загальних витрат на науку при законодавчо встановленій нормі у 30 %.

Наукова сфера в Україні знаходиться в стані перманентного занепаду. За роки незалежності виділення коштів на науку поменшало і навіть доходило до рівня 0,15 % ВВП. Особливо небезпечно такий рівень науково-технічної діяльності в Україні виглядає на тлі намірів щодо європейської інтеграції. Адже, наприклад, на лісабонському самміті 2000 р. глави країн ЄС домовилися про проведення в науково-технічній сфері спільної політики з метою наздогнати США і зробити Євросоюз економікою, яка динамічно розвивається. Згідно домовленості, сукупні витрати на НДДКР у ЄС мають вирости до 3 % від ВВП Співтовариства. Для порівняння, ці витрати в ЄС у 2000 р. склали 1,93 %, у США – 2,69 %, у Японії – 2,98 % ВВП. При цьому, серед країн ЄС відзначається значна диференціація за витратами на НДДКР – у Фінляндії та Швеції вони перевищують 3 % національних ВВП, водночас у Греції та Португалії – не перевищують 1 %.

Згідно з висновками Кабінету Міністрів України, на сучасному етапі щорічні фактичні потреби на здійснення науково-технічної та інноваційної діяльності задовольняються не більш ніж на 16 %. А це обумовлює, в свою чергу, загрозу втрати Україною можливостей розвивати та реформувати в подальшому свою економіку на сучасній науково-технологічній та інноваційній основі.

З метою підвищення конкурентоспроможності національної економіки, ефективності використання науково-технічного та інноваційного потенціалу Президентом України було підписано Указ "Про фінансову підтримку інноваційної діяльності підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави". Відповідно до нього (1) під час розроблення проектів законів про Державний бюджет України на 2005 і наступні роки передбачити спрямування не менш як 10 % коштів, отриманих від приватизації державного майна, на фінансову підтримку інноваційної діяльності підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави; (2) забезпечувати складення щорічного прогнозу обсягів фінансування відібраних інноваційних проектів підприємств та проведення моніторингу впливу результатів виконання інноваційних проектів підприємств на конкурентоспроможність національної економіки та технологічну укладність промисловості; (3) Національному банку України рекомендується вжити заходів щодо стимулювання участі комерційних банків у довгостроковому кредитуванні інноваційних проектів підприємств [2].

Світова практика свідчить, що посилення державної підтримки інноваційного процесу особливо необхідна на стадії фундаментальних досліджень, в той час як прикладні – фінансуються переважно приватним бізнесом. Враховуючи це, позитивним кроком в напрямку утвердження в Україні інноваційної моделі економічного розвитку є прийняття Указу Президента України "Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку фундаментальних наукових досліджень", яким передбачено щорічне збільшення видатків на фундаментальні наукові дослідження, у тому числі на оновлення та модернізацію дослідницької матеріально-технічної бази та

збільшення обсягів фінансування Державного фонду фундаментальних досліджень. Указ передбачає вжити ряд заходів щодо підвищення вимог до проектів фундаментальних досліджень, активізації міжнародного співробітництва, надання організаційної та фінансової підтримки вищим навчальним закладам, утворення центрів спільного користування унікальними приладами та обладнанням та ін.

Значним кроком в стратегічному регулятивному забезпеченні інноваційного розвитку України є Закон України "Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій" (N 143-V від 14 вересня 2006) та Загальнодержавна комплексна програма розвитку високих наукоємних технологій, яка спрямована на запровадження моделі сталого економічного зростання вітчизняних підприємств шляхом удосконалення структури їх основного капіталу та інтенсивного інвестування високотехнологічного виробництва. Метою Програми є забезпечення сприятливих умов для створення і розвитку наукоємних технологій та на цій основі широкомасштабної модернізації національної економіки. Програма виконується шляхом реалізації проектів з розробки наукоємних технологій. Відбір проектів здійснюється на конкурсній основі.

Як досить перспективний засіб підтримки наукової та інноваційної діяльності слід розглядати комплекс податкових та інших пільг, які надаються виконавцям відповідних робіт. Кошти, які залишаються у них внаслідок цього, є, фактично, коштами державного бюджету, які цілком призначенням залишаються в розпорядженні зазначених суб'єктів. За таких умов принципово важливим є запровадження вірних критеріїв та дієздатної системи контролю, які б забезпечили дійсно цільове використання цих коштів на розвиток наукової та інноваційної діяльності.

Основні пільги у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності визначені Законами України "Про плату за землю", "Про податок на додану вартість", "Про оподаткування прибутку підприємств", "Про інноваційну діяльність", "Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків". Перші три закони поширюються на більшість суб'єктів наукової та науково-технічної діяльності, а норми щодо пільг з оподаткування, передбачені Законом України "Про інноваційну діяльність", поширюються на суб'єктів інноваційної діяльності, інноваційні проекти які зареєстровані центральним органом виконавчої влади з питань інноваційної діяльності.

Закон "Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків" передбачає: звільнення від сплати ПДВ та податку на прибуток з подальшим цільовим використанням цих коштів виключно в інноваційному напрямку; пріоритетне право залучення кредитів під державні гарантії та коштів із Державного інноваційного фонду; звільнення від сплати мита та ПДВ сировини, матеріалів, устаткування та ін. при ввезенні в Україну для цілей реалізації інвестиційних та інноваційних проектів; збільшення строків розрахунків за експортно-імпортними операціями з 90 до 150 календарних днів.

Завдання, які стоять сьогодні в сфері інноваційного розвитку, вимагають об'єднання зусиль та ресурсів, створення спільних підприємств, фінансово-промислових груп, в тому числі транснаціональних та міжнародних, і, в першу чергу, з європейськими партнерами, створення горизонтальних та вертикальних холдингових компаній, інкубаторів бізнесу, технопарків, технополісів. Об'єднання промислового, банківського та торговельного капіталу дозволить створити потужні структу-

ри, що здатні продукувати високотехнологічні, конкурентоспроможні товари та послуги. Це сприятиме інтеграції освіти, науки та виробництва. Також, необхідно посилити державну підтримку малих підприємств інноваційної спрямованості та венчурних фірм, визначити державну політику приватизації установ науково-технологічної сфери, розвинути та поглибити міжнародне співробітництво у трансферті технологій.

Сьогодні в Україні працює близько десяти венчурних фондів, найбільшими з яких є Western NIS Enterprise Fund, що вклав в українську економіку понад 150 млн дол. і Sigma Blayser – відповідно 100 млн дол. За оцінками експертів загальний обсяг венчурного капіталу в Україні складає близько 400 млн дол., що абсолютно не відповідає нашим потребам та потенціалу. Тому, актуальним є прийняття нового закону "Про венчурну діяльність в інноваційній сфері".

Позитивний стимулюючий вплив на активізацію інноваторів справить нещодавно прийнята Постанова Кабінету Міністрів України (N 520 від 4 червня 2008 р.) "Про затвердження мінімальних ставок винагороди авторам технологій і особам, які здійснюють їх трансфер". Ця Постанова встановлює ставки винагороди у відсотках до доходу (від 0,5 до 3 %), одержаного від реалізації продукції, в тій частині, одержання якої обумовлене застосуванням нової технології або її складових згідно з умовами договору про трансфер цієї технології [3].

Важливим чинником інноваційного прогресу має стати державна політика, спрямована на стимулювання та захист внутрішнього ринку високих технологій. Велика потреба в Україні щодо інтенсивного оновлення виробничих фондів створює для цього сприятливі умови. Україна має можливості забезпечити сучасну модернізацію виробництва, спираючись значною мірою на власний науково-технічний та кадровий потенціал, на можливості вітчизняної промисловості, поглиблення її кооперації з промисловістю інших країн, на розвиток спільних з іноземними інвесторами підприємств.

Підсумовуючи вищевикладене, ми можемо зробити такі висновки:

1. Інноваційна модель економічного розвитку – це генерація не тільки науково-технічних нововведень, а перш за все соціальних та управлінських, це зосередження насамперед на стратегічних завданнях та налагодження системи інноваційної поведінки наскрізно, у всіх державних, підприємницьких та ін. структурах суспільства, це означає йти в ногу із передовими ланками світової економіки та виступати в спеціалізованих галузях піонером та лідером інновацій.

2. Перед українською економікою стоїть задача проведення індустріальної модернізації на базі енергетичних та ресурсозберігаючих технологій. У виконанні цієї задачі важливий високотехнологічний імпорт із країн ЄС.

3. Україна повинна продовжувати відкривати свій ринок для нових технологій, через стимулювання інвестиційного імпорту ввозити нові технології для модернізації виробництва та створення нових секторів економіки, через стимулювання залучення прямих іноземних інвестицій залучати передові технології та досвід. Поступово переходити від політики придбання науково-технічної продукції в чистому вигляді (патенти, ліцензії) до політики виходу на світові ринки із продуктами їх комерціалізації, а також збільшувати свою присутність на світовому ринку як чистої, так і уречевленої науково-технічної продукції.

4. Інновації – це затратний процес, в якому об'єднують зусилля навіть лідери міжнародної економіки. Отже, базуючись лише на власних можливостях країна опиняється в хвості світового цивілізаційного розвитку.

Україні потрібно розвивати міжнародну кооперацію та співробітництво в науково-технічній сфері.

5. Інтеграція дає країні нові можливості для науково-технічного інноваційного розвитку, для знаходження місця в міжсекторній спеціалізації в глобальному масштабі.

6. Єдина стратегічна науково-технічна політика та організаційна спорідненість, що діє в рамках певного інтеграційного об'єднання дозволяють забезпечити цілеспрямоване та ефективне управління ІП.

7. Економічна інтеграція впливає на структуру економіки країни-члена інтеграційного об'єднання, на спеціалізацію цієї країни, пред'являє певні вимоги щодо стандартів та якості товарів, і в сучасних умовах, щодо їх інноваційності. Європейський вектор інтеграційної стратегії України сприяє формуванню в Україні більш передової структури економіки, стимулює до переходу на інноваційну модель економічного розвитку. Очевидно, що інтеграція України в ЄС буде сприяти такій спеціалізації, яка не відповідала б сучасним вимогам світового ринку та його структурним тенденціям.

8. З метою досягнення економічного добробуту та щоб стати повноправним учасником інтеграційних процесів у Європі Україна повинна здійснити системну транс-

формацію економіки та політики, розвинути науково-технічну сферу, набути в співробітництві із розширеним ЄС наукоємної спеціалізації, створити національні інноваційні ресурси та ефективно діючу інноваційну систему.

Досвід технологічно розвинутих країн свідчить, що необхідне органічне поєднання ринкових методів стимулювання науково-технічної діяльності та сильної державної політики. Такого підходу намагається дотримуватися Україна в розробці законодавчо-нормативної бази інноваційної системи. При цьому, слід враховувати світову тенденцію до збільшення ролі непрямих методів державного регулювання інноваційного розвитку. Також, необхідно запровадити більш суттєві стимули для інноваційної діяльності приватного бізнесу, що збільшило би його роль та частку у фінансуванні інновацій.

1. Про інноваційну діяльність: Закон України № 40-IV від 4 липня 2002 р. // www.rada.gov.ua/ 2. Про фінансову підтримку інноваційної діяльності підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави: Указ Президента України // www.president.gov.ua/ 3. Про затвердження мінімальних ставок винагороди авторам технологій і особам, які здійснюють їх трансфер: Постанова Кабінету Міністрів України N 520 від 4 червня 2008 р. // www.rada.gov.ua/

Надійшла до редколегії 9.07.2008

Н. Крилова, канд. екон. наук, доц.

ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА МОЖЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ УКРАЇНИ

Йти потрібно не тим шляхом,
яким ходять, а тим яким необхідно йти
Латинське прислів'я

Розглянуто основні напрями та передумови формування інтеграційної моделі України у світове господарство. Проаналізовані та визначені основні напрями можливої співпраці України з економіками інших країн світу з метою реалізації її порівняльних переваг.

The article is devoted to definition and analyzing of the driven forces which stimulate the formation of integration of Ukraine in the international economy. The main option for economic cooperation in order to realize the comparative advantages are identified.

Процеси глобалізації міжнародного економічного розвитку ще в більшій мірі ставлять перед кожною країною завдання по визначенню свого місця у гео економічній структурі світу. При чому визначення такого місця буде в більшій мірі визначатися ступенем відповідності економічної системи країни як сучасним вимогам, так і перспективами її економічного розвитку. З цієї точки зору в сучасній економічній, літературі навіть виникає класифікація країн відповідно до можливостей їх подальшого розвитку та успішної інтеграції у світову економіку: це країни-лідери, які накопичили достатньо ресурсів для створення нових технологій епохи глобалізації, зокрема метатехнологій та технологій формування свідомості, країни – партнери лідерів, які знаходяться під впливом першої групи, отримують можливості придбання попереднього покоління технологій, представляють собою ринок збуту для країн лідерів та постачають необхідні ресурси для інтенсивного відтворення в країнах лідерах, і третя група країн, так звані країни без подальших перспектив ефективного розвитку (failed countries).

Проблема успішної інтеграції України у світову економіку, але скоріше проблема необхідності багатокторної співпраці особливо гостро супроводжує весь період економічного зростання. Основною причиною того, що проблема вибору інтеграційного вектору іноді обговорюється серед економістів та політиків активніше ніж проблеми внутрішніх реформ є те, що економіка України є відкритою економічною системою, так питома вага експорту у ВВП протягом останніх років постійно збільшувалася і у 2003 році становила 55,02 %, і високі

темпи економічного зростання більшою мірою забезпечуються за рахунок зовнішньоекономічного сектору.

Автором визначена залежність між зміною обсягів експорту та динамікою ВВП України за період 1996-2003 рр. В моделі основне рівняння регресії є експоненціальною функцією виду $y = 74.358e^{0.0031x}$. В цьому випадку коефіцієнт кореляції (r) становить 0,86, а коефіцієнт детермінації (r^2) дорівнює 0,73, або 73 %.

Тобто темпи зростання ВВП практично на 3/4 визначалися темпами зростання експорту. Таким чином, істотною залежністю макроекономічних показників України від зовнішньої торгівлі та, зокрема, від кон'юнктури на світових ринках ставить економіку країни у суттєву залежність до зовнішніх коливань, особливо, коли за даними Держкомстату питома вага "недорогоцінних металів та виробів з них" у 2003 році становила 36,83 %, крім того питома вага "мінеральних продуктів" – 15,16 %. Загалом, за даними Держкомстату, 55,22 % в загальній структурі експорту складали продукти базових та сировинних галузей. В умовах нестабільності цін на сировинні товари на світових ринках, сприятлива кон'юнктура дозволила б країні отримати додаткові ресурси на проведення структурної перебудови економіки в напрямку підвищення виробництва продукції з більшою доданою вартістю.

Безперечно, інтенсифікація міжнародних економічних зв'язків не може не вважатися позитивним напрямком економічного розвитку, але ситуація, яка склалася в Україні робить перебіг внутрішніх реформ заручниками кон'юнктури на світових ринках.

Таблиця 1. Динаміка зовнішньої торгівлі та ВВП

	ВВП		Зовнішня торгівля		
	Номинальний, млн грн.	Реальний, % попереднього року	Експорт	Імпорт	Сальдо
1996	81519,00	90	19147,40	18807,9	339,5
1997	93365,00	97	18970,30	18546,3	424
1998	102593,00	98,1	16457,20	16106,5	350,7
1999	130442,00	99,8	15195,50	12959,3	2236,2
2000	170070,00	105,9	18059,30	15106,9	2952,4
2001	204190,00	109,2	19809,10	16922,6	2886,5
2002	225810,00	105,2	22012,40	18168,4	3844
2003	263228,00	109,3	27328,20	24409,2	2919

Джерело: побудовано на базі "Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році".

Вибір основних напрямків співпраці не можливий без їх визначення та аналізу можливостей та перспективності співпраці з можливими гео економічними та геополітичними центрами світу. Необхідно відзначити, що уява про те, що серединне географічне, а не гео економічне положення України є необхідною та достатньою умовою для успішної інтеграції в європейську економіку була довгий час прикриттям відсутності розробленої інтеграційної концепції. Більше того, поява ідеї про багатовекторність інтеграції України також сприяла очікувальній позиції країни. Безперечно, неможливо приймати непередуманих концепцій розвитку, особливо в сфері міжнародної інтеграції, але відсутність власних пріоритетів та стратегій розвитку у світі, який постійно змінюється може призвести до двох наслідків: 1) або пріоритети інтеграції будуть нав'язані країні іншим більш сильним партнером, або 2) інтерес до даної країни впаде з боку можливих партнерів, що призведе до певної ізоляції країни від інтеграційних процесів.

Розробку власної концепції інтеграції України, і це є очевидним, необхідно вести визначивши не лише географічні пріоритети, а і секторальні пріоритети розвитку економіки. При чому, визначення примату географічного партнерства чи секторального суттєво впливатиме на основні напрями розробки та впровадження інтеграційної стратегії. Необхідно також відзначити, що серединне положення України, що дозволяє розглядати її певним чином як транзитну державу, яка зв'язує Захід та Схід, Північ та Південь, на сьогоднішній день є скоріше конкурентними недоліком, ніж конкурентною перевагою. Уява про важливість та необхідність використання території України як важливого транспортного вузла, породило хибну уяву про те, що боротьба між основними учасниками світової економіки за право впливу над даною територією дозволить Україні скористатися такою сприятливою ситуацією.

Необхідно відразу ж зазначити, що багатовекторна інтеграція країни – це неможливий процес. В більшості випадків мова йде про різнонаправленість економічного співробітництва в географічному аспекті. Крім того, що членство в одному регіональному інтеграційному об'єднанні найбільш вірогідно буде суперечити обов'язкам, які приймає на себе країна в іншому регіональному об'єднанні, оскільки основною метою створення таких об'єднань є посилення конкурентних позицій на світовому ринку країн-учасниць. Таким чином конкуренція, яка ведеться між окремими регіональними інтеграційними об'єднаннями на світовому ринку не сприяє можливості створення багатовекторної інтеграційної стратегії. В той же час необхідно зауважити, що успішна співпраця на основі виваженої стратегії інтеграційних пріоритетів як з різними інтеграційними об'єднаннями, так і з окремими країнами буде відігравати неабияку роль у реалізації стратегічних інтеграційних ініціатив. Розвиваючи свій економічний потенціал, успішно реалізуючи його на

світовому ринку, отримуючи конкурентні переваги на конкретних ринках – такій країні вже буде що запропонувати тому інтеграційному об'єднанню приєднання до якого вона з самого початку ставила собі за мету.

Більшість досліджень та публікацій, які присвячені формуванню багатовекторно орієнтованої зовнішньоекономічної політики України в основному зосереджуються на двохосновних напрямках: це співпраця з ЄС та інтеграційні процеси з Росією. Не можна не відзначити, що в Україні склалася така ситуація, коли пріоритетний вектор розвитку визначається скоріше не економічними так перспективними чинниками, а радше політичними факторами. В той же час можна виділити чотири основні напрями або вектори розвитку співпраці України з суб'єктами світової економіки.

Першим вектором, як основним пріоритетом, що постійно визнається не лише науковцями, але і політиками, які вже безпосередньо формують зовнішньоекономічну політику є співпраця з ЄС.

Співпраця з країнами колишнього СРСР. Даний вектор повинен охоплювати не лише подальший розвиток співпраці з Росією, але і з іншими країнами.

Подальший розвиток співпраці з США, як з світовим лідером. Даний вектор повинен забезпечити Україні підтримку розвитку її гео економічної стратегії, в тому числі і інтенсифікацію співробітництва з країнами інших регіонів. Зокрема мова йде про посилення економічної співпраці з країнами Близького та Середнього Сходу. На сьогодні США є домінуючою країною в даному регіоні як і економічному, так і політичному контексті. На жаль, поки що даний напрям не знаходиться в активній роботі і по ньому відсутня чітка позиція.

Четвертим напрямком можна вважати співпрацю з Китаєм. Необхідно відзначити, що посилення ролі Китаю серед далекосхідних країн та зміцнення їх позиції у світовому масштабі, інтенсифікація регіональних інтеграційних процесів вже навколо Китаю – дозволяють стверджувати, що реальним лідером в регіоні стає КНР, а не Японія. Хоча остання ще і вважається лідером світової економіки, проте поступається роллю інтегратора Далекосхідних країн. Саме потенційна роль могутнього лідера, а також тривалі стосунки з КНР визначають необхідність подальшої співпраці саме з даною країною, а згодом і збільшення економічної співпраці з іншими країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

Окремо необхідно виділити такий напрям економічної співпраці як країни Латинської Америки. Хоча виділення даного напрямку регіональної економічної співпраці як пріоритетного не має під собою суттєвих економічних передумов через невелику питому вагу країн даного регіону у загальній структурі експорту/імпорту та міжнародних інвестицій.

Протягом останніх років відбувається суттєва переорієнтація українських товарних потоків. Так протягом

останніх років найбільшим торговельним партнером України залишається ЄС, товарооборот з країнами якого у 2003 році становив 10362 млн дол. При чому можна передбачити, що дана тенденція збережеться ще протягом наступних років. В поточному 2004 році можна передбачити ще суттєве збільшення питомої ваги країн ЄС в структурі зовнішньої торгівлі України, що зумовлюється двома основними факторами:

За умови збереження високих темпів зростання зовнішньої торгівлі з країнами ЄС

За рахунок розширення ЄС у травні поточного року після приєднання 10 Східноєвропейських країн (темпи зростання зовнішньої торгівлі з країнами 10 країнами новими членами ЄС у 2003 році становили 47 %, при середньому значенні даного показника у 24 %).

В той же час, ми можемо констатувати, що така позитивна динаміка характерна особливо для останнього 2003 року, в той час як більшість у 2002 році обсяги зовнішньої торгівлі особливо з країнами СНД як щодо експорту, так і до імпорту були ще гіршими. Проте, робити висновок про покращення зовнішньоторговельних відносин з країнами СНД лише на основі показників одного року зарано.

Нажалі співпраця з країнами СНД традиційно зосереджується в площині співпраці з Росією, і частково з Туркменістаном. Безумовно, такій ситуації сприяють і об'єктивні причини.

В той же час питома вага країн СНД постійно знижується. Хоча частка Росії залишається протягом останніх восьми років на рівні 20 %. Питома вага Росії в обсягах імпорту становить за аналогічний період тримається в середньому на рівні 40 %, хоча в 2003 році цей показник знизився до 35 % причому, що більша частка припадає на так званий критичний імпорт, зокрема паливні ресурси.

Основними причинами зменшення питомої ваги країн СНД у взаємній структурі зовнішньої торгівлі можна вважати:

- ✓ загальна трансформаційна криза, яка ще й поглибилася після світової кризи 1997 та дефолту Росії 1998 року;
- ✓ посилення конкуренції між країнами СНД на світових ринках та на внутрішніх ринках;
- ✓ необхідність побудови власних виробництв замкненого циклу;
- ✓ істотні розбіжності між економічними показниками різних країн, зокрема по масштабам економіки, виробничою спеціалізацією, причинами економічного зростання, темпами здійснення економічних реформ.

Крім того, незважаючи на виражену зацікавленість Росії у поглибленні співпраці зокрема з Україною залишається відкритим питання про збереження нетарифних обмежень по відношенню до українського експорту та збереження стягнення ПДВ на енергоносії на території Росії при експорті в Україну. Переговори по скасування або принаймні зниженню нетарифних санкцій та надання режиму найбільшого сприяння є предметом переговорів між цими двома країнами вже протягом останніх 5 років, але попри всі зусилля, дана проблема залишається ще далекою від вирішення. Сумнівними є припущення, що після створення ЄЕП проблеми нетарифних обмежень будуть ліквідовані.

Прискорення вступу України до СОТ та ЄС завдяки поглибленню співпраці з Росією, яка просунулася далі у процесі інтенсифікації співпраці з даними організаціями, та може сприяти покращенню взаємовідносин України та ЄС та України та СОТ. Даний аргумент виявляється ще більш примарним. Членство в тій чи іншій організації кожної країни розглядається окремо, на основі її власних економічних, соціальних та політичних показ-

ників, а не на основі її співпраці з іншими державами. Крім того, традиційно Росія займає домінуюче положення на ринку енергоносіїв ЄС та найбільших поставальників сировини на світовий ринок, що забезпечує їх особливий геоекономічний статус, і надає додаткові переваги при проведенні переговорів з іншими країнами. Зрозуміло, що незважаючи на свій потенціал, який поступово зменшується, а не нарощується, Україна не має такого вигрального положення, що не дозволяє їй скористатися досвідом Росії. В свою чергу, прагнення долучитися до інтеграційних об'єднань не повинно ставитися самоціллю для України. Крім того, основна мета всіх спроб Росії очолити інтеграційні процеси на теренах колишнього СРСР, і про це неодноразово заявлялося найвищими її урядовцями – це відновлення статусу світового лідера, за висловом В.Путіна "Єдиної великої Росії".

Знаходження в орбіті світового лідера – це природний стан малих країн світової економіки в сучасному світі. Але важливим є вибір центру тяжіння, який би сприяв подальшому економічному та соціальному піднесенню держави.

Власне Росія набагато випереджає Україну у розвитку співробітництва з західними державами, навіть в таких напрямках, які традиційно вважають пріоритетними для України і де вона поки що має конкурентні переваги, як авіація та космос. Зокрема в Росії вже створений інженерний центр, який буде приймати в розробках європейських аеробусів – група "Каскол" стає основним російським партнером одного з двох світових ділерів у виробництві авіалайнерів – корпорації "Аеробус". У 2003 році була підписана угода між Росавіакосмосом та європейським концерном EADS.

Крім того, серйозним аргументом на користь поглиблення співробітництва між ЄС та Росією є обсяги поставок енергоносіїв, зокрема газу. У 2003 році за даними Європейської комісії, питома вага російського газу в загальному обсязі газових поставок до ЄС становило 41 %. Тому, пропозиції та зусилля Росії по збільшенню обсягів поставок "блакитного палива" в країни ЄС, останніми сприймаються дуже обережно. Незважаючи на той факт, що для більшості західноєвропейських країн збільшення імпорту з Росії газу не призведе до його критичного збільшення, але що стосується нових 10 країн та Німеччини, то їх залежність суттєво посилиться.

Зокрема у "Зеленій книзі" Європейської комісії "Про європейську стратегію безпеки енергопостачання" як раз і відмічається тенденція посилення залежності європейських країн від російського газу, питома вага якого може досягнути 60 % від загального обсягу імпорту після приєднання нових учасників ЄС. В такому випадку західноєвропейські країни потрапляють в аналогічну залежність від російського газу, як це трапилося і з нафтою з країн ОПЕК (питома вага міжнародного картелю становить 51 % від загального обсягу імпортованої нафти).

Безперечно, що такі тенденції надають Росії додаткові переваги не лише по прискоренню співробітництва з Єврозоною, але і по просунуванню та утвердженню своїх інтересів на інших територіях, особливо тих, які в силу об'єктивних та суб'єктивних причин поки що не дуже цікавлять західноєвропейські країни (зокрема республіки колишнього СРСР за винятком Прибалтики).

Прискорення вирішення територіальних суперечок, зокрема визначення кордону у Чорному та Азовському морях, визначення режиму експлуатації Керченської протоки. Незважаючи на політичне забарвлення даної проблеми, її все ж таки можна віднести скоріше до економічних проблем, вирішення яких лежить у політичній площині. По-перше чітке розмежування повно-

важень по використанню ресурсів Чорного та Азовського морів надасть Україні можливість повніше використовувати не лише рекреаційний, але й сировинний потенціал даних територій. Чітке встановлення статусу та економічних умов експлуатації Керченської протоки взагалі може вважатися додатковим джерелом державних надходжень від проходження кораблів, зокрема російських в даних водах. Ситуація при якій Україна отримає компромісне рішення може виявитися несприятливою для подальшого розвитку, оскільки "ціна", яку встановить Росія за їх вирішення може виявитися занадто високою. Крім того, орієнтація північного сусіда на більш глибокі рівні інтеграції, ніж зона вільної торгівлі взагалі може поставити питання по Керченській протоці до категорії неактуальних.

Економічно, основна мета економічної інтеграції – це підвищення добробуту населення, підвищення продуктивності праці, соціальний розвиток людини. Як вже показали емпіричні дослідження, які проводилися для країн Латинської Америки у 1997 році, не в кожному разі інтеграційні об'єднання можуть давати позитивний ефект для економічного розвитку країн-учасниць. Крім того, дане дослідження дозволяє зробити висновок, що інтеграція з відносно більш розвинутими сусідами дає більше позитивного ефекту, ніж об'єднання з країнами, які знаходяться на приблизно однаковому рівні економічного розвитку.

Незважаючи на численні публікації та увагу, яка приділяється європейському інтеграційному вектору, зокрема можливості приєднання до ЄС, дана проблема залишається не вирішеною не лише на практичному рівні, але і на теоретичному. Мається на увазі відсутність теоретичного обґрунтування та розробки послідовної стратегії інтеграції України до ЄС. Причому, процес практичної взаємодії між Україною та ЄС зводиться до взаємних звинувачень у недотриманні своїх зобов'язань Україною, та у політиці подвійних стандартів та ігноруванні об'єктивних економічних та соціальних показників трансформаційних процесів в Україні представниками ЄС. Основними причинами такої ситуації є:

Відсутність чітких критеріїв відповідності країни вимогам членства у ЄС. Так, щодо власне членів ЄС та його майбутніх учасників існує два переліку критеріїв:

Маастрихтські критерії конвергенції, які включають 5 показників:

- ✓ розмір дефіциту держбюджету не повинен перевищувати 3 % від ВВП (розмір дефіциту держбюджету за даними Держкомстату становив у 2003 році 0,2 % від ВВП. При чому розмір дефіциту від ВВП не перевищує 2,2 % вже починаючи з 1998 року);

- ✓ розмір державного боргу не повинен перевищувати 60 % від ВВП, (в Україні у 2003 році він складав 24 % від ВВП, в той час як в ЄС-15 цей показник становив 63,1 %);

- ✓ обмінний курс, зокрема межі коливання валютних курсів (стабільний курс гривні, який підтримується Нацбанком протягом 2 останніх років);

- ✓ процентні ставки (зокрема рівень процентних ставок та різниця між процентними ставками по довго та короткостроковим позикам). Зрозуміло, що вже по даному критерію Україна не відповідає вимогам ЄС. Так ставка рефінансування Нацбанку України у 2002-2003 році складала 7 % річних, в той час як ставка рефінансування Європейського Центрального банку становила 2,75 % річних;

- ✓ рівень інфляції не повинен перевищувати 2 % річних (в 2003 році в Україні рівень інфляції за офіційними даними становив 8,2 %).

Таким чином Україна вже відповідає трьом з п'яти критеріям.

Копенгагенські критерії. На відміну від більш чітких Маастрихтських критеріїв загально визначеного тлумачення та оцінки даних критеріїв не існує. Хоча саме вони останнім часом розглядаються як основні для оцінки країн-кандидатів на співпрацю. Копенгагенські критерії передбачають:

- ✓ наявність в країні стабільного демократичного суспільства, в якому гарантуються права людини та захист національних меншин;

- ✓ існування в країні розвинутої ринкової системи, яка б дозволяла витримувати конкурентний тиск з боку інших учасників ЄС.

Зрозуміло, що такі розмиті критерії дозволяють відносно широко тлумачити "гідність" тієї чи іншої країни.

З іншого боку, ставити час вже довів, що постановка за самоціль – інтеграція у ЄС не дасть позитивних результатів в її реалізації. На шляху до приєднання до європейських країн не у географічному розумінні, а у економічному, основним пріоритетом повинна стати структурна перебудова економіки та розвиток ринкової інфраструктури, що дозволило б Україні органічно влитися та ефективно приєднатися до економіки країн ЄС.

Розвиток співпраці з ЄС на сьогоднішній день виступає не лише як показник можливості та напрямів інтеграції України до даного економічного союзу, але здебільше і як показник внутрішніх соціальних та економічних перетворень відповідно до стандартів західноєвропейських країн. На жаль, інтенсифікації співпраці України з ЄС перешкоджають численні як загальні (оскільки Україна не є членом СОТ), так і специфічні перешкоди, які стосуються обмежень певної категорії товарних груп імпорту до ЄС. Хоча торговельний режим ЄС має досить ліберальний характер, зокрема, розмір середнього імпортного тарифу становив 4,4 % в 2002 році та 4,1 % в 2003-му, приблизно з 25 % від загального обсягу імпорту взагалі не стягується мито, що посилюється дією Генеральної системи преференцій (ГСП), якою може (хоч і обмежено) користуватися й Україна.

Важливою тенденцією є і загальне посилення в ЄС значення нетарифного технічного регулювання. Адже на ЄС в окремі роки припадає від 20 до 55 % загальної кількості повідомлень про нові технічні норми та стандарти, які здійснюються в рамках Світової організації торгівлі (СОТ). На жаль, за даними Мінекономіки у 2003 році відповідність українських норм стандартизації та сертифікації продукції становила лише 17,5 % від загальних норм та стандартів, які прийняті в ЄС (трохи більше 1400 національних і міждержавних стандартів гармонізовані з міжнародними та європейськими – з близько 8 тис існуючих у ЄС). Даний факт не лише не сприяє розвитку інтеграційних намірів України, але і приводить до втрат українських експортерів, які знаходяться у відносно несприятливих умовах через не лише через невідповідність їх продукції технічних нормам та стандартам, але і через відсутність можливості отримання сертифікатів, що підтверджувало б високий якісний рівень української продукції.

Безумовно, за останні роки відбувалися певні позитивні зрушення в аспекті присутності України на ринку Євросоюзу. Так, за даними української статистики, протягом 1996–2003 рр. зовнішня торгівля товарами та послугами України та ЄС зросла на 3,3 млрд дол., або в 1,7 разу. При цьому експорт збільшився в 2,6 разу, а імпорт – в 2,1 рази. Швидко зростала й частка країн – членів ЄС у зовнішній торгівлі України. З 1995-го по 2003-й вона збільшилася з 13 до 22,6 %. В минулому році ринок ЄС посідав друге за значенням після СНД, але після розширення Євросоюзу у травні 2004 року ЄС стане головним експортним товарним ринком України.

Таблиця 2. Питома вага ЄС та "нових" країн-учасників ЄС в загальній структурі зовнішньої торгівлі та прямих іноземних інвестицій, процентах

	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Товарообіг				
ЄС-15	18,4	20,0	21,7	22,5
10 "нових" країн ЄС	9,5	10,0	10,4	11,4
Експорт				
ЄС-15	16,2	18,3	19,7	19,8
10 "нових" країн ЄС	11,4	12,1	12,4	14,3
Імпорт				
ЄС-15	20,6	21,7	23,8	25,2
10 "нових" країн ЄС	7,5	7,8	8,1	8,5
Прямі іноземні інвестиції в Україну				
ЄС-15	36,8	34,4	34,6	35,8
10 "нових" країн ЄС	15,2	17,2	18,9	19,2

Джерело: побудовано на базі "Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році".

Цікавим, на наш погляд спостереженням за розвитком зовнішньої торгівлі України є збереження від'ємного сальдо з основними торговельними партнерами. Так, за період 1996-2003 від'ємне сальдо було характерне як для зовнішньої торгівлі з країнами СНД, так і з країнами ЄС. Причому для обох ринків збуту характерним є той факт, що від'ємне сальдо виникає і зберігається за рахунок від'ємного сальдо по торгівлі товарами, в той час як торгівля послугами на обох ринках зберігає не лише позитивну динаміку, але і позитивне сальдо за аналогічний період. Однак на жаль ми не можемо стверджувати, що негативне сальдо у торгівлі між Україною та ЄС має тенденцію до скорочення. Так, практично досягнувши свого мінімуму у 2002 році на рівні -133,4 млн дол., у 2003 році обсяги імпорту з ЄС перевищували обсяги експорту на даний ринок вже на 842,5 млн дол. Прогнозувати знак сальдо після розширення ЄС видається проблематичним. Незважаючи на збереження позитивної динаміки у розвитку міжнародних відносин з "новими" учасниками ЄС та існуванням позитивного сальдо у торгівлі, розповсюдження зовнішньоекономічної політики ЄС і на територію 10 країн Східної та Центральної Європи послабить позиції українських товаровиробників на ринку останніх.

В той же час не можна не звернути уваги на асиметричність розвитку зовнішньоекономічних відносин між ЄС та Україною. Так, питома вага українських товарів в у зовнішньоторговельному обороті ЄС становить лише близько 0,42 %, розмір прямих іноземних інвестицій України в ЄС взагалі становить

Більше того, для торгівлі України з ЄС характерна значна концентрація на невеликій групі країн. Так, у 2003 році питома вага чотирьох країн: Німеччини, Італії та Великобританії становила 76 % експорту України до країн ЄС, а питома вага цієї ж групи країн у структурі імпорту до України з країн ЄС становила у 2003 році 65 %. Щодо товарної структури експортних поставок до країн ЄС-15, то основними статтями залишаються поставки мінеральних продуктів (25,5 % від загального експорту до країн ЄС), неблагородних металів та виробів з них (24,9 %), текстилю та текстильних виробів (11,3 %), меншою мірою – машин, устаткування та механізмів (8,6 %).

Співпраця з США на сьогоднішній день здебільше залишається у політичній та соціально-культурній площині, і слугує, здебільше, орієнтиром про можливості співпраці з розвиненими країнами світу та міжнародними економічними організаціями. Так, питома вага американського континенту у загальній структурі зовнішньої торгівлі становила у 2003 7,22 %, при чому питома вага

у структурі експорту становила 5,11 %, а імпорту відповідно – 9,23 %. В той же час США – є найбільший інвестор до України. Питома вага США у загальній структурі прямих іноземних інвестицій в Україну на початок 2004 року становила 16 %. Причому США зберігають своє лідерство серед інвесторів починаючи з 1996 року. Саме тому, більша увага з боку США приділяється можливостям захисту іноземних інвестицій, розвитку інфраструктури, що забезпечило б підвищенню ефективності функціонування інвестицій на території України. В той же час, Україна висловлюючи всіляку підтримку гео економічних заходів США на території інших країн, зокрема країн Близького Сходу, розраховувала на отримання можливості участі українських у тендерах по відновленню країн, які зараз знаходяться під впливом США. Проте, такі розрахунки справдилися в невеликих обсягах, хоча деякі українські компанії, зокрема "Нафтогаз України" і підписали контракти як субпідрядники американських компаній, проте загальна участь України у отриманні підрядів на відновлення Іраку значно менша ніж російських компаній, і це незважаючи на присутність українського контингенту миротворців на території Іраку.

Можливості розширення економічного співробітництва з США та міжнародними організаціями в яких основну роль відіграють саме Сполучені Штати можливо лише за умов подальших структурних реформ та реального вжиття заходів по покращенню загального інвестиційного клімату в країні.

На превеликий жаль розвиток економічних відносин з країнами Азії, зокрема Азіатсько-тихоокеанського регіону не знаходять широкого висвітлення у наукових дослідженнях українських вчених. Хоча саме даний регіон один з двох основних, що формують позитивне сальдо українського торгового балансу. Крім того, питома вага країн Азії в загальній структурі експорту може бути порівняна з частками ЄС та Росії, і може вважатися основним експортним ринком України.

Не може не насторожувати той факт, що питома вага азійських країн зменшилася за останній рік, крім того темпи приросту експорту в даний регіон знаходилися на рівні 7 %, що в 3,5 рази менше ніж у попередньому році. Якщо врахувати, що більшість азійських країн, зокрема Китай крім політики експортної орієнтації проводять і політику імпортозаміщення, і процеси інтеграції навколо Китаю, то можна припустити, що у перспективі, якщо не прийняти відповідних заходів, українські товаровиробники також можуть бути витіснені, принаймні частково з ринків азійсько-тихоокеанського регіону.

В той же час необхідно відзначити і збільшення можливостей по експорту продукції металургійних галузей

до інших Азіатських країн, зокрема Індії, яка суттєво збільшила квоти на імпорту металопродукції. Хоча, за умов відсутності детально проробленої стратегії розвитку взаємовідносин з країнами Далекого та Середнього Сходу можна прогнозувати, що українські товаровиробники не зможуть повністю реалізувати свої можливості на визначеному ринку, конкуруючи з виробниками з інших куточків світу.

1. Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році". 2. *Делягин М.Г.* Мировой кризис. Общая теория глобализации. – М., 2003. – С. 725.
3. Статистичні звіти Центробанку Росії – <http://www.cbr.ru/>
4. *Дергачев В.* Геоэкономика (Современная геополитика). – К., 2002. – С. 509.
5. Статистичні звіти Міждержавного статистичного комітету СНД // <http://www.cisstat.com/>

Надійшла до редколегії 11.06.2008

ІНТЕГРАЦІЙНІ ОРІЄНТИРИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

О. Кузьома, канд. екон. наук, доц.

МОЖЛИВОСТІ ТА РИЗИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ БАГАТОВЕКТОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

На основі аналізу торговельного та інвестиційного співробітництва України доведено пріоритетність європейського інтеграційного вектора і обґрунтовано недоцільність поглиблення інтеграційних відносин у Східному напрямку.

Based on the analysis of the trade and investment cooperation of Ukraine have been argued the priority of the European integration vector and non-rationality of deepening of integration relations in the Eastern direction.

Важливим завданням економічної науки на сучасному етапі є всебічне вивчення процесів інтеграції господарського життя, які формують стратегічні інтереси різних країн та їх об'єднань. Дослідженню інтеграційного поступу країн присвячені праці таких вчених як Б. Губський, Г. Клишко, Д. Лук'яненко, Т. Новикова, О. Пономаренко, А. Румянцев, Є. Савельєв, В. Сиденко та ін. Особливістю даного дослідження є розгляд і аналіз конкретних альтернатив для України – можливостей та проблем економічної інтеграції на Схід та на Захід.

Мета даної статті – довести можливість різновекторної інтеграції лише на початкових її етапах і обґрунтувати неможливість такої стратегії на етапі митного союзу. Для досягнення поставленої мети необхідно дослідити торговельні та інвестиційні зв'язки нашої держави, виявивши пріоритетні напрями, а також оцінити переваги та ризики приєднання України до різних інтеграційних угруповань.

Розвиток багатовекторних інтеграційних відносин, на наш погляд, в принципі можливий, але виключно на первісних етапах інтеграції – преференційних торгових угод та зони вільної торгівлі. Утворити ж декілька митних союзів з різними групами країн одна держава не зможе, бо створити два і більше спільних митних тарифи нереально, а тим більше неможливо створити для однієї держави кілька наднаціональних органів, компетентних в галузі зовнішньоекономічної політики. Крім того, ступінь довіри до такого партнера з боку інших членів інтеграційного угруповання навряд чи буде високим, що неодмінно позначиться на якості відносин і не сприятиме їх поглибленню або переходу до вищих етапів інтеграції.

Беручи до уваги той факт, що на сьогодні Україна не є членом жодного об'єднання, яке характеризувалося б реальним рівнем інтеграції, у нашої держави є певний вибір, зважаючи на її зацікавленість у розвитку інтеграційного співробітництва як із західними, так і зі східними сусідами. У цьому зв'язку варто наголосити, що ступінь інтеграції України чи-то на Захід, чи на Схід має визначатися економічними інтересами нашої країни. А, отже, результатом інтеграційних зусиль повинно бути підвищення добробуту українських громадян. Це може стати реальним за рахунок принаймні утримання високих темпів економічного зростання на основі розвитку торго-

вельних відносин та підвищення темпів приросту взаємних інвестицій.

На основі статистичних матеріалів, проаналізуємо історію та можливі перспективи торгового й інвестиційного співробітництва України з країнами СНД та іншими країнами світу, зокрема європейськими партнерами.

За роки незалежності України спостерігається тенденція до переорієнтації її торгових відносин з країн СНД на інші країни світу, в першу чергу, європейські. Однак, якщо в імпорті товарів ця тенденція є доволі чіткою, то в товарному експорті періоди зменшення частки СНД у загальному обсязі експорту України (2000-2002 рр.) змінилися зростанням цього показника у 2003-2007 рр. (див. табл. 1). Загалом з 1996 р. частка товарного експорту України до країн СНД скоротилася з 51,4 % до 24,4 % у 2002 р., але в наступні роки дещо зросла – до 37,8 % у 2007 р., а частка українського товарного імпорту з цих країн скоротилася з 63,5,6 % у 1996 р. до 42,2 % – у 2007 р. [1].

За даними табл.1, у 2000-2007 рр. частка українського експорту послуг до країн СНД постійно зменшується. За ці роки вона досить суттєво скоротилася з 61,4 % у 2000 р. до 41,1 % у 2007 р. Однак подібна тенденція щодо імпорту послуг спостерігається лише з 2003 [2].

Не важко помітити, що Україна імпортує товарів із зазначених країн в середньому в 1,5 рази більше, ніж туди експортує. Протягом останніх років неухильно зростає від'ємне сальдо в торгівлі товарами: з 3,5 млрд дол. США у 2000 р. до 7,0 млрд дол. США у 2007 р. Варто зазначити, що протягом останнього часу спостерігається тенденція до збільшення товарного експорту України до країн СНД. Так, у розглядуваному періоді вартісний обсяг українського експорту товарів до цього регіону зріс у 4,1 рази, а імпорту – лише у 3,2 рази (див. табл.1). Проте теперішньому зростанню передувало різке скорочення названих показників, спричинене у першу чергу впливом світової фінансової кризи 1998 р. Так, якщо у 1996 р. експорт товарів з України до країн СНД становив 7405,2 млн дол. США, то у 1999 р. він зменшився до 3252,2 млн дол. США або у 2,3 рази [1]. Україні знадобилося 8 років, щоб за цим показником у 2004 р. досягти і дещо перевищити рівень 1996 р.

Таблиця 1. Показники зовнішньої торгівлі України у 2000-2007 рр.

Показники	2000 р.		2001 р.		2002 р.		2003 р.		2004 р.		2005 р.		2006 р.		2007 р.	
	млрд дол. США	% ¹	млрд дол. США	%	млрд дол. США	%	млрд дол. США	%	млрд дол. США	%	млрд дол. США	%	млрд дол. США	%	млрд дол. США	%
Загальний експорт товарів	14,57	–	16,26	–	17,96	–	23,07	–	32,67	–	34,23	–	38,37	–	49,25	–
до країн СНД	4,49	30,9	4,67	28,7	4,38	24,4	6,04	26,2	8,56	26,2	10,73	31,3	12,66	33,0	18,61	37,8
у тому числі до РФ	3,52	24,1	3,68	22,6	3,19	17,8	4,31	18,7	5,89	18,0	7,49	21,9	8,65	22,5	12,67	25,7
до інших країн світу	10,07	69,1	11,59	71,3	13,58	75,6	17,02	73,8	24,11	73,8	23,50	68,7	25,70	67,0	30,63	62,2
у тому числі до ЄС ²	2,35	16,2	2,98	18,3	3,53	19,7	4,56	19,8	9,78	29,9	9,20	26,9	10,87	28,3	13,92	28,3
Загальний імпорт товарів	13,96	–	15,77	–	16,98	–	23,02	–	29,0	–	36,14	–	45,04	–	60,67	–
з країн СНД	8,04	57,6	8,83	56,0	8,97	52,8	11,51	50,0	15,21	52,4	17,03	47,1	20,18	44,8	25,63	42,2
у тому числі з РФ	5,82	41,7	5,81	36,9	6,32	37,2	8,65	37,6	11,81	40,7	12,84	35,5	13,79	30,6	16,84	27,8
з інших країн світу	5,92	42,4	6,94	44,0	8,01	47,2	11,51	50,0	13,79	47,6	19,11	52,9	24,85	55,2	35,04	57,8
у тому числі з ЄС ²	2,88	20,6	3,42	21,7	4,04	23,8	5,80	25,2	9,37	32,6	11,88	32,9	15,61	34,7	22,22	36,6
Загальний експорт послуг	3,49	–	3,54	–	4,05	–	4,25	–	5,31	–	6,13	–	7,51	–	9,04	–
до країн СНД	2,14	61,4	2,15	60,7	2,43	59,9	2,32	54,7	2,52	47,4	2,85	46,4	3,45	46,0	3,72	41,1
у тому числі до РФ	2,05	58,7	2,06	58,2	2,31	57,0	2,19	51,6	2,31	43,5	2,57	42,0	3,14	41,8	3,41	37,7
до інших країн світу	1,34	40,6	1,39	39,3	1,62	40,1	1,92	45,3	2,79	52,6	3,28	53,6	4,05	54,0	5,32	58,8
у тому числі до ЄС ²	0,52	15,0	0,55	15,5	0,66	16,2	0,74	17,4	1,52	28,7	1,73	28,1	2,22	29,6	2,98	33,0
Загальний імпорт послуг	1,15	–	1,15	–	1,19	–	1,46	–	2,06	–	2,93	–	3,72	–	4,98	–
з країн СНД	0,21	18,7	0,23	20,3	0,29	24,8	0,34	23,1	0,41	19,8	0,52	17,7	0,70	18,9	0,82	16,5
у тому числі з РФ	0,18	16,0	0,20	17,1	0,25	21,2	0,29	20,9	0,34	16,9	0,44	14,9	0,60	16,0	0,70	14,1
з інших країн світу	0,93	81,3	0,91	79,7	0,90	75,2	1,12	76,9	1,65	80,2	2,41	82,3	3,02	81,1	4,16	83,5
у тому числі з ЄС ²	0,29	25,1	0,27	23,9	0,28	23,8	0,35	25,1	0,89	43,0	1,28	43,8	1,77	47,6	2,60	52,2

¹ питома вага країни чи інтеграційного об'єднання у загальному обсязі показника

² до 2004 р. показник розрахований для "ЄС-15-ти"; 2004-2006 рр. – для "ЄС-25-ти"; 2007 р. – для "ЄС-27-ми"

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України // www.ukrstat.gov.ua

Позитивним явищем є існування надлишку балансу торгівлі послугами з країнами СНД, але, якщо в 1996 р. він знаходився приблизно на тому ж рівні, що і дефіцит у торгівлі товарами, то в 1999-2001 рр. його значення майже у 2 рази, а в 2003-2006 рр. – в 3 рази стало меншим за товарний торговий дефіцит. Однак у 2007 р. від'ємне сальдо торгівлі товарами України з державами СНД лише в 1,5 рази було більшим за надлишок торгівлі послугами [2].

За останні вісім років вартісний обсяг експорту послуг до країн СНД підвищився лише в 1,7 рази, у той час як імпорт послуг зріс у в 3,9 рази. І хоча скорочення обсягів експорту послуг до розглядуваного регіону, яке тривало протягом 1996-2000 рр. [2], з 2001 р. припинилося, однак нашій державі знадобилося 10 років, щоб після спаду, знову вийти на ті ж самі позиції. До того ж, якщо у 1996-2000 рр. український експорт послуг до країн СНД в середньому в 10 разів перевищував імпорт послуг з цих країн, то в 2007 р. ця різниця зменшилася до 4,5 разів. Таким чином, дефіцит у торгівлі України товарами з державами СНД, на жаль, не покривається надлишком в торгівлі послугами з цими країнами.

Щодо географічної структури зовнішньої торгівлі товарами і послугами України з країнами СНД, то, за даними Державного комітету статистики України, останніми роками провідними партнерами в експорті товарів є Російська Федерація (РФ), Білорусь, Казахстан; в імпорті товарів – РФ, Туркменістан, Казахстан; в експорті послуг – РФ, Туркменістан, Білорусь; в імпорті послуг – РФ, Білорусь, Молдова. Проте, у розглядуваному регіоні одноосібним лідером у зовнішній торгівлі України є Росія, а частка інших найбільших партнерів складає 1-3 % у загальному обсязі експорту або імпорту нашої держави.

Як вже зазначалося, Україна має в торгівлі з державами СНД значне за обсягами та від'ємне сальдо товарного балансу, яке формується в основному за рахунок імпорту енергоресурсів з РФ та Туркменістану. Однак у 2007 р. за рахунок суттєвого зростання обсягів товарного експорту до країн СНД, нашій державі вдалося скоротити дефіцит торгового балансу із зазначеними країнами до рівня 2004 р.

Цікавою, на наш погляд, є галузева структура торгівлі послугами України з державами СНД. Найбільше на цей ринок наша держава продає транспортних послуг.

Але можна казати про нестабільні позиції українських експортерів послуг на цьому ринку, що відображається, з одного боку, у коливаннях та падінні останнім часом обсягів продаж цих послуг, а з іншого – у поступовому зменшенні їхньої частки у загальному обсязі експорту послуг до країн СНД з 85 % у 1999 р. до 42,1 % у 2005 р. (за даними НБУ).

Помітною тенденцією є щорічне зростання в розглядуваному періоді обсягів продажу українських послуг до країн СНД за статтею "подорожі". А після запровадження НБУ у 2003 р. нової методики обрахунку цієї статті обсяги торгівлі послугами зросли в декілька разів. Так, якщо у 2002 р. експорт українських послуг за статтею "подорожі" до країн СНД складав 316 млн дол., то у 2007 р. було вже 2932 млн дол.

Що стосується галузевої структури імпорту послуг, то Україна купує також в основному транспортні послуги та послуги з подорожування, причому як за однією так і за іншою статтею має надлишкове сальдо. Крім того, можна відмітити тенденцію до зростання обсягів купівлі Україною транспортних послуг на ринку держав СНД.

Не можна не помітити, що на експорт Україна пропонує значно вужчий спектр послуг, ніж купує за кордоном. І хоча це не означає, що наша держава зовсім не експортує страхових, комп'ютерних та інформаційних, ліцензійних, маркетингових послуг та наукових розробок, проте обсяги цього експорту настільки незначні, що вони не виносяться окремою строчкою у платіжному балансі України. А оскільки перераховані види послуг є досить дорогими, мають відношення до створення і використання об'єктів інтелектуальної власності, купівля цих послуг за кордоном свідчить про залежність від іноземних партнерів і недостатню реалізацію науково-технічного потенціалу нашої країни.

Основним торговим партнером України на терені СНД була і залишається Росія. З 2002 р. (за винятком 2004 р.) частка РФ у загальному обсязі українського товарного експорту поступово зростає (25,7 % у 2007 р.). Це варто відмітити як позитивну тенденцію для нашої країни, оскільки до партнерів по СНД Україна постачає в основному готову продукцію, на відміну сировинного експорту до інших держав. Частка РФ в українському імпорті товарів протягом 2001-2004 рр. зростала, а в 2005-2007 рр. досить суттєво скоротилася, що можна пояснити намаганнями України диверсифікувати поставки енергоносіїв і зменшенням їх частки у загальному імпорті України з 37,4 % у 2004 р. до 28,5 % у 2007 р.

У торгівлі ж послугами частка РФ у розглядуваному періоді поступово скорочується. Проте в імпорті послуг ця тенденція не є такою виразною як в експорті. Крім того, питома вага РФ в експорті послуг з України спадає швидше, ніж в імпорті. Цьому сприяє, з одного боку, невпинне збільшення споживання нашою державою російських послуг, а з іншого – невиразна тенденція щодо зростання продажу вітчизняних послуг на ринку РФ. Найбільшу залежність від Росії Україна має в експорті послуг, де частка нашого північного сусіда у загальному українському експорті послуг складає близько 40 %, що пояснюється в першу чергу використанням українських транспортних мереж для поставок російської продукції на європейські ринки.

За даними Міністерства економіки України, у 2007 р. 78,8 % експорту нашої держави до РФ припадало на товари, а 21,2 % – на послуги. Найбільше до цієї країни Україна експортує продукції машинобудування (29,8 % загального обсягу експорту товарів і послуг України до РФ), металургійної промисловості (22,6 %), продовольства (9,1 %) та продукції хімічної промисловості (6,9 %). А в імпорті лівову частку складають товари – 96,1 %

загального українського імпорту до РФ, з них на енергоносії припадає 45 %, продукцію машинобудування – 19,5 %, металургійну продукцію – 11,9 %, продукцію хімічної промисловості – 9,1 %. Отже, як ми бачимо, що відбувається в основному внутрішньогалузева торгівля, причому позитивним для України є переважання промислових готових виробів в експорті, а сировини і напівфабрикатів – в імпорті [3].

Тепер розглянемо ближче співпрацю в торговельній сфері між Україною та країнами Європейського союзу (ЄС).

Для України ЄС є найбільшим торговельним партнером серед усіх країн світу (див. табл. 1). У 2002-2003 рр. частка ЄС у загальному експорті товарів з України знаходилася на рівні 19,7 %, а завдяки приєднанню нових членів у 2004 р. вона зросла до 30 %. У 2005 р. через поширення на нових членів протекціоністських заходів ЄС щодо українських товарів частка скоротилася до 27 %, а в 2006-2007 рр. знову зросла до 28,3 %. Відповідна частка Росії у 2002-2004 рр. складала 18 %, а протягом останніх 3-х років зросла до 25,7 %.

Нажаль, подібного висновку не можна зробити для ЄС: на торгівлю з Україною припадає лише близько 0,3 % загального експорту та 0,2 % загального імпорту Євросоюзу. У цьому зв'язку варто наголосити на тому, що товарна структура українського експорту до ЄС є нерациональною – в ній переважають вироби з низьким ступенем обробки.

Аналіз табл. 1 свідчить про зростання останнім часом як обсягів поставок товарів з України, так і в Україну, причому це характерно і для "старих" і для "нових" членів ЄС. Спостерігається тенденція посилення залежності України від європейського імпорту при одночасному зменшенні попиту на українську продукцію з боку ЄС. Зокрема, середньорічні темпи приросту експорту є меншими, ніж імпорту.

У розглядуваному періоді Україна має негативне сальдо товарного торгового балансу зі "старими" членами ЄС (у періоді 2001-2007 рр. винятковим став лише 2004 р.). З "новими" членами наша країна мала надлишкове сальдо у торгівлі товарами до їхнього вступу до ЄС і одразу після, однак у 2005 р. воно значно скоротилося порівняно з 2004 р. (майже у 35 разів), а в 2006-2007 рр. і з новими країнами-членами наша держава вийшла на дефіцитне сальдо торгівлі товарами. У торгівлі послугами Україна має надлишковий баланс як зі "старими", так і з "новими" членами, але його розмір занадто малий для покриття дефіциту в торгівлі товарами. У 2007 р. позитивне сальдо торгівлі послугами в 21 раз було меншим за дефіцит України у торгівлі товарами з країнами ЄС.

2005 р. був несприятливим для українського товарного експорту (його обсяги скоротилися як до "старих", так і до "нових" членів). Це почасти можна пояснити особливостями періоду пристосування до нового торгового режиму, коли пільгові умови в торгівлі України з новими членами, особливо з країнами Балтії, після їх приєднання до ЄС змінилися на більш жорсткі загальноєвропейські.

За даними Держкомстату України, частка "старих" членів порівняно з "новими" у торгівлі з Україною дещо переважає: у товарному експорті ця частка протягом останніх 3-х років практично не змінювалася і тримається на рівні 55 % від загального експорту України до ЄС-25-ти; в товарному імпорті частка скорочується з 75 % у 2004 р. до 64 % у 2007 р.; в експорті послуг частка дещо зросла з 60,5 % у 2004 р. до 65,4 % у 2007 р., а в імпорті послуг – з 62 % у 2004 р. до 68 % у 2007 р.

Безумовно, не всі країни ЄС мають достатньо розвинуті торговельні відносини з Україною. Найвагомішими покупцями українських товарів серед країн "ядра" є Італія, Німеччина та Нідерланди, частка яких у товар-

ному експорту України до "ЄС-15-ти" у 2007 р. склала 65,8 %. Практично ті ж самі країни є і найбільшими експортерами своєї продукції до України – це Німеччина, Італія та Франція; їх частка у товарному імпорті з "ЄС-15-ти" до України у 2007 р. склала 63 %.

В експорті та імпорті послуг домінують Великобританія та Німеччина.

Що стосується нових членів ЄС, то як в українському експорті, так і імпорті товарів основними партнерами є Польща, Угорщина та Чеська Республіка (ЧР). На ці держави у 2007 р. припадало 57 % експорту та 66 % імпорту України до всіх нових членів. Крім того, Польща та Угорщина за обсягами споживання українських товарів слідує за Італією та Німеччиною, випереджаючи більшість країн "старого" ЄС.

Серед "новачків" ЄС найбільшими споживачами українських послуг є Кіпр та Угорщина, а продавцями – Кіпр та Польща.

Незмінність цих лідерів може свідчити про стійкі завоювані позиції українських виробників послуг на ринку ЄС.

На відміну від простору СНД, товарна структура експорту нашої країни до європейського економічного простору представлена в основному сировинною продукцією та напівфабрикатами. У 2006 р. найбільші обсяги реалізації в ЄС мала така продукція з України, як чорні метали – 24,4 % загального експорту України до ЄС, енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки – 13,4 %, руди, шлаки та зола – 5,4 %, текстильний одяг – 4,8 %, електричні машини і устаткування – 4,4 %, жири та олії тваринного або рослинного походження – 4,3 %, а також вироби з чорних металів – 3,9 % [4].

Найбільшими споживачами української продукції чорної металургії з країн ЄС є Італія, Польща, Німеччина; енергетичних матеріалів, нафти та продуктів її перегонки – Італія, Кіпр, Угорщина; руд, шлаків та золи – Словаччина, ЧР, Австрія; текстильного одягу – Німеччина, Франція, Італія; електричних машин і устаткування – Угорщина, Німеччина, Бельгія; жирів та олій – Франція, Нідерланди, Великобританія [4].

Провідними статтями в імпорті товарів до України з європейського простору є котли, машини, апарати і механічні пристрої – 18,2 % загального імпорту з ЄС, наземні транспортні засоби, крім залізничних – 13,5 %, електричні машини і устаткування – 10,4 %, полімерні матеріали, пластмаси – 7,2 %, фармацевтична продукція – 6,1 %, папір та картон – 4,4 %. Основними поставальниками котлів, машин, апаратів і механічних пристроїв до нашої країни є Німеччина, Італія, Польща; наземних транспортних засобів, крім залізничних – Німеччина, Польща, ЧР; електричних машин і устаткування – Швеція, Німеччина, Угорщина; полімерних матеріалів, пластмас – Німеччина, Польща, Угорщина; паперу та картону – Польща, Фінляндія, Німеччина [4].

Аналіз показників зовнішньої торгівлі України за останні роки поки що не дає підстав зробити висновок про якісне покращення галузевої структури українського експорту/імпорту до/з ЄС. Частка сировинних товарів у загальному обсязі експорту продовжує збільшуватися. У той же час у структурі товарного імпорту домінують високотехнологічні вироби, машини та обладнання. Нажаль, для України це несприятлива тенденція, оскільки саме значна частка машин та обладнання в експорті свідчить про успішну реалізацію науково-технічного потенціалу країни, високий рівень її промислового розвитку і, в кінцевому підсумку, високий рівень добробуту населення, чого не можна сказати про країни (в тому числі й Україну) з великою часткою сировинних товарів у експорті.

Щодо галузевої структури українського експорту послуг до країн ЄС, то у 2006 р. найбільшу питому вагу в загальному обсязі українського експорту до країн ЄС

займали транспортні (64,3 %), різні ділові, професійні та технічні (16,4 %) послуги, а імпорту – фінансові (21,1 %), транспортні (16,8 %), будівельні (7,2 %), роялті та ліцензійні (8,1 %) послуги.

Що стосується інвестиційної співпраці України, то найбільші обсяги прямих іноземних інвестицій (ПІІ) надходять до нашої країни з держав "далекого зарубіжжя": частка цих країн у загальному обсязі ПІІ в Україну зростала з 77,6 % у 1999 р. до 95 % у 2007 р.

Аналіз даних табл.2 розширює наше уявлення про країни, якікладають значні обсяги інвестицій в Україну. З 13 країн найбільших інвесторів до нашої країни на початок 2008 р. 9 – це держави ЄС, що складає майже 2/3 загального обсягу інвестицій.

Протягом розглядуваного періоду частка країн ЄС у загальному обсязі отримуваних щорічно Україною ПІІ в основному зростала – з 20,8 % у 2000 р. до 70,1 % у 2007 р. На 1.04.2008 р. частка ЄС в сукупному обсязі ПІІ, отриманих Україною з 1991 р., становила 73,3 %. Після приєднання нових членів частка ЄС суттєво підвищилася за рахунок, з одного боку, річного приросту обсягів інвестування "старих" членів, а з іншого – лідерства Кіпру за обсягами капіталовкладень до України протягом декількох останніх років. Таким чином, ЄС є найвагомішим партнером України в галузі прямого інвестування.

Протягом останніх років найбільш привабливими в Україні для європейських інвесторів є такі види економічної діяльності, як фінансова діяльність; оптова торгівля і посередництво в торгівлі; металургійна промисловість; операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям; виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; будівництво; машинобудування; хімічна та нафтохімічна промисловість [4].

Нажаль, така структура розміщення іноземних інвестицій не є оптимальною для нашої держави. Капіталовкладення у розвиток торгівлі можна розглядати як підготовку інфраструктури для реалізації імпорتنих товарів. Інвестиції в металургійну промисловість були здійснені одночасно і були пов'язані з приватизацією "Криворіжсталі". А той факт, що інвестори віддають перевагу вкладанню своїх капіталів у харчову промисловість, може свідчити про їх короткострокові інтереси, бо ця галузь забезпечує досить швидкий оборот капіталу, тобто інвестори за несприятливих умов зможуть порівняно легко вилучити вкладені кошти. Крім того, на відміну від інвестицій у базові галузі – металургію, машинобудування, які забезпечують довгостроковий розвиток економіки, це – інвестиції у споживання, які практично проїдаються.

Що стосується інвестиційної співпраці України з країнами СНД, провідним інвестором для нашої держави з цього регіону є РФ. Однак її частка у загальному щорічному обсязі ПІІ в Україну є досить незначною. На 1.04.2008 р. частка Росії в сукупному обсязі ПІІ, отриманих незалежною Україною, становить майже 5 %. З інших країн СНД надходять незначні обсяги прямих інвестицій.

Російські інвестори переважно більшість своїх капіталів такожкладають у фінансову діяльність, операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємцям, охорону здоров'я, будівництво, виробництво коксу та продуктів нафтопереробки [3].

Щодо прямих інвестицій з України, то знову ж таки основними їх реципієнтами є країни ЄС. За даними Держкомстату України, з 15 найбільших реципієнтів українських прямих інвестицій у 2007 р. шість – це країни ЄС, а їхня частка складала 98 % українських інвестицій за кордон, а на 4 країни СНД припадало лише 2 %. На 1.01.2008 р. на країни ЄС припадало 95,5 % загального обсягу іноземних інвестицій, зроблених Україною, а на країни СНД – 3,5 %.

Таблиця 2. Географічна структура прямих іноземних інвестицій в економіку України (млн дол. США)

Країни*	Всього на 01.01.2000	Роки								Всього на 01.04.2008
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	
Загальний обсяг ПІІ, у тому числі	3281,8	583,7	540,7	932,8	1318,6	1696,3	8021,3	4810,8	8303,4	32895,7
Кіпр	211,2	161,4	105,4	124,6	176,6	256,4	526,4	1449,7	2930,1	6695,2
Німеччина	228,5	9,4	11,6	62,6	129,3	190,2	4873,9	115,2	297,2	6659,6
Нідерланди	302,9	58,9	8,4	28,6	65,1	84,4	173,5	771,2	1018,2	2757,3
Австрія	-	-	144,1	66,8	41,2	93,5	1078,0	177,2	474,4	2352,8
Великобританія	246,1	53,3	121,0	90,1	175,6	209,8	259,4	401,9	411,6	2123,9
РФ	287,9	26,4	- 19,2	27,5	55,0	79,9	342,2	181,1	481,4	1844,8
США	505,4	130,4	95,1	167,1	176,8	78,9	220,4	43,9	18,8	1466,4
Швеція	-	-	-	-	-	-	-	876,7	129,9	1202,8
Віргінські о-ви (Британські)	-	176,8	71,4	88,8	44,0	162,8	144,9	119,6	237,4	1155,8
Франція	-	-	-	-	-	-	-	826,8	219,4	1145,9
Польща	-	-	-	-	-	192,3	31,7	142,0	304,5	702,6
Швейцарія	-	169,3	23,8	79,6	46,8	91,8	34,6	59,0	78,9	632,9
Угорщина	-	-	-	-	-	179,1	12,0	173,4	36,4	486,1
Інші країни	1499,8	-202,2	-20,9	197,1	408,2	77,2	324,3	-526,9	1665,2	3669,6

* Ранжирування країн визначено, виходячи з найбільших обсягів інвестицій на 1.04.2008, що здійснені в економіку України.

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України // www.ukrstat.gov.ua

Поки що не має підстав говорити про стійкі, довготривалі інвестиційні відносини з країнами-реципієнтами вітчизняних інвестицій – у більшості випадків це одноразові капіталовкладення. Однак у 2007 р. Україна дуже серйозно збільшила свої інвестиції до Кіпру.

Серед країн СНД найбільші обсяги українських інвестицій поглинає Росія. Однак протягом досліджуваного періоду виявити закономірності зміни обсягів інвестування до цієї країни важко. Роки зростання обсягів інвестицій змінюються їх вилученням, і навпаки. Питома вага Росії у загальному обсязі здійснених Україною прямих інвестицій на 01.08.2008 р. склала 2,4 %, хоча ще на 01.01.2007 р. вона складала 42 %. Обсяги інвестування України до інших країн СНД залишаються незначними.

Що стосується галузевої структури розміщення українських інвестицій, то в країнах ЄС – це фінансова діяльність, оптова торгівля і посередництво та транспорт, а в РФ Україна вкладає інвестиції в операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємцям, фінансову діяльність, державне управління, промисловість, оптову торгівлю і посередництво та у сектор державного управління [3; 4].

Отже, з проведеного аналізу можна зробити такі висновки: по-перше, український як експорт, так і імпорт товарів більше орієнтований на країни "далекого зарубіжжя", причому обсяги товарних поставок з України до цих держав до 2007 р. більш ніж в 2 рази, а в 2007 р. в 1,6 рази перевищували поставки до країн СНД; у товарному імпорті до нашої держави переважання СНД з початку 1990-х змінилося переважанням інших країн світу (57,8 % загального імпорту товарів до України у 2007 р.).

Відповідно Україна має протягом попередніх років зростаючий дефіцит балансу в торгівлі товарами з країнами СНД і до 2007 р. надлишок товарного торгового балансу з іншими країнами світу. Однак у 2005-2006 рр. цей надлишковий баланс значно скоротився, що не дозволило в 2006 р. покрити дефіцит торгового балансу з країнами СНД за рахунок надлишку в торгівлі з іншими країнами світу. І з 2006 р. Україна має зростаючий дефіцит торгового балансу.

По-друге, в торгівлі послугами Україна має позитивний баланс як з країнами СНД, так і з іншими державами світу. Проте цей надлишок є незначним порівняно з розміром дефіциту товарного торгового балансу і недостатнім для його покриття.

По-третє, інвестиційне співробітництво України ведеться в основному також з іншими країнами, в першу чергу європейськими. Так, у 2007 р. обсяги ПІІ з ЄС у 15,7 рази перевищили подібні інвестиції з Росії, а частка країн ЄС в загальному обсязі прямих інвестицій з України на поч. 2008 р., завдяки безпрецедентному зростанню українських інвестицій до Кіпру, досягла 95,6 % проти 3,5 %, які припадають на країни СНД.

Таким чином, вищенаведене дослідження вказує на орієнтацію торговельних та інвестиційних зв'язків України на Захід, а не на Схід. У цьому відношенні, на нашу думку, варто наголосити, що показники, які аналізувалися, забезпечуються конкретними господарськими суб'єктами і відображають їхні прагнення та економічні інтереси. Отже, на наш погляд, пріоритет в інтеграційних відносинах нашої держави і надалі варто віддавати європейському вектору.

Взагалі-то факт появи в межах СНД численних інтеграційних угруповань свідчить про те, що формат співробітництва, закладений в момент його створення, сьогодні вичерпав себе. У сучасних умовах практично всі його члени шукають форм тіснішого співробітництва на субрегіональному рівні. В умовах посилення конкуренції на світовому ринку для українських виробників досить привабливими залишаються ринки країн СНД, однак втримати свої позиції на них з кожним роком стає важчим, оскільки конкурувати доводиться не лише з виробниками з колишнього СРСР, а і з виробниками з третіх країн. Певну допомогу в цьому, на наш погляд, може надати створення субрегіональних інтеграційних угруповань. Проте їх формування поставить нашу державу перед необхідністю чіткого визначення своєї позиції, виходячи з національних інтересів та місця нашої країни, як у світі в цілому, так і в євразійському просторі.

Тому спробуємо виділити та проаналізувати переваги й ризики участі України в одному з таких субрегіональних об'єднань – Єдиному економічному просторі (ЄЕП). Почнемо зі створення реально функціонуючої зони вільної торгівлі (ЗВТ). Зупинимось більш детально на її перевагах та ризиках для України. **Переваги створення ЗВТ** є загально відомими. В першу чергу від ефективно функціонуючої ЗВТ Україна може отримати розширення експорту вітчизняних товарів і послуг, хоча багато що залежатиме від зацікавленості у цьому партнерів.

З нашої точки зору, європейський ринок є перспективнішим для України за ринки Росії та СНД, що пов'язано з ємністю та якістю єдиного європейського ринку

порівняно з ринком ЄЄП і проявляється у фінансовій платоспроможності країн-членів ЄС та їх технологічній розвиненості. Місткий ринок ЄС орієнтує на впровадження інноваційних моделей економічного розвитку, стимулює виробництво конкурентоспроможної продукції, сприяє досягненню високих стандартів якості життя.

Проте, поки що доступ України на цей ринок обмежується досить суттєвими торговельними бар'єрами і, зважаючи на це, режим вільної торгівлі в рамках ЄЄП міг би забезпечити нашій державі полегшені умови збуту вітчизняних товарів на ринках країн-учасниць, які є технологічно менш розвиненими і порівняно невибагливими. Однак відмова від співпраці з ЄС на користь слабко розвинених і менш вибагливих ринків була б хибною стратегією для України, що стримувало б процеси оновлення і модернізації виробництва, посилювало відхід від світових стандартів якості та врешті решт зумовило втрату і цих ринків. Висновок з вище означеного такий: наша держава не повинна обмежувати свою свободу у виборі нових ринків, тобто потрібно нарощувати присутність на вже завойованих (в першу чергу європейському) та, по можливості, освоювати нові, уникаючи переважного орієнтування в якомусь одному напрямку і перекидання ресурсів з одного ринку на інший. І визначальними в цьому процесі мають бути інтереси українського виробника, а не амбіції державних чиновників.

По-друге, розвиток коопераційних відносин має суттєві переваги для партнерів, однак для подальшого їх поширення необхідні економічна обґрунтованість цих відносин, спільність інтересів партнерів та їх взаємні вигоди. Щодо відновлення коопераційних зв'язків, які існували за часів Радянського Союзу, то таке відновлення, на нашу думку, не завжди є доцільним. За умов планової економіки відносини між господарючими суб'єктами часто встановлювалися всупереч економічній доцільності. Тому в період ринкового реформування ці відносини самі розпалися, бо були неприродними. Проте ті коопераційні зв'язки між суб'єктами господарської діяльності України та республік колишнього СРСР, які збереглися, спираються на економічну доцільність, засновані на ринкових принципах і продовжують розвиватися.

Отже, у розглянутих нами перевагах вступу України до ЗВТ з партнерами по ЄЄП також містяться певні ризики, тобто ці переваги не є однозначними і легко досяжними.

Що стосується **ризиків створення ЗВТ**, то вони так само є суттєвими і на них треба зважати, щоб вони не перетворилися на суцільні втрати від інтеграції. По-перше, таким ризиком може бути перейняття російського варіанту економічного зростання. Варто наголосити, що джерела економічного зростання України та її партнерів в ЄЄП є дещо різними. Маючи приблизно однакову структуру економіки, означені країни виявляють досить суттєві відмінності у галузевій структурі свого експорту. Нажаль, всі кандидати на участь у ЄЄП мають сировинну експортну орієнтацію. Проте, якщо найбільша питома вага в експорті Росії та Казахстану припадає на продукцію паливно-енергетичної галузі, а саме – нафту і газ, то в Україні – це продукція чорної металургії та хімічної промисловості. У Росії саме розвиток нафто- та газодобувної промисловості поглинає лівову частку інвестицій. За оцінками спеціалістів, економічне зростання РФ на $\frac{3}{4}$ забезпечується нафтогазовим комплексом [6]. В Україні ж протягом кількох попередніх років достатньо високі темпи зростання демонструють такі важливі галузі промисловості, як машинобудування (з 2001 р. вартісний обсяг виробництва цієї продукції зріс у 3,2 рази), виробництво харчових продуктів (у 2,5 рази), металургія (у 3,2 рази) та хімічна і нафтохімічна

промисловість (у 2,8 рази) [7]. Економіка нашої країни, на відміну від російської, розвивається не за рахунок значного потоку нафтодоларів та низьких внутрішніх цін на енергоносії, а на основі утвердження ринкових засад господарювання, структурної перебудови економіки, технологічного оновлення підприємств і підвищення якості продукції, що випускається.

Отже, у даному зв'язку найбільшим ризиком для України буде домінування інтересів Росії в промисловій політиці ЄЄП, спрямованій на використання економічного потенціалу нашої держави виключно на обслуговування свого паливно-енергетичного комплексу і використання нашої території для транспортування власних енергоносіїв до Європи.

По-друге, у зв'язку з інтеграційним поступом в іншому напрямку, може зменшитися інтерес до України з боку європейських торговельних партнерів та інвесторів, які очікуватимуть подальшого розвитку подій.

Ще одним неабияким ризиком для України в контексті її євроінтеграційних пріоритетів є той факт, що ні угода, ні концепція формування ЄЄП не містять посилань на те, що гармонізація законодавства в рамках цього об'єднання здійснюватиметься з урахуванням норм і принципів права ЄС. Це певною мірою суперечить ст. 51 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і ЄС, в якій визнається, що важливою умовою для зміцнення економічних зв'язків між Україною та ЄС є зближення чинного і майбутнього законодавства нашої країни із законодавством Євросоюзу, і Україна вживає заходів для забезпечення того, щоб її законодавство поступово було приведене у відповідність до законодавства ЄС.

Успішний розвиток процесів регіонального економічного співробітництва в ЄЄП може надати позитивного імпульсу просуванню України євроінтеграційним шляхом. Але для цього наша держава повинна брати участь у формуванні ЄЄП у формах, які не суперечили б її курсу на європейську інтеграцію, а саме: піти не далі ЗВТ. Зважаючи на той факт, що на сьогодні для України існують досить примарні перспективи на вступ до ЄС, то зростання добробуту населення і розбудова конкурентної ринкової економіки на основі розвитку інтеграційних відносин в іншому регіоні, допомогли б нашій державі отримати бажаний статус (принципальний асоційованого члена). Таким чином, ЗВТ в рамках ЄЄП, на наш погляд, може створити Україні передумови для її інтеграції в ЄС.

З нашої точки зору, позитивні ефекти від приєднання до ЗВТ в рамках ЄЄП Україна зможе отримати лише у випадку дійсно реальної інтеграції. А зважаючи на історію становлення СНД, де створено багато інтеграційних об'єднань різного типу, жодне з яких не може бути зразком справжньої економічної інтеграції, Україні доведеться докласти значних зусиль, щоб втілити цей сценарій у життя. Ще раз зазначимо, що реальна інтеграція національних економік може здійснюватися виключно на основі прямих господарських зв'язків між підприємствами країн-членів, значних потоків взаємних інвестицій, які ґрунтуються на конкретних економічних інтересах, а не виключно на прагненнях чиновників найвищого рангу.

Проте, беручи до уваги обставину, що в документах про утворення ЄЄП воно визначається як "економічний простір, що об'єднує митні території Сторін, на якому функціонують механізми регулювання економік, засновані на єдиних принципах, які забезпечують вільний рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили, і проводиться єдина зовнішньоторговельна та узгоджена, тією мірою й у тому обсязі, у яких це необхідно для забезпечення рівноправної конкуренції та підтримки макроекономічної стабільності, податкова, грошово-кредитна та валютно-

фінансова політика", тобто інтеграція, починаючи з митного союзу, розглянемо також аргументи "на користь" та "проти" участі нашої держави в такому об'єднанні.

На наш погляд, відсутніх **переваг приєднання нашої держави до митного союзу** в рамках ЄП немає. До кожного аргументу "на користь" такого об'єднання можна навести аргументи "проти".

Перевагами митного союзу в ЄП для України може бути проведення єдиної зовнішньоторговельної політики, що передбачає незастосування у взаємній торгівлі антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних захисних заходів, розвиток конкуренції та можливе отримання енергоносіїв за внутрішньо-російськими цінами. Зазначені переваги можуть проявитися тільки у випадку досягнення справжньої ЗВТ без вилучень і обмежень.

Однак **ризик приєднання** нашої країни до подібного об'єднання є, на наш погляд, серйозними і практично нездоланими. По-перше, існують серйозні проблеми в площині організації цього інтеграційного етапу. Для держав, які досить недавно здобули національну незалежність, як нам здається, непростим і болісним буде процес передачі частини суверенітету наднаціональному органу для проведення спільної зовнішньоекономічної політики. Крім того, зв'язяться національні повноваження у виборі оптимального напрямку зовнішньоекономічної політики.

По-друге, деякі положення, закладені у концепції створення ЄП, суперечать Конституції України, що в принципі унеможливує приєднання нашої країни до такого інтеграційного угруповання. Зокрема, у ст. 92 Конституції записано, що виключно законами України визначаються основи зовнішньоекономічної діяльності, митної справи, а також встановлюються система оподаткування, основи створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного й інвестиційного ринків, статус національної та іноземних валют. Ст. 1 Угоди про формування ЄП наголошує на тому, що в ньому "проводиться єдина зовнішньоторгова й узгоджена податкова, грошово-кредитна й валютно-фінансова політика".

По-третє, компетенція щодо затвердження та зміни митного тарифу в Україні належить Верховній Раді, у той час як в інших трьох країнах-партнерах – уряду.

По-четверте, значні труднощі можуть з'явитися при розробці спільного митного тарифу внаслідок різної спрямованості інтересів учасників.

По-п'яте, розподіл голосів у наднаціональному органі (майже 80 % у Росії і лише 10 % у нашої держави) навряд чи сприятиме всебічному врахуванню українських інтересів і може звужити повноваження України у виборі оптимального напрямку зовнішньоекономічної політики, особливо зважаючи на той факт, що позиція нашої держави у переговорах практично завжди протистоїть консолідованій позиції трьох інших сторін.

Що стосується доступу України до дешевих російських енергоносіїв, то по-перше, заяви найвищих посадовців РФ ставлять під сумнів навіть таку можливість, а по-друге, не є очевидним, що це надто потрібно нашій державі. Росії це не вигідно, з одного боку, тому що значно скоротяться надходження до державного бюджету, а з іншого – може суттєво зрости конкуренція з боку українських товарів, які стануть дешевшими завдяки зменшенню вартості енергоносіїв (за оцінками, різниця між внутрішньою та експортною ціною російського газу становить 4-6 разів [6]). Крім того, СОТ однією з умов вступу Росії до цієї організації виставляє доведення внутрішніх цін до рівня світових. Отже, якщо РФ стане членом СОТ найближчим часом, ні про які внутрішньоросійські ціни на енергоносії для України не може йти й мови.

Для нашої країни отримання дешевих паливних ресурсів було б навіть шкідливим. По-перше, перехід до світових цін на ці ресурси стимулює вітчизняних товаровиробників до застосування енергозберігаючих новітніх технологій, а беручи до уваги той факт, що українська продукція відрізняється досить високою енергоємністю, це є вигідним. По-друге, останнім часом Україна намагається диверсифікувати джерела надходження енергоносіїв, щоб уникнути надмірної залежності від одного постачальника, пропонування ж неринкових цін на паливо втягує нас до невигідного партнерства. По-третє, не виключено, що в обмін на поступки в цінах на енергоресурси, Росія вимагатиме зменшення українських тарифів на транспортні перевезення, щоб здешевити доставку нафти і газу в Європу, або більш широкого доступу до ключових галузей вітчизняної промисловості. Таким чином, наша держава втрачатиме прибутки в одній з основних своїх експортних галузей.

Стосовно взаємовідносин України з ЄС: наше приєднання до митного союзу ЄП значно б їх ускладнило. Будучи членом якогось митного союзу, наша держава не зможе утворити ЗВТ з ЄС: тут діє формула або з усіма учасниками цього об'єднання, або ні з ким. А перший варіант є, навіть у середньостроковій перспективі, неможливим, оскільки країни, які створюють ЄП, виявляють різний ступінь партнерства з європейським простором (з Білоруссю Європейський Союз немає навіть формальних зносин).

Після підписання у вересні 2003 р. президентами "четвірки" документів про формування ЄП Європейський союз висловив свою точку зору з цього питання і визначив можливі наслідки участі України в цьому угрупованні. ЄС зауважив, що вступ нашої держави до ЗВТ в рамках ЄП не створить особливих труднощів для неї як у питанні приєднання до СОТ, так і в питанні поглиблення двосторонніх торгових відносин з європейським економічним простором. Проте, у разі подальшого просування України інтеграційним шляхом від митного до економічного союзу в рамках ЄП, наша країна зіткнеться із серйозними проблемами як у переговорах із СОТ, так і з ЄС, що унеможливить і членство в СОТ, і побудову ЗВТ з ЄС, а це, в свою чергу, закряє доступ вітчизняних товарів на ринок європейських країн і позбавить перспектив коли-небудь увійти до найпотужнішого інтеграційного об'єднання в світі.

Висновки. На даному етапі найголовніша проблема, з нашої точки зору, – це непрозорість у процесах формування ЄП, часто протилежні погляди партнерів на його майбутнє. Так, якщо Україна прагне обмежити свою участь в ЄП зоною вільної торгівлі, то Росія із самого початку прагне будувати митний союз. Така різномірність та різношвидкісна інтеграція ще й на первісних стадіях, на нашу думку, не сприятиме її поглибленню і досягненню країнами-членами вищих інтеграційних етапів. Якщо ж у даному контексті звернутися до досвіду європейських країн, які створили найпотужніше у світі інтеграційне об'єднання, то "різна швидкість" у цих держав з'явилася лише на найвищому етапі інтеграції – створенні валютного союзу, а до цього всі країни-учасниці рухалися в одному напрямку і прагнули однакових інтеграційних цілей. Крім того, визначальним, на наш погляд, в успіху європейської інтеграції є той факт, що прагнення до економічного об'єднання походили з мікрорівня та були підтримані і розвинені урядами країн-членів, на відміну від інтеграційних процесів на території СНД, де бажання об'єднатися висловлюють виключно представники державної влади.

Таким чином, у зовнішньоекономічній політиці нашої держави повинні бути визначені на найближчий час такі

пріоритети: створення ефективно функціонуючої ЗВТ без виключень і обмежень в рамках ЄЕП та поступове виконання Україною "копенгагенських критеріїв", прийнятих для кандидатів на вступ до ЄС.

1. Географічна структура експорту-імпорту товарів (1996-2007 pp.) // http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/gu_u.html 2. Географічна структура експорту-імпорту послуг (1994-2007 pp.) // http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/gsp_u.html 3. Довідка про стан торговель-

но-економічного співробітництва між Україною і Російською Федерацією за 2007 рік // http://www.me.gov.ua/file/link/114751/file/Dov_RF_2007.doc 4. Стан торговельно-економічного співробітництва між Україною та ЄС у 2006 році // http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=98986&cat_id=80884 5. Прямі інвестиції з України в країни ЄС // http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2007/zd/zdes/zdes_u/zdes1207.htm 6. Василенко В. Що Україні робити з ЄЕП? // <http://www.dt.ua/1000/1600/46083/> 7. Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) за 2001-2006 роки // http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2007/pr/orp_rik/orp_06_u.html

Надійшла до редакції 08.07.2008

В. Будкін, д-р екон. наук, проф.

СПІВДРУЖНІСТЬ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ У РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА ЕКОНОМІЧНОМУ ВИМІРАХ

Досліджено історію розвитку та перспективи існування численних міждержавних блоків на терені колишнього СРСР з точки зору інтересів їхніх учасників, а також дана оцінка участі України в цих блоках.

The development history and prospects of several inter-states unions on the area of former USSR studied from the standpoint of their participant's interests, assessed Ukraine participation in such unions.

В кінці 1991 року зі світової арени зникла одна з її геополітичних та гео економічних домінант – припинив своє існування СРСР. На його території, крім трьох прибалтійських республік, за рішенням Алматинської наради керівних діячів 11 суверенних держав 21 грудня того ж року виникло нове міждержавне формування – Співдружність Незалежних Держав (пізніше до її складу увійшла також Грузія). Її проголошення було здійснено без необхідної підготовки, як вимушена реакція на кризову політичну ситуацію на тому радянському просторі, який вже знаходився в стадії розпаду. Осмислення можливостей, завдань та варіативних перспектив цього утворення було віднесено на період після проголошення цього суто декларативного акту, що стало передумовою існування в СНД значного кола проблем сутнісного характеру.

Практично відразу ж з'ясувалося, що окремі учасники СНД мають різні, в багатьох випадках прямо протилежні уяви та наміри щодо долі цієї організації та своє місце в її складі. Одну групу представляла Росія, керівництво якої на чолі з тодішнім президентом Б.Єльциним орієнтувалося на "інтеграційний" шлях розвитку Співдружності з метою політичного і економічного об'єднання нових незалежних держав під російською егідою. З певними відмінами у ставленні до такого шляху ідею інтеграції підтримували також Казахстан з його лідером Н.Назарбаєвим (необхідно вказати на внутрішньополітичну передумову такого вибору, тому що в цій країні титульна нація – казахи лише в кінці 1980-х років досягли половини населення) та Білорусь, особливо після приходу до влади в 1994 році президента О.Лукашенка.

Керівництво України, Туркменистану, закавказьких республік мало інший погляд на існування СНД. Не стільки офіційно, скільки на практиці він зводився до бажання використати цю організацію як тимчасовий фактор поступового "розлучення" з країнами – нащадками СРСР, насамперед, з Росією. Обидві ці схеми взаємовідносин несли в собі суперечність не лише між двома полярними підходами, але й в середині кожного з них. Реінтеграція пострадянського простору навіть при наявності політичної згоди учасників на її здійснення могла б бути реалізована лише при збереженні побудованого за часів СРСР єдиного господарського комплексу цих держав із наявністю міжреспубліканської системи спеціалізації та кооперування виробництва, яка була сформована раніше на нераціональних, суто адміністративно – директивних засадах, із неадекватними ринковим параметрам цінами, при повному відриві від світогосподарських процесів внаслідок дії державної мо-

нополії на зовнішньоекономічну діяльність. В умовах ринкових перетворень в більшості національних економік та їх відкриття стосовно світового господарства забезпечити збереження зазначеного комплексу було неможливо, не кажучи вже про ту головну мету процесу суверенізації – створення власної політичної і економічної системи, яка домінувала в усіх пострадянських державах, але найбільше – в самій Росії.

Ще більш нереальним було сподівання забезпечити "розлучення" за допомогою СНД, тобто із використанням ресурсів інших членів цього об'єднання, включаючи Росію. На практиці це призвело лише до взаємної недовіри щодо можливості зберегти стабільні економічні відносини, наслідком чого було їх суттєве послаблення в цілому й ліквідація виробничо-коопераційних зв'язків, зокрема. Більш-менш швидко, в основному вже до середини 1990-х років замкнути всередині національного господарства основні коопераційні ланцюжки спромоглася лише Росія з її багатопрофільною економікою, де замість об'єктів, залишених за кордонами інших країн СНД, знайшли паралельні або компенсуючі потужності. Інші ж учасники цієї організації, навіть Україна – друга за своїм економічним потенціалом держава в її складі, не мали такої можливості, внаслідок чого значні структурні диспропорції стали однією з основних причин тривалої економічної кризи (останніми серед них, і це лише в 2000 р. подолали падіння ВВП Україна та Молдова). Обране на початку 1990-х років одночасне збереження себе в складі Співдружності й намагання посилити співробітництво з партнерами поза її межами, як це з'ясувалося пізніше, було найгіршим варіантом стабілізації внутрішньої та зовнішньої економічної ситуації в цих державах. Порівняно з такою "двоїстою" моделлю гео економічної орієнтації на багато швидше й ефективніше подолати наслідки виходу із єдиного народногосподарського комплексу СРСР навіть раніше вузькоспеціалізовані в його складі Естонія, Латвія і Литва, максимально можливий розрив яких з пострадянським економічним простором дав їм можливість відразу ж використовувати допомогу з боку ЄС та інших західних партнерів.

Суперечливість гео економічної та геополітичної орієнтації учасників є характерною рисою СНД, що вплинуло на природу, характер та наслідки її функціонування на всіх етапах існування цієї міждержавної організації. Можна виділити три етапи розвитку, які в цілому не привели до ствердження Співдружності в якості ефективно діючого об'єднання країн з вагомим впливом на систему всесвітніх господарських та політичних координат.

Перший з цих етапів охоплює 1992 – 1994 роки, коли в основному була сформована інституційна структура СНД. В січні 1993 року був прийнятий Статут СНД, що визначив її функціональні та організаційні основи, включаючи два головні органи – Раду голів держав та Раду голів урядів, інші міждержавні ради, комісії, комітети тощо. У вересні того ж року було прийнято рішення про створення Економічного союзу країн – членів, в грудні 1994 року виник орган керівництва цим союзом – Міждержавний економічний комітет із завданням посилити координацію економічного співробітництва в межах Співдружності.

Вже в цей період виявилася така характерна риса цієї організації, як утворення органів чи прийняття широкомасштабних проектів без достатнього обґрунтування та врахування інтересів заінтересованих країн. Так, не були втілені в життя Угода 1994 року про Платіжний союз країн СНД, рішення про створення Євразійського об'єднання вугілля та металу, Міждержавної ради з нафти та газу, більшість інших рішень практичного спрямування. Країни СНД не використали сприятливі можливості Ашхабадської угоди 1993 року про пільговий режим взаємних поставок в межах виробничої спеціалізації тощо. Нечіткістю використання відзначалися також закладені в цей період правові основи функціонування СНД. Так, Україна приєдналася до Економічного союзу цих країн на правах асоційованого члена, але визначення такого статусу немає й до цього часу. Деюре вона навіть не є членом СНД, бо не ратифікувала Статут цієї організації, де чітко записана обов'язковість такого акту для її учасників. Не зважаючи на це Україна приймає участь в роботі керівних органів, більше того колишній Президент Л. Кучма в 2002-2003 роках головував в СНД, змінивши традиційно очолюючих цю організацію вищих посадових осіб Росії. В цілому ж й самі організаційні структури Співдружності в умовах вкрай різнопланових підходів держав – учасниць, їх незаінтересованості в підкоренні спільним цілям власних національних інтересів з моменту утворення всіх інституцій СНД й до цього часу не вийшли за межі переважно лише формальної фіксації існуючих розходжень в позиціях щодо взаємного співробітництва та інших проблем існування Співдружності.

В цих умовах в середині 90-х років ХХ ст. почався другий етап існування цієї організації. В цей час в керівництві Росії виникли ідеї формування в СНД т.зв. "інтеграційного ядра" у складі, насамперед, самої РФ, Білорусі та Казахстану, яке взяло б на себе функцію прискорювача об'єднавчих тенденцій на основі використання моделі "різношвидкісної інтеграції". В січні 1995 р. ці країни утворили Митний союз, до якого пізніше приєдналися Киргизстан і Таджикистан. Фактично СНД стала двошаровою організацією із поділом на привілейованих за торговельним режимом та інших членів. До того ж у вересні 1995 року президент Б.Єльцин затвердив своїм указом "Стратегічний курс Росії з державами-учасницями СНД", в якому було прямо записано, що "цей регіон є насамперед зоною інтересів Росії" та що виключно ставлення до російської політики (зокрема стосовно прискорення інтеграції) "буде важливим фактором, що визначає масштаби економічної, політичної та військової підтримки з боку Росії". При цьому така позиція не лишилася тільки на рівні декларацій, а почала втілюватися в жорстку диференціацію умов вивозу з РФ енергоносіїв та інших товарів "критичного імпорту" для України та інших не-членів Митного союзу, ускладнення доступу їх товарів на найбільший в цьому регіоні російський ринок тощо. Більше того, коли І.Каримов звернувся до Б.Єльцина з проханням про допомогу в

зв'язку із загрозою Узбекистану з боку ісламських екстремістів, то він не отримав позитивної відповіді (що між іншим призвело в наступні роки як до зростання терористичних осередків в країні, так й до допуску на її територію військових сил США під час їх операцій проти талібів в Афганістані всупереч негативній реакції Росії).

Така політика Росії в пострадянському геоекономічному та геополітичному просторі стала однією з основних причин того, що інші країни СНД почали орієнтуватися на участь в різного роду паралельних міждержавних союзах. В 1997 році Україна, Азербайджан, Грузія та Молдова утворили ГУАМ, до якого в 1999 році приєднався Узбекистан (в 2004 році він вийшов з цієї організації). Разом з іншими п'ятьма причорноморськими державами Росія, Вірменія та зазначені вище чотири країни з 1994 року є членами організації Чорноморського Економічного Співробітництва. Центральноевразійські члени СНД і Азербайджан уклали угоди з Туреччиною, Пакистаном та Іраном про створення ЕКО – Організації співробітництва мусульманських країн. Сама Росія з 1999 року почала створювати разом з Білоруссю двоєдину Союзню державу (пізніше вже президент В.Путін запропонував, щоб білоруська територія увійшла до складу об'єднаної держави лише на правах російських областей, з чим не могло погодитися мінське керівництво). Негаразди із створенням спільного митного простору вимусили Росію та інших учасників Митного союзу перетворити його в 2000 році в нову організацію – Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС), намагання оформити яку в ефективно діючу організацію також мали лише обмежений успіх. Сама наявність такої великої кількості не доповнюючих, а існуючих паралельно утворень свідчить про невисоку дієвість функціонування спільного союзу цих країн – Співдружності Незалежних Держав.

Вже в кінці цього другого періоду існування СНД можна було визначити сутність зазначеної організації порівняно із іншими міждержавними блоками світу. На відміну від Європейського Союзу, НАФТА, МЕРКОСУР та інших подібних утворень СНД аж ніяк не може бути віднесена до союзів інтеграційного типу. В її складі не вдалося створити навіть первісну форму інтеграційного об'єднання – зону вільної торгівлі, як це передбачалося угодою 1995 року про формування такої спільної зони. Частково, але також із значними обмеженнями режим ЗВТ використовується лише в ЄврАзЕС та ГУАМ, які, однак, не мають інших ознак чітко оформленого інтеграційного союзу. Можна сказати, що СНД на цей період зупинилося в цілому на стадії своєрідного утворення преференційного типу з тією відміною від існуючих прикладів надання преференцій (угоди ЄС з Ломейською групою, з Ізраїлем тощо), що в Співдружності не було формалізованих угод щодо їх використання. Практично преференції стосовно цін та умов поставки енергоносіїв та інших товарів "критичного імпорту" надаються Росією на двосторонній основі із врахуванням, насамперед, стану політичних відносин з партнерами по СНД і є засобом тиску на них при вирішенні інших завдань російської політики. Прикладами використання економічних важелів такого тиску можна назвати погіршення умов торгівлі з Україною під час розподілу Чорноморського флоту або створення труднощів в газопостачанні Білорусі при незгоді її керівництва з рядом російських пропозицій щодо створення спільної держави обох країн та багато інших. Останнім та найбільш відкритим проявом такого тиску стало рішення російського Газпрому про різке збільшення цін на поставку газу до України в кінці 2005 року при значно нижчих цінах для інших країн Співдружності (особливо для "близького" за політичними уподобаннями режиму президента Білорусі О. Лу-

кашенка), що було активно підтримано й президентом Росії В. Путіним.

СНД відрізняється від більшості міждержавних союзів співвідношенням економічної та політичної ваги її членів. Вона є унікальною за світовими параметрами організацією, де на одного члена – Росію – припадає близько 80 % сукупного ВВП, 60 % промислового та 50 % сільськогосподарського виробництва, майже половини загального обороту зовнішньої торгівлі. В інших міждержавних об'єднаннях – ЄС, МЕРКОСУР, АТЕС тощо немає такого виключно домінуючого учасника, тому й умови включення в інтеграційний процес при всіх різницях в рівні економічного розвитку й в господарському потенціалі не є такими докорінно відмінними, як в СНД. Зазначені об'єднання тому розвиваються за моделлю горизонтальної інтеграції із єдиним прикладом інтеграції вертикального типу, яким є північноамериканська НАФТА. Однак особливістю останньої є можливість фінансової, технологічної, преференційної підтримки найбільш слабкого члена – Мексики з боку США й частково Канади. Якби і в СНД існувало спільне бажання здійснити побудову інтегрованої спільноти, то це було б можливе також лише на основі моделі вертикальної інтеграції між найбільш економічно могутньою Росією та всіма іншими членами цієї організації. Але Росія, як з'ясувалося, не мала й немає достатніх ресурсів для того, щоб підтримати інтеграційний процес не лише в масштабі всієї Співдружності, але навіть по відношенню до такої невеликої країни, як Білорусь. В 1993 р. вже була спроба об'єднати грошово-фінансові системи цих двох держав, Але коли після підписання відповідної міжурядової угоди російські експерти підраховали реальні витрати РФ на здійснення цього проекту, то їх величезність примусила навіть саму Росію відмовитися від згаданого "проєкту", не зважаючи на всі його політичні вигоди для адміністрації Б. Єльцина (до поступового ведення єдиної грошової одиниці обидві ці країни почали переходити лише в сучасних умовах – з 2006 року російський рубль почне використовуватися як платіжний засіб у взаємних відносинах господарюючих суб'єктів обох держав). І в нових умовах створення Союзної держави цих двох країн наштовхується в основному на невирішеність проблеми ресурсного забезпечення об'єднання, хоча існують й політичні розходження між О. Лукашенком та В. Путіним стосовно майбутнього статусу кожного учасника цієї дводільної інтегрованої спільноти.

Необхідно вказати, що крім об'єктивних, суто економічних існують й інші перепони на шляху інтеграції пострадянських держав. Справа в тому, що процес перетворень в цих країнах мав такий побічний наслідок, як виникнення практично в усіх з них кланової структури суспільства – на базі формування родинних (країни Центральної Азії і Кавказу, крім Вірменії) або економічних (Росія, Україна, Білорусь) кланів. Ці домінуючі в кожній державі структури не можуть піти на втрату свого впливу на національну економіку, що є обов'язковим наслідком їх неминучих поступок при утворенні інтеграційного об'єднання формально в спільних інтересах всіх учасників, а реально – на користь найбільш могутніх в ньому російських кланів.

Стримана позиція багатьох членів СНД щодо інтеграції в її межах пояснюється також існуванням певної надії на входження до складу Європейського Союзу за прикладом країн Центральної Європи та Прибалтики. Євроінтеграційний й водночас євроатлантичний курс був визнаний на державному рівні в Україні, Грузії, його підтримують деякі політичні сили в Молдові, Азербайджані, навіть в Білорусі. На відміну від Європейських угод про асоціацію з центральноєвропейськими країнами угоди

про партнерство і співробітництво, які були укладені ЄС з більшістю учасників СНД (характерним і суто політичним актом з боку ЄС було те, що Україна 16 червня 1994 року першою серед країн Співдружності й на п'ять днів раніше Росії мала змогу підписати таку УПС), прямо не передбачали наступну можливість вступу до ЄС, але й не відкидали такий варіант інтеграції з ними.

Логічним наслідком сукупного впливу на членів СНД зазначених вище внутрішніх та зовнішніх факторів стало докорінне розмежування в підході окремих їх груп до механізму функціонування цієї організації. Росія та інші прихильники здійснення інтеграції спільну увагу акцентували на пріоритеті багатосторонніх проєктів та форм діяльності, для яких часто не були наявні необхідні ресурси та віддача для учасників. Так сталося, наприклад, з найбільшим спільним проєктом першої половини 1990-х років – будівництвом великого автомобільного комбінату в м. Єлабуга. Постійне відставання із реалізацією проєкту та не вигідні умови виробничої кооперації призвели до того, що через два роки після початку здійснення цього проєкту Україна та Узбекистан, а потім й інші учасники перестали брати участь в його реалізації. Також не знайшли підтримки в цей період російські пропозиції про створення спільного інвестиційного банку, формування єдиної платіжної системи, яка базувалася б на російському рублі та була певним аналогом Європейського Платіжного Союзу 1950-1958 рр. (необхідно відзначити, що ЄПС спромігся виконати свою функцію багатосторонньої клірингової системи лише завдяки створенню в його складі за "Планом Маршалла" такого стабілізаційного фонду, який не був та й не міг бути передбачений ініціаторами побудови аналогічної системи в СНД внаслідок повної відсутності варіантів отримання необхідних фінансових коштів від майбутніх учасників або ззовні). Курс на інтеграцію спричинив орієнтацію Росії, Білорусі, Казахстану на формування цілої системи наднаціональних органів з прерогативами обов'язковості їх рішень для всіх членів СНД – приблизно за зразком існування таких же органів в ЄЕС – ЄС (ця ідея не була реалізована внаслідок відмови України й більшості інших країн Співдружності приймати участь в їх діяльності). Рівнозначне, а в деяких випадках й більше значення ця група приділяла не лише економічним, але й суто політичним аспектам взаємного співробітництва (зокрема, стосовно Об'єднаних збройних сил СНД, Ради командуючих прикордонними військами, в яких, між іншим, Україна не погодилася приймати участь).

Навпаки, Україна, Туркменістан, з окремих питань держави Закавказзя, Узбекистан, Молдова виступали проти зазначеної моделі відносин в межах Співдружності, в тому числі проти формування наднаціональних органів, відстоювали пріоритет співробітництва на двосторонньому, а не на багатосторонньому рівні, вважали головним завданням СНД посилення економічних зв'язків, а не заходів політичного характеру.

Таке суттєве розходження в основних підходах до функціонування СНД не могло не вплинути негативно на ефективність роботи цієї організації. Нездатність її вирішувати спільні проблеми не лише "максимального", тобто інтеграційного характеру, але й більш приземленої поточної взаємодії країн – членів природно викликало незадовільну оцінку з їх боку всієї роботи органів СНД й особливо участі в цій організації Росії як провідного суб'єкта всіх процесів в євразійському геополітичному та гео економічному просторі. Пік критичної оцінки ситуації припав на Кишинівський саміт керівників країн Співдружності в жовтні 1997 р., коли реально повстало питання про саме існування СНД. Про гранично кризову ситуацію на цьому засіданні свідчить хоч

би заключне зауваження тодішнього Голови цієї організації Б.Сльцина про те, що все ж таки СНД в цих умовах вдалося зберегти. Зазначений самміт міг стати поворотним пунктом до модернізації всієї роботи Співдружності на більш раціональних та ефективних засадах, але цього нажаль не сталося. Й дотепер збереглися закладені ще на початку 90-х років форми і методи її діяльності, які не відповідають потребам розширення та поглиблення взаємних зв'язків, раціональному сполученню індивідуальних та колективних інтересів членів СНД. Іншими словами й в останній період СНД, беручи її в якості організації, як такої, має фактично ту ж стару природу та механізм функціонування, що і в попередні роки, не зважаючи на значні зрушення у внутрішньо економічній та геополітичній ситуації кожного її члена, а також на загальні зміни ситуації в Європі та світі.

Якщо природа СНД як організації була законсервована, то у взаємовідносинах між її членами все ж таки відбулися зміни якісного характеру, що дозволяє визначити наступ з початку цього століття третього етапу її розвитку. Він характеризувався, насамперед, намаганням керівництва Росії перейти до більш прагматичної політики відносин з її партнерами по СНД, що було характерно для перших п'яти років зовнішньополітичного курсу нового президента РФ В.Путіна. Головними пріоритетами цього курсу виступали не прагнення "суцільно" й швидкої інтеграції всіх тих суверенних держав, що утворилися на пострадянському терені, а більш копітка й довгострокова робота по розвитку окремих напрямів співробітництва, де у Росії ще зберігалися можливості досягти у взаємодії з партнерами по СНД реальних економічних й політичних результатів. Значною мірою була змінена й сама модель таких відносин – замість орієнтації на домінують багатосторонніх зв'язків була обрана концепція їх посилення на двосторонній або груповій основі.

Першим проявом такої зміни в політиці Росії були результати візиту В. Путіна до Баку в 2000 році, під час якого з азербайджанською стороною була підписана низка угод про відновлення розірваних на початку 1990-х років коопераційних зв'язків, про співробітництво в нафтовидобувній та нафтопереробній промисловості, про режим використання басейну Каспію тощо. В 2001 році Туркменбаши С. Ніязов під час свого відвідання Москви отримав дуже важливий для експорту країни дозвіл по використанню російської трубопроводної сітки при поставках газу до Європи (доцільно відзначити, що й сама Росія мала від цього рішення суттєві вигоди, тому що в неї в цей час виник дефіцит ресурсів газовидобутку для задоволення потреб західноєвропейських споживачів). Відповідні заходи по практичному посиленню економічного співробітництва були здійснені у відносинах РФ з Вірменією, Узбекистаном та Молдовою. Свідченням такого нового підходу стала й зустріч В. Путіна та Л. Кучми в Дніпропетровську в березні 2001 року, під час якої були обговорені такі важливі для обох країн проблеми, як посилення співробітництва в галузі літакобудування і космонавтики, об'єднання електромереж і транзиту електроенергії через територію нашої держави тощо.

Такі зміни тактичного характеру не суперечили збереженню вже традиційної лінії на посилення позицій Росії в євразійському геополітичному та гео економічному просторі й відбувалися паралельно із збереженням ряду несприятливих для партнерів умов торгівлі з цим найбільш ємним ринком регіону. В 2002 – 2003 роках Україна і Росія ледве не дійшли до стадії "торговельної війни" між собою внаслідок взаємного обмеження доступу ряду товарів на свій внутрішній ринок. Такі ж

захисні акції проти російських товарів вимушені були вводити й інші члени СНД. Враховуючи надвисоку заінтересованість партнерів по Співдружності в експорті до РФ своїх неконкурентоздатних на світових ринках виробів, російські фірми продовжують використовувати у торгівлі з ними т.зв. "ефект покупця", тобто нав'язувати власні ціни та умови закупівель. Це ж стосується "ефекту продавця" при вивозі з Росії енергоносіїв та інших товарів, що являють собою для багатьох країн СНД номенклатуру "критичного імпорту".

Необхідно разом з тим вказати й на деякі позитивні тенденції в розвитку взаємного співробітництва країн-учасниць СНД, що стали проявлятися в останні роки. Певний прогрес відбувається, зокрема, у відносинах членів ГУАМ, що проявилось в укладанні між ними угоди про вільну торгівлю. Це може сприяти значному підвищенню рівня торговельних та інших відносин між його членами, які до цього часу перебувають на низькому рівні – в 2004 році частка всіх трьох партнерів по цьому союзу в загальному обсязі зовнішньої торгівлі України складала всього 1,81 %, в тому числі Грузії – 0,27 %, Азербайджану – 0,36 % та Молдови – 1,18 % [1]. Щодо Азербайджану, то на суттєве розширення взаємної співпраці можуть вплинути результати візиту до Києва нового президента цієї країни І.Алієва в червні 2004 року, під час якого були досягнуті домовленості про поглиблення співробітництва в галузях енергетики, суднобудування та авіабудування, військово – технічній сфері тощо. Стабільними залишаються економічні відносини України з Молдовою та Грузією, однак розраховувати на їх значний приріст не має рації (навіть при суттєвому підвищенні рівня політичних відносин з Тбілісі після приходу до влади нового керівництва країни на чолі з президентом М.Саакашвілі) – в цих двох країнах відсутні великі експортні ресурси для задоволення потреб української економіки.

Попри те періодичне загострення ситуації у відносинах з Туркменистаном – другим, після Росії джерелом імпорту енергоресурсів, яке пов'язане із величиною та формами оплати поставок газу, Україна все ж забезпечує отримання бажаних обсягів його надходження з цієї країни. При всіх претензіях щодо непередбачуваності позиції стосовно двосторонніх відносин туркменського керівництва на чолі з Туркменбаши С. Ніязовим необхідно вказати, що Україна не використала ту досягнуту у 2001 році домовленість про взаємовигідні умови розрахунків з Туркменистаном, які включали до себе крім грошових виплат також інші форми компенсації імпорту енергоносіїв, зокрема із застосуванням надання інжинірингових послуг (проектування, постачання та монтаж українського устаткування для газопровідної та іригаційної систем цієї держави тощо). Після укладання в 1998 р. міжурядової угоди України та Білорусі про розвиток виробничого кооперування посилилися зв'язки між машинобудівними заводами обох країн. Особливо значний прогрес досягнутий в останні п'ять років у взаємних відносинах з Казахстаном. В Україні почала успішно працювати нафтова компанія "Казахойль", суттєво підвищилася галузева стабільність двосторонніх поставок товарів, українські підприємства вийшли на казахстанський ринок сільськогосподарської техніки, прокату тощо. Якісно новий етап в обоюсторонньому співробітництві відкриває План дій Україна – Казахстан на 2006 – 2007 роки, що був підписаний президентами обох держав під час візиту Н. Назарбаєва до Києва в листопаді 2005 року – він розширює взаємини в таких важливих сферах, як використання української трубопроводної системи та космодрому Байконур, створенні спільних підприємств, закупівлі продукції українських авіапідприємств тощо.

Остання спроба реанімування діяльності СНД була пов'язана із проектом створення поряд з іншими паралельно існуючими в її межах міждержавними союзами (ЄврАзЕС, ГУАМ тощо) організації більш тісної взаємодії найбільших країн-членів, бажаність формування якої була висунута лідерами України, Росії, Білорусі та Казахстану в лютому 2003 року. 19 вересня 2003 року президенти цих чотирьох держав підписали Угоду про формування Єдиного економічного простору. У відповідності із статтею 1-ю цієї Угоди під таким простором "...Сторони розуміють економічний простір, що об'єднує митні території Сторін, на якому функціонують механізми регулювання економік, засновані на єдиних принципах, що забезпечують вільний рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили, і проводиться єдина зовнішньоторговельна і узгоджена, в тій мірі і в тому обсязі, в яких це необхідно для забезпечення рівноправної конкуренції та підтримання макроекономічної стабільності, податкова, грошово-кредитна і валютно-фінансова політика" [2]. Якщо це базисне положення співставити із загальновизнаними характеристиками типових ознак окремих етапних форм інтеграційних союзів, то запропонована модель ЄЄП дозволила б віднести це міждержавне утворення до формувань типу митного союзу, тобто більш зрілої форми порівняно із зоною вільної торгівлі, але більш низької, ніж спільний ринок, економічний союз та повне інтеграційне об'єднання. Це необхідно відразу ж підкреслити, тому що позиція української сторони на відміну від оцінки природи майбутнього ЄЄП трьома іншими учасниками угоди зводиться до наділення цього спільного союзу рисами виключно зони вільної торгівлі без вилучень та обмежень. Правда, в статті 2-й цього документа при характеристиці етапів поглиблення процесу інтеграції йдеться саме про формування такої зони із розшифровкою таких її особливостей, як "незастосування у взаємній торгівлі антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних захисних заходів на базі проведення єдиної політики в галузі тарифного і нетарифного регулювання, єдиних правил конкуренції, застосування субсидій та інших форм державної підтримки" [3].

Доцільно нагадати, що намагання створити ЗВТ в межах Співдружності на двосторонній або багатосторонній основі має більш ніж десятирічну історію. В 1993 р. Україна уклала відповідні угоди з Білоруссю та Російською Федерацією, а в 1995 р. угода про створення зони вільної торгівлі для всього економічного простору СНД була ухвалена на засіданні Голів держав – членів цієї організації. Але далі формального рішення цієї складної проблеми справа не пішла – внаслідок суттєвих розходжень стосовно надання взаємних поступок по окремим товарним групам (насамперед, щодо торгівлі енергоносіями) ця угода була ратифікована лише частиною парламентів країн СНД й так і не була реалізована на практиці. Поряд із розходженнями в підходах окремих учасників Угоди про ЄЄП стосовно обсягу та номенклатури виключень із режиму вільної торгівлі на відсутність прогресу в цьому питанні в 2003-2004 рр. – до закінчення строку перебування на посаді президента Л. Кучми вплинули також докорінні розходження між позиціями представників України та трьох інших держав стосовно практичних кроків по посиленню інтеграційних засад ЄЄП із утворенням наднаціональних органів, пріоритетності спільних рішень над національними інтересами тощо. При новому керівництві України на чолі з президентом В. Ющенком негативна оцінка можливості участі в ЄЄП на умовах зазначеної Угоди посилювалася, хоча певні контакти стосовно її майбутнього втілення в життя до останнього часу не були перервані.

Якщо оцінювати згоду попереднього керівництва України на участь в цьому інтеграційному союзі з геополітичної точки зору, то при всіх офіційних запевненнях у незмінності зовнішніх пріоритетів таке рішення, за нашою думкою, означало щонайменше найсуттєвішу зміну акцентів у співвідношенні двох основних – "західного" і "східного" векторів української політики. Саме із цим були пов'язані виступи проти участі України в ЄЄП представників блоку "Наша Україна" та інших учасників опозиції курсу адміністрації президента Л. Кучми та уряду В. Януковича, а також партнерів по Європейському Союзу і НАТО. Фактично це означало б перехід України від десятилітнього визнання "другорядності" відносин в межах Співдружності порівняно із курсом на європейську та євроатлантичну інтеграцію до намагання різко і якісно активізувати їх за допомогою ЄЄП.

Нестабільність та двоїстість геополітичної і геоекономічної орієнтації окремих членів СНД взагалі є однією з характерних рис цієї організації. За роки незалежності в регіональній структурі української зовнішньої торгівлі відбулося різке зменшення частки СНД (з 57,4 % в 1995 р. до 38,0 % в 2004 р.) із відповідним зростанням питомої ваги торговельних партнерів поза її межами [4]. Ця тенденція не є якоюсь виключною, вона характерна й для Росії (в обороті її зовнішньої торгівлі на частку СНД припадає менше 20 %) та всіх інших країн Співдружності, крім Білорусі та Молдови [5]. Але Україна, як і всі ці країни, не спромоглася ствердитися в найбільш ефективних нішах світового господарства – основу її експортних поставок складають вироби чорної металургії, хімії, мінеральні продукти (63,0 % в 2004 р.). Частка ж машин, устаткування, приладів, засобів транспорту, тобто товарів з високою експортною віддачею в українському вивозі 2004 р. досягла лише 15,5 %, до того ж в їх складі переважає найменш складна продукція, а не вироби високих технологій. При цьому внаслідок високої конкурентоспроможності продукції машинобудування України вона знаходить збут переважно в країнах СНД. В українському імпорті домінує така товарна позиція як "Мінеральні продукти" (37,4 % в 2004 р., в тому числі 35,0 % припало на енергоносії – нафту, газ тощо), які практично повністю надходять з Росії, Туркменістану та деяких інших країн СНД [6].

Як висновок можна констатувати, що при зростанні присутності в інших регіональних сегментах світового ринку сукупність країн СНД залишається для України особливо вагомим напрямом вивозу продукції відносно більш високих технологій та головним джерелом того "критичного імпорту", без якого неможливе існування сучасної високо енерго- та сировинновитратної української економіки. Подібна нерациональна залежність від Росії та інших країн СНД ускладнює не лише геоекономічні позиції України, але й проголошену її попереднім й сучасним вищим керівництвом офіційну геополітичну орієнтацію на інтеграцію до європейського господарського простору та в євроатлантичні структури.

При цьому необхідно відзначити, що на геоекономічні позиції України суттєво впливає стримана реакція на українські ініціативи з боку ЄС. Розповсюджена 11 березня 2003 року Комунікація (офіційна заява) Єврокомісії "Ширша Європа. Сусідство" віднесла Україну до числа тих держав, "які на цей момент не мають перспективи членства в ЄС" [7] із наданням їй статусу "сусідньої західної нової незалежної країни" разом із Молдовою та Білоруссю. Цей статус розширює можливості співробітництва між Україною та ЄС, але не вирішує проблему кардинально – інтеграція до європейського господарського простору в цьому випадку відтягується на довгі роки. Не компенсує цього й підтримка з боку

ЄС можливості вступу України до СОТ, а також визнання її в якості країни з ринковою економікою на дев'ятому самміті "ЄС – Україна" в Києві 1 грудня 2005 року. Суттєво не вплинули на стриману позицію ЄС й ті політичні акції сучасного керівництва України щодо посилення євроатлантичного співробітництва, які за визначенням міністра закордонних справ Б.Тарасюка дозволяють пристосувати існуючий план дій НАТО – Україна до початку набуття членства в цьому Альянсі [8].

Не менша суперечливість геоекономічних та геополітичних позицій характерна для Російської Федерації, але вже у співвідношенні більшої за масштабами вагомості цієї країни в світі та в регіональному розрізі. З одного боку, пріоритетом для Росії виступає відновлення хоч би частково втраченого після краху СРСР глобального геополітичного авторитету, об'єктивно передумовою чого виступають її військово-промисловий потенціал, ємний для імпорту товарів і капіталу внутрішній ринок, пряма залежність Європи від поставок російських енергоносіїв з перспективою перетворення в альтернативне джерело забезпечення ними країн Далекого Сходу (насамперед таких геополітичних та геоекономічних велетнів як Китай і Японія) й навіть США. Але з іншого боку – не менш важливим, але вже регіональним геоекономічним та геополітичним пріоритетом для Росії є збереження свого домінуючого впливу на весь пострадянський простір, у взаєминах з іншими країнами – членами СНД. Об'єктивно ж для одночасного вирішення цих двох завдань у Росії немає насамперед достатніх економічних ресурсів, внаслідок чого по відношенню до більш слабких партнерів по Співдружності її керівництво застосовує методи вибіркового економічного стимулювання політичної лояльності найбільших прихильників (наприклад, Білорусь при президенті О.Лукашенку отримує енергоносії за найнижчими цінами порівняно з іншими пострадянськими країнами), прямого політичного та економічного тиску на інших учасників СНД.

Майже 15-річна історія існування цієї організації свідчить про те, що в її межах не була створена раціонально діюча першооснова стабільної економічної заінтересованості до включення кожної держави у взаємовигідне господарське та політичне співробітництво. Внаслідок цього наявність регіонального пріоритету геоекономічної та геополітичної орієнтації на СНД для багатьох її учасників пов'язане або з відсутністю можливості виходу на світовий ринок й тому із виключною залежністю від експортно-імпортних операцій з Росією та іншими учасниками цієї організації (це стосується, зокрема, Молдови, Киргизстану, Вірменії та зберігається для Грузії навіть при сучасній конфронтації її нового керівництва з РФ), або із суто політичними причинами – неможливістю правлячих режимів самостійно протистояти внутрішнім і зовнішнім супротивникам, насамперед ісламським екстремістам (в Таджикистані, а в останній час – й в Узбекистані).

У тих же держав, де є привабливі для світового ринку товари (нафта і газ Туркменистану і Азербайджану) пріоритети геоекономічної орієнтації поступово зміщуються поза межі СНД при посиленні незалежності від прямого геополітичного впливу Росії. Туркменистан з другої половини 90 – х років практично не приймає участі в спільних засіданнях органів Співдружності, а збереження його формального членства в СНД в основному пов'язане із неможливістю постачання в Європу єдиного експортного товару цієї країни – газу без використання російської трубопровідної системи. Із створенням спільно з провідними транснаціональними корпораціями Каспійського нафтового консорціуму і введенням в експлуатацію нафтопроводу від Баку до туре-

цького середземноморського порту Джейхан Азербайджан чітко зорієнтувався на пріоритетність співробітництва з європейськими та світовими партнерами. Разом з тим збереження членства в СНД дозволяє цій країні диверсифікувати свої зовнішні зв'язки, посилюючи тим самим самостійність у проведенні власної геоекономічної та геополітичної діяльності.

Найбільш раціональну позицію у зазначених питаннях вочевидь займає казахське керівництво на чолі із президентом Н.Назарбаєвим. За визначенням іноземних експертів ця країна найбільш послідовно і успішно провела реформування успадкованої від СРСР командно-адміністративної в ринкову систему господарювання, забезпечила стабільність внутрішньої економічної та політичної ситуації після проголошення національного суверенітету. Ця держава в межах СНД поступово перетворюється в одного з основних виробників та експортерів кольорових металів, енергоносіїв, хімічної сировини, а державна програма "Казахстан – 2030" передбачає поступовий перехід від моделі переважно енергетично-сировинного спрямування національної економіки цієї країни до створення комплексної господарської структури з домінуючою обробною промисловістю. Обґрунтованість цього проекту базується на забезпеченні цієї реструктуризації значними імпорними надходженнями комплексного устаткування з використанням зростаючих фінансових ресурсів від експорту енергоносіїв із західноказахстанських родовищ. Для їх розробки були залучені інвестиції великих транснаціональних корпорацій ("Шеврон" та інші), що дозволяє Казахстану посилити свої геоекономічні позиції в якості одного з вагомих учасників енергетичного ринку світу. Крім того велике значення для зміцнення таких позицій має посилення співробітництва з КНР (зокрема передбачене будівництво трубопроводів для постачання нафти для швидко зростаючої китайської економіки), а також формування потужних транспортних коридорів "Схід – Захід" за концепцією відновлення "Великого шовкового шляху".

При високому рівні такої активності на міжнародній арені головним пріоритетом геополітичної та геоекономічної політики Казахстану залишається регіон СНД. Саме Н.Назарбаєв після Біловезької зустрічі тодішніх лідерів трьох слов'янських країн в грудні 2001 року був ініціатором створення Співдружності незалежних держав, в січні 1995 року він настоював на перетворенні двостороннього російсько-білоруського митного союзу в організацію, відкриту для інших членів СНД. Казахське керівництво було одним із ініціаторів посилення інтеграційних процесів в цій організації шляхом утворення спочатку ЄврАзЕС, а потім й ЄЄП. Всі зазначені ініціативи виходили із національних, насамперед економічних інтересів Казахстану, який якнайширше використовує можливості співробітництва з Росією, Україною та іншими членами СНД для стабілізації та розвитку власного господарського потенціалу. Разом з тим Н.Назарбаєв чітко визначив негативне ставлення до політичної інтеграції пострадянських країн по типу "Спільної держави Росія – Білорусь".

Серед цих країн Білорусь є фактично єдиною, крім зрозуміло Росії, державою, яка здійснює політику виключної орієнтаційної домінантності на геоекономічний і геополітичний простір СНД, що пов'язане із вкрай негативним ставленням до режиму О.Лукашенка з боку Заходу, а також із специфікою народногосподарського комплексу республіки, який успадкував від радянських часів найбільш високу в регіоні залежність від виробничо – коопераційних зв'язків з Росією.

Для більшості ж країн-членів СНД, як свідчить попередній аналіз, характерним є різне для кожної держави, але наявне у кожній з них співвідношення доцентрових і відцентрових геоекономічних та геополітичних інтересів, а також практичних кроків зовнішньої тактики й стратегії. Зміни в цьому співвідношенні почали активно проявлятися особливо в останні два роки, для яких характерні деякі нові тенденції в розвитку відносин в межах СНД. Значною мірою вони пов'язані із т.зв. "кольоровими революціями" в ряді країн регіону, які, однак, мали різний вплив на зазначений вище баланс доцентрових і відцентрових тенденцій. Так, за оцінками внутрішньополітичних змін в Киргизстані в 2005 році вони сприятимуть посиленню відносин цієї держави з Росією. Напроти тому прихід до влади адміністрації президента М. Саакашвілі призвів до різкого погіршення грузинсько-російських відносин й взагалі ставлення цієї країни до СНД, свідченням чого було прийняття парламентом Грузії в кінці 2005 року рішення про вихід з цієї організації. Особливо ж складними стали в сучасний період українсько – російські відносини, які після "помаранчевої революції" розвивалися по низхідній від певного погіршення до прямої конфронтації в кінці 2005 року. Нібито суто господарський конфлікт щодо різкого підвищення цін з боку російського "Газпрому" насправді має виключно політичний характер, є спробою керівництва Росії вдруге за останні роки вплинути на виборчий процес в Україні. І навпаки – хвилю "кольорових революцій" з її загальним посиленням відцентрових тенденцій намагалися використати в своїх цілях ісламські екстремісти в Узбекистані, що вимусило режим президента І. Карімова перейти від багаторічного дистанціювання від Москви до політичного зближення з російським керівництвом.

Показово, що в центрі наведених вище зрушень у взаємних відносинах виступає Росія з її ставленням до партнерів по СНД і зворотно – їх ставленням до цієї держави. Фактично сучасна політика Росії свідчить про крах попередніх намагань президента В. Путіна посилити вплив в цьому регіоні за допомогою переважно економічних методів і є черговим проявом проголошеної ще в середині 90-х років тези Б. Єльцина про СНД як зону виключних геополітичних інтересів Росії з тією, правда, відміною, що за цей час суттєво змінилася внутрішня та зовнішньополітична ситуація навколо регіону, включаючи посилення впливу в ньому США і ЄС, вихід належних до нього країн з тодішньої економічної кризи тощо. Характерно, що погіршення відносин з Росією практично не вплинуло на ставлення до Грузії і України інших учасників СНД, про що свідчать, зокрема, успішні наслідки візиту Н. Назарбаєва до нашої країни в кінці 2005 року, розвиток грузинсько-азербайджанського співробітництва в сфері транзиту нафти тощо.

Посилення впливу суто політичних факторів на взаємини між членами СНД надає їм конфронтаційного характеру й призведе щонайменше до подальшого послаблення цієї організації. Якщо ж існуюче протистояння буде наростати, то це матиме за наслідок докорінну зміну існуючої конфігурації цього міждержавного утворення, склад якої втратить ряд сучасних членів.

1. Розраховано за даними: Зовнішня торгівля України товарами за 2004 рік. – К.: Держкомстат України. Експрес – доповідь, 2005. № 32.
2. Угода про формування Єдиного економічного простору. // Урядовий кур'єр. – 23 вересня 2003 року. – №177.
3. Там же.
4. Розраховано за даними: Зовнішня торгівля України товарами за 2004 рік; Зовнішньоекономічна діяльність України. 1995. – К.: НДІ статистики Мінстату України. – 1996. – С.4.
5. Общество и экономика. – Москва. – 2003. – №7-8. – С. 169.
6. Розраховано за даними: Зовнішня торгівля України товарами за 2004 рік.
7. Wider Europe – Neighbourhood. Brussels, 11.3.2003. COM / 2003 / final.
8. Урядовий кур'єр. – 23 грудня 2005 р. – № 245.

Надійшла до редакції 03.06.2008

Н. Кочергіна, канд. екон. наук, доц.

ВПЛИВ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ

Проведено аналіз переваг розвитку міжнародного бізнесу в умовах поширення світових інтеграційних процесів.

This article is devoted to the advantages of the international business development in the conditions of spread world integration processes.

Важливою умовою розв'язання кардинальних проблем внутрішнього розвитку, необхідною складовою зовнішньої стратегії України стало питання про її ставлення до тих або інших міжнародно-економічних об'єднань та коопераційних, інтеграційних процесів. Виходячи з цього особливий інтерес становить оцінка окремих географічних векторів зовнішньоекономічної орієнтації України, з яких європейський є особливо важливим. Актуальність дослідження полягає в тому, що аналізуючи сучасні тенденції світового розвитку, інтернаціоналізацію національних економік, перетворення світового економічного механізму в єдину глобальну систему, для України виникає гостра необхідність процесу активної інтеграції до сучасної системи господарських зв'язків для успішного подальшого економічного, соціального та політичного розвитку як самої країни, так і окремих її суб'єктів господарської діяльності.

Широкий розвиток регіональних організацій, що мали на меті спільне регулювання економічних процесів та сприяння взаємопристосовуванню національних господарств, почався в 50-х роках ХХ століття спершу в Західній Європі, пізніше – в країнах Латинської Америки, Африки та Азії. Головною метою інтеграції є нарощування обсягів та поширення асортименту товарів та послуг по основі і в результаті забезпечення ефективності госпо-

дарської діяльності у міжнародних масштабах. Внутрішня логіка розвитку інтеграційного механізму відображає загальний еволюційний процес становлення сучасного ринкового господарства, адже цей розвиток починається з простих форм усунення перешкод для розвитку торгівлі та інших партнерських відносин і веде до зростання міждержавного регулювання господарського та соціального життя в межах інтеграційного комплексу.

Поступово складаються й стають особливо тісними всебічні світогосподарські регіональні зв'язки, що охоплюють багато країн. Лібералізація міжнародного обміну полегшила адаптацію національних господарств до зовнішніх умов і впливів, сприяла більш активному їх включенню в міжнародний поділ праці і кооперацію, у процес широкого міжнародного спілкування та співробітництва.

Предметом дослідження є теоретичні основи розвитку інтеграційних процесів та їх вплив на національний та міжнародний бізнес.

Об'єктом дослідження є діяльність міжнародних компаній, що ведуть свій в умовах поширення світових інтеграційних процесів.

Метою написання статті було визначити і дослідити фактори інтеграції, що сприяють або заважають розвитку міжнародного бізнесу. У роботі відповідно до даної мети поставлені наступні задачі:

✓ дослідити розширення можливостей міжнародних компаній за рахунок використання переваг міжнародної економічної інтеграції;

✓ оцінити можливості міжнародних компаній в умовах Європейського Союзу, в НАФТА, АСЕАН, МЕРКОСУР.

Важливим поштовхом до практичного здійснення міжнародної економічної інтеграції держав стали наміри щодо зміцнення зв'язків на рівні компаній різних країн, що у подальшому було оформлено міждержавними угодами. Наприкінці XX століття у світі нараховувалось біля тридцяти інтеграційних угруповань, які охоплювали більш ніж 100 держав.

Рухомою силою міжнародної економічної інтеграції виступають національні і міжнародні підприємницькі структури, що мають певні інтереси, по-перше, у розширенні географічних рамок діяльності підприємств шляхом створення спільних підприємницьких структур з іноземними компаніями; по-друге, у охопленні регіональних ринків на основі усунення бар'єрів на шляху міжнародного обміну товарами, послугами, капіталом, робочою силою зі скороченням збутових і транспортних витрат, усунення тарифних і нетарифних бар'єрів та зміцненні позицій на регіональному ринку за рахунок розширення обсягів поставки і асортименту товарів та послуг; по-третє, у стимулюванні структурної перебудови і раціоналізації виробництва з використанням міжнародного поділу праці в межах регіону та реалізації переваг економіки масштабу; по-четверте, у відкритті для всіх країн-членів регіонального угруповання національних ринків державних замовлень; по-п'яте, у зміцненні конкурентоспроможності компаній країн-членів інтеграційного об'єднання за рахунок збільшення витрат на НДДКР, які стали можливими за рахунок зростання доходів; по-шосте у стимулюванні національних компаній до розвитку зарубіжного підприємництва і до перетворення у міжнародні корпорації; по-сьоме, у створенні можливостей для розвитку міжнародних прямих господарських зв'язків, кооперування, інших форм партнерства; по-восьме, підвищення рівня зайнятості шляхом розширення міжнародного виробництва, торгових та інвестиційних потоків, тощо.

Так головне завдання інтеграційного об'єднання АСЕАН – створення єдиного споживчого ринку. За оцінками експертів, не слід очікувати значного приросту товарообігу країн АСЕАН в умовах переважаючої спрямованості експорту до третіх країн – США, Японії, Європи. Введення безмитної торгівлі у рамках АСЕАН має стимулювати притік зарубіжних інвестицій для виробництва та подальшого експорту товарів у країни-учасниці [1]. В угодах АСЕАН передбачається формування інвестиційної зони AIA (ASEAN Investment Area) з метою формування конкурентоспроможної інвестиційної зони з більш ліберальним і прозорим режимом для зростання внутрішньої і поза регіональних інвестицій, підвищення конкурентоспроможності економік країн-учасниць прогресивне зниження або ліквідація інвестиційних бар'єрів та правил, що заважають капіталопотокам і реалізації інвестиційних проектів у рамках АСЕАН. Зокрема ця угода включає п'ять головних напрямів:

1) розповсюдження національного режиму на інвесторів з країн-членів АСЕАН до 2010 р. та на інвесторів з третіх країн до 2020 р. зі збереженням виключень;

2) відкриття усіх галузей економіки для інвесторів з країн-членів до 2010 р. та з держав, що не входять до угруповання до 2020 р. при збереженні виключень;

3) стимулювання обсягів капіталопотоків, кваліфікованої робочої сили і фахівців, технологій у рамках АСЕАН;

4) координація програм інвестиційного співробітництва з метою збільшення капіталовкладень як у взаємних ринках, так і з третіх країн;

5) надання більшої свободи підприємницькому сектору у налагодженні зусиль по реалізації інвестиційних проектів і діяльності, що пов'язана з капіталовкладеннями [2].

Не дивлячись на те, що Асоціація країн Південно-Східної Азії за час існування реалізувала лише декілька проектів спільного виробничого співробітництва, країни-учасниці змогли досягти великих успіхів в економічному розвитку за рахунок використання зовнішніх (іноземні інвестиції) та внутрішніх факторів (дешева робоча сила). Узавши в якості основи модель "наздоганяючого розвитку", за історично короткий строк п'ять країн-засновниць АСЕАН (Сінгапур, Малайзія, Таїланд, Філіппіни, Індонезія) стали новими індустриальними економіками, що підтверджують динамічні темпи економічного росту протягом двох десятиліть.

На мікрорівні внаслідок горизонтальної та вертикальної взаємодії формуються інтернальні ринки факторів і результатів виробництва, виникають, розвиваються домінуючі у сучасній економіці транснаціональні корпорації. На макрорівні інтеграція розвивається на основі створення економічних об'єднань країн. Інтеграційні імпульси виходять, насамперед, із міжнародних угруповань загальноконтинентального значення. Для такого типу угруповань характерні чітко орієнтовані на глобальну конкуренцію механізми регулювання і координації при певних відмінностях організаційного оформлення. Водночас розвиваються традиційні і створюються нові регіональні та субрегіональні угруповання країн, які безпосередньо не впливають на глобальну конкуренцію. Вони мають інші, локальні, цілі і використовують відповідні інтеграційні механізми. Поряд з могутніми угрупованнями країн ефективно функціонують середні та малі інтеграційні угруповання, хоча їхній розвиток багато в чому і зумовлюють зовнішні фактори інтеграції.

Результати функціонування великих інтеграційних об'єднань – ЄС, НАФТА АСЕАН, МЕРКОСУР свідчать про те, що в інтересах національних і міжнародних компаній відбувалась певна послідовність інтеграційних процесів. В першу чергу вирішувались питання інвестицій (проблеми введення національного режиму, забезпечення гарантованої адекватності міжнародним договорам, надійної гарантії інвестицій від націоналізації), сфери послуг, торгівлі. Пожвавлення міжнародної торгівлі, розширення ринків збуту, збільшення потоків інвестицій стимулювали реорганізацію виробництва. При цьому інтеграційні процеси сприяли реалізації усіх трьох переваг іноземних інвестицій: придбання власності, інтернаціоналізації виробництва, раціональному розташуванню підприємств на території інтеграційних об'єднань.

Інтенсивність розвитку економічних зв'язків в інтеграційних об'єднаннях можна простежити використовуючи відповідні показники в залежності від відомих статистичних даних. Зокрема це – частка від сумарного валового національного продукту, що припадає на міжкрайовий обмін, частка загального обсягу товарообігу у відсотках, що припадає на міжкрайовий обмін держав-учасниць інтеграційного об'єднання порівняно з їх товарообігом з іншими країнами світу, динаміку інтеграційних процесів можна простежити по темпах росту взаємного товарообігу. Характерним показником може слугувати обсяг взаємних прямих іноземних інвестицій всередині інтеграційного угруповання порівняно з ПІІ країн-учасниць в інші країни світу. Наприклад, у ЄС взаємні ПІІ держав-членів співдружності у 1980 році складали 25 % потоку загальних інвестицій на території ЄС, а вже

наприкінці 90-х років цей показник досяг майже 50 % [3]. Наочним свідченням прогресу в інтеграції може бути порівняння кількості об'єднань компаній (поглинань, взаємної участі) всередині інтеграційного угруповання з кількістю злиттів і утворенням спільних підприємств з фірмами інших країн світу. До основних факторів, що сприяють об'єднанню фірм у рамках економічної інтеграції, можна віднести:

- ✓ ефект масштабу виробництва,
- ✓ взаємний обмін технологіями,
- ✓ використання переваг розташування підприємств (у Північній та Центральній Європі налагоджено виробництво складних компонентів, у Південній – зборка, яка здійснюється дешевою робочою силою; така сама ситуація у НАФТА – США, Канада – розробка технологій, складне виробництво, у Мексиці – зборка, що здійснюється дешевою робочою силою),
- ✓ розширення асортименту продукції для більш повного задоволення попиту місцевих споживачів,
- ✓ можливості збільшення витрат на НДДКР,
- ✓ концентрація каналів збуту;
- ✓ використання трансфертних цін (у першу чергу в галузях, де фінансові умови і податки різняться у різних країнах),
- ✓ скорочення транспортних витрат за рахунок внутрішнього фірмового розподілу перевезень, тощо.

Міжнародним компаніям з розвитком інтеграційних процесів в ЄС надаються все більш широкі можливості співробітництва з європейськими фірмами, але умови співробітництва мають власну специфіку: ЄС має у своєму розпорядженні комплекс інструментів регулятивного характеру з політичною ознакою – єдиний митний тариф (жодна з країн-учасниць не може самостійно без консультації з партнерами вести торгові переговори з третіми країнами і підписувати з ними угоди), в останні роки до цього додалися питання промислового і науково-технічного співробітництва. Але у ЄС поряд з колективними засобами торгової політики застосовуються і заходи національного характеру. Наприклад, надання експортних кредитів залишається за національними урядами. ЄС застосовує і загальну систему преференцій (ЗСП), перш за все у торгівлі з країнами, що розвиваються і країнами транзитивної економіки у торгівлі сировинними матеріалами. ЗСП функціонує на основі щорічних схем, що можуть переглядатись та затверджуватись Радою ЄС. Антидемпінгове законодавство ЄС передбачає введення захисних заходів одночасно на території усіх країн-членів ЄС незалежно від того, у яку країну спрямовується товар, що став об'єктом демпінгу. Міжнародні компанії проводячи свій бізнес повинні враховувати усі регулятивні заходи та преференційні можливості економічної інтеграції.

В розвитку Північноамериканської інтеграції вирішальна роль відводиться транснаціональним корпораціям США, які намагаються знизити таким чином рівень витрат виробництва і підвищити конкурентоспроможність деяких галузей економіки США. Канадські ТНК розраховують за допомогою НАФТА підвищити прибутки високотехнологічних галузей, при цьому вони розраховують на приплив прямих і портфельних інвестицій з третіх країн, головним чином з ЄС та Японії.

З метою розширення співробітництва з міжнародними компаніями в АСЕАН на початку ХХІ століття передбачається надання дозволу на стовідсоткову іноземну власність на землю та на підприємства у деяких галузях промисловості, створення зони вільних інвестицій, введення жорстких обмежень проти валютних

спекулянтів, зниження митних тарифів на більшість товарів в межах регіону.

Підсумки функціонування МЕРКОСУР свідчать про певні успіхи інтеграційного угруповання, розширення взаємних зовнішньоекономічних зв'язків в рамках об'єднання розповсюджується на іноземні інвестиції з третіх країн. Зокрема японська корпорація "Тойота моторз", яка розмістила у Аргентині біля ста мільйонів доларів на спорудження автомобільного заводу, передбачає випуск 20-тисяч легкових автомобілів на рік, половина з яких буде експортована до Бразилії в обмін на комплектуючі вироби бразильських підприємств.

Отримання Україною повноцінного членства в провідних континентальних економічних та політичних організаціях можна вважати необхідними передумовами найбільш органічної моделі реалізації її інтересів на світовій арені, перетворення на активного учасника життя світового співтовариства. Однак в силу різних причин як політичного – непослідовності України у процесі проведення зовнішньої політики, так і економічного – стагнації у вітчизняній економіці та відсутності чіткої економічної стратегії – зовнішньоторгівельна переорієнтація в бік ЄС відбувалась досить повільно. Але можна відзначити, що згідно з урядовими програмами розвитку економіки України, в результаті значної диверсифікації міжнародної торгівлі близько 65–70 % її обсягу до 2010 р. буде припадати на країни "далекого зарубіжжя" [4]. Відносини з Євросоюзом у цьому контексті розглядаються як базовий вектор геостратегічної орієнтації.

Відносини з ЄС та близькими до нього країнами набувають для України дедалі більшого геополітичного значення. Так, своєрідною "компенсацією" за експортні втрати машинобудівників і харчовиків України на ринках СНД стало збільшення експортних поставок продукції металургії до країн Заходу, перш за все Західної Європи. В останні роки збільшилися експортні поставки олійного насіння, головними імпортерами якого з України є Нідерланди, Іспанія. Зросли обсяги експорту органічних хімічних сполук у такі країни, як Фінляндія, Німеччина. Головним споживачем шкіряної сировини українського походження (а її експортні обсяги значно зросли) є Італія. Збільшилися обсяги експортних поставок одягу та предметів одягу до Німеччини та інших країн. Головним торговельним партнером України в торгівлі міддю та виробами з неї є та ж сама Німеччина.

В зовнішньоторгівельному співробітництві між Україною та ЄС завжди превалювала торгівля товарами. Відтак зростання зовнішньоторгівельного обороту протягом 1996-2007 рр. забезпечувалось переважно приростом його товарної складової [5].

Таким чином, розглядаючи приклади розвитку інтеграційних процесів в ЄС, АСЕАН, НАФТА, МЕРКОСУР можна визначити, що міжнародна економічна інтеграція розширює стратегічні можливості міжнародного бізнесу у таких напрямках, як: перехід від експорту до прямих іноземних інвестицій з організацією імпортозаміщуючої продукції; підвищення ефективності ПІІ у зв'язку з вільним переміщенням капіталів та товарів; збільшення обсягів виробництва та надання послуг у зв'язку зі зростанням ПІІ; розширення можливостей для об'єднання компаній.

1. UNCTAD Handbook of Statistics. Geneva, 2002. P.52. 2. Agreement on ASEAN Investment Area. Singapore, ASEAN Sekretariat, 1998. P. 2-3. 3. Міжнародна економіка. Підручник / А.П.Румянцев, Г.Н.Климок, В.В.Рокоча та ін.; За ред. А.П.Румянцева. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2006.- Розділ 9. 4. Новичий В.Є. Міжнародна економічна діяльність України. Підручник – К.: КНЕУ, 2003. 5. Держкомстат України. Надійшла до редколегії 03.06.2008

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ СТРАТЕГІЧНОГО МАРКЕТИНГУ ДЛЯ АНАЛІЗУ ІНТЕГРАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ

Розглянуто історичні, політичні та економічні передумови формування багатовекторного інтеграційного середовища України, оцінено основні напрямки інтеграційного розвитку, проаналізовано їх переваги та недоліки. Визначено альтернативну концепцію інтеграційного розвитку України.

The article concerns historical, political and economic pre-conditions of forming the multiple-vector integration environment of Ukraine. The basic directions of integration development are estimated and their strengths and weaknesses are analyzed in the article. The alternative conception of integration development of Ukraine is also determined.

Україна є країною, яка водночас належить до Центральноєвропейського, Чорноморського та Східноєвропейського регіонів, знаходячись на перетині трьох надзвичайно потужних геополітичних масивів: Євроатлантичного, Євразійського та Ісламського. Внаслідок історичних і політичних реалій територія України є інтегруючою складовою стратегічних протистоянь "північ – південь" і більш яскраво вираженого "захід – схід".

На даному етапі розвитку перед Україною гостро постає питання самоідентифікації, вибору "центру тяжіння", віднесення самої себе до однієї із згаданих геополітичних сил з урахуванням історичних традицій і майбутньої перспективи розвитку. Україну ще й досі відносять до пострадянського простору, в той час як країни колишнього соціалістичного табору вже стали частиною Центральної та Східної Європи.

Актуальність дослідження даної сфери зовнішньополітичного і економічного життя України зумовлюється необхідністю концептуального обґрунтування основних напрямків і цілей зовнішнього співробітництва України, визначення доцільних інструментів такої взаємодії по окремих важливих її напрямках з урахуванням потреб вітчизняної економіки.

У вітчизняній науковій літературі питання багатовекторності інтеграційного розвитку України, співробітництва з ЄС, Росією тощо, а також структурної реформи системи зовнішньоекономічної діяльності знайшли відображення в численних роботах О. Білоруса, В. Будкіна, І. Бураковського, В. Геєця, М. Дудченка, А. Кредісова, І. Лукинова, Д. Лук'яненка, О. Мозгового, В. Новицького, В. Онищенко, Є. Панченка, Ю. Пахомова, О. Плотнікова, А. Поручника, А. Румянцева, В. Степаненка, В. Супруна, В. Федосова, А. Філіпенка, С. Фоміна, А. Хахлюка та інших. В дослідженнях багатьох авторів далекого та ближнього зарубіжжя, зокрема з праць Б. Гурне, Д. Кауфмана, Е. Кочетова, Дж. Стігліца, Є. Кіш, Е. Сіскоса, У. Тіссена, Л. Якобсона та інших розглядаються принципові проблеми формування геополітичних та гео економічних структур, вироблення міжна-

родних економічних стратегій на державному та мікро-економічному рівнях.

Однак, розгляд проблеми інтеграційного середовища України, на нашу думку, досі не носить комплексного характеру, який дозволив би оцінити всі переваги і недоліки векторів інтеграційного розвитку, а також можливості чи загрози для України.

Метою даної роботи стала всебічна оцінка векторів інтеграційного руху України з позицій зацікавлення, переваг і загроз для всіх учасників цього процесу.

Під концепцією багатовекторності інтеграційного розвитку, на нашу думку, слід розуміти синхронізацію розвитку відносин у всіх вимірах і напрямках зовнішніх відносин України: Євроатлантичному, Євроазіатському, Чорноморському тощо.

На даному етапі соціально-економічного розвитку України її інтеграційне середовище визначається такими напрямками [4]:

1. Інтеграція до Європи.
2. Стратегічне партнерство зі США.
3. Стратегічне партнерство з Російською Федерацією.
4. Поглиблення зв'язків з країнами СНД.
5. Партнерство з країнами Південної та Південно-Східної Азії.
6. Співробітництво з країнами Північної Африки та Латинської Америки.

В лютому 2005 року Президент України Віктор Ющенко заявив, що "період багатовекторності ми залишаємо в минулому", – інтеграція в європейські та євроатлантичні структури "віднині буде визначати стратегію і тактику української політики". Разом з тим, слід розрізняти векторність інтеграційного розвитку та векторність розвитку зовнішньої торгівлі країни. Це взаємопов'язані, але не тотожні поняття.

Почнемо оцінку напрямів інтеграційного розвитку з аналізу поточного портфелю ринків у зовнішній торгівлі України. Ринки (країн або регіонів), що попадають в одну зону матриці, наданої в табл. 1, ймовірно, відіграють схожу роль у портфелі ринків.

Таблиця 1. Зони матриці портфелю ринків

"Бурхливе зростання". Це зона стратегічного вектору зовнішньої торгівлі країни (орієнтація на найближче майбутнє)	"Новий вектор" Зона визначає країни, зовнішня торгівля з якими не була пріоритетною у попередні роки, але становить перспективу та має потенціал для зростання	Високі	Темпи зростання обсягів зовнішньої торгівлі з країною (середина інтервалу – темпи зростання загального обсягу зовнішньої торгівлі) – поточний рік у порівнянні з попереднім
"Стабільність" Зона визначає країни, що забезпечують поточну стабільність зовнішньої торгівлі країни	"Невизначеність" Варіанти: "Збір врожаю" – використання встановлених раніше зв'язків без встановлення нових "Стагнація" "Уход з ринку"	Низькі темпи зростання або падіння	
Значна	Незначна		
Доля обсягу зовнішньої торгівлі з країною у загальному обсязі зовнішньої торгівлі			

Пріоритетним для України виступає перший із зазначених вище напрямків, тобто повноправна інтеграція

до Європейського Союзу. Визначеність у виборі курсу міжнародного розвитку позначилася підписанням у

1998 р. Указу Президента України "Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу", де зазначені такі основні напрями інтеграційного процесу України до ЄС [2]:

1. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС, забезпечення прав людини.
2. Економічна інтеграція та розвиток торговельних відносин між Україною і ЄС.
3. Інтеграція України до ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки.
4. Політична консолідація та зміцнення демократії.
5. Адаптація соціальної політики України до стандартів ЄС.
6. Культурно-освітня і науково-технічна інтеграція.
7. Регіональна інтеграція України.
8. Галузева співпраця.
9. Співробітництво в галузі охорони довкілля.

Головним завданням сучасного етапу є створення належної бази для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі та формування в суспільстві стійкої проєвропейської більшості.

Критеріями досягнення зазначеної стратегічної цілі згідно зазначеної програми є [3, 3]: прискорене набуття Україною членства в Світовій організації торгівлі налагодження співробітництва з Європейською асоціацією вільної торгівлі, започаткування переговорів з питань створення зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом, визнання України країною з ринковою економікою.

Європейський Союз встановлює також такі вимоги до країн – претенденток на вступ [1, 22]:

- ✓ стабільність функціонування національних інститутів, що забезпечують демократію, верховенство закону, права людини і захист інтересів національних меншостей;
- ✓ наявність сформованої і діючої ринкової економіки;
- ✓ здатність конкурувати і витримати натиск ринкових сил на внутрішньому ринку Євросоюзу;
- ✓ готовність прийняти на себе у повному обсязі зобов'язання, пов'язані зі вступом у ЄС.

Насправді ж, приєднання до ЄС вимагає від країн поступок певної частини їх свобод і національних інтересів. Адаптацію країн, які збираються приєднатися до ЄС, до нових умов ускладнює те, що Євросоюз схильний приєднувати нових членів виключно на своїх неоговорюваних і нерівноправних умовах:

- ✓ від претендентів вимагається стовідсоткове і безумовне виконання вимог ЄС, який отримує абсолютний пріоритет над їх національним правом аж до прямого втручання;
- ✓ до існуючих претендентів застосовується єдиний і стандартний підхід, який не враховує їх національної специфіки;
- ✓ Євросоюз залишає за собою право на обмеження у допуску визначених раніше країн до певних аспектів своїх прав і свобод. Це, наприклад, стосується свободи пересування робочої сили.

З огляду на все це перспективи бути приєднаними до ЄС стають вже не такими безхмарними, як це здавалося раніше.

Інтеграція України у європейські структури є процесом, який неможливо розглядати у відриві від розвитку зв'язків ЄС з Росією. Росія не може і не намагається бути інтегрованою у Європейський Союз, прагнучи залишитися самостійним центром сили. На сьогодні у російському суспільстві спостерігається тенденція до охолодження відносин з Західною Європою, яка змінила період відкритості назустріч Заходу. Для ЄС таке положення означає втрату того потенціалу, який при-

таманий процесу зближення. ЄС може набути привабливості для Росії тільки тоді, коли він буде сприйматися Росією як дещо самостійне і цілісне, тобто при умові відстроювання від США. Росія бажає бути партнером, а не членом ЄС, тоді як метою української політики є повномасштабна інтеграція у Європу, життєва необхідність чого визначається прагненням повноцінного ствердження у світовому співтоваристві. Російський же уряд не готовий для делегування національного суверенітету на наднаціональний рівень, що є необхідною передумовою членства в Європейському Союзі [6, 79].

Пріоритети і стратегії обох "векторних полюсів" інтеграційного простору України схожі, а часом навіть ідентичні. Це ставить Україну в умови жорсткого вибору, коли ці два головні напрями інтеграції є альтернативними, тобто один абсолютно виключає інший. Крім того, обидві зазначені геополітичні сили несуть у собі певну загрозу українському суверенітету.

Основними геополітичними та зовнішніми пріоритетами України є:

- ✓ ствердження України як незалежної суверенної держави, зміцнення фундаментальних цінностей та інституцій, що забезпечують соціокультурний розвиток;
- ✓ повернення України в європейський цивілізаційний простір, всебічна інтеграція до європейських та євроатлантичних політичних і соціальних структур;
- ✓ поглиблення партнерства з НАТО, зміцнення стратегічного партнерства зі США;
- ✓ підтримка і розвиток рівноправних і взаємовигідних відносин з Росією, зміцнення відносин зі стратегічно важливими сусідами;
- ✓ протидія неконтрольованому іноземному економічному проникненню і всебічний захист економічного суверенітету;
- ✓ блокування спроб односторонньої іноземної соціально-культурної та інформаційної експансії і домінування.

Реалізація визначеного пріоритетним напрямку євро-інтеграції для України ускладнюється існуванням ряду проблем у відносинах з Росією, які вимагають їхнього адекватного розв'язання, вироблення довгострокової стратегії взаємовигідного економічного співробітництва. Реальним кроком у цьому напрямку стала ратифікація угоди про Єдиний економічний простір Росією, Україною, Білоруссю та Казахстаном. Однак, при подальшому розвитку експансіоністських намірів Росії, напрямок тісної інтеграції з нею для України бачиться нам абсолютно безперспективним, більш того, таким, який загрожує національному і економічному суверенітету України.

Що стосується інтеграції України до ЄС, то перевагами у цьому напрямку є наступні:

1. Основні політичні переваги: гарантія політичної стабільності, гарантія демократії, гарантія безпеки.
2. Основні економічні переваги: макроекономічна стабільність, збільшення продуктивності економіки, збільшення обсягів торгівлі між Україною та ЄС, вільне пересування робочої сили в межах ЄС.
3. Основні соціальні переваги: захист прав працівників, реформа соціальної сфери, охорона навколишнього середовища.

Залучення України до європейських процесів шляхом інтеграції, а не лише через партнерство та співробітництво, зміцнить внутрішню та зовнішню безпеку Європи, її економічний та інтелектуальний потенціал, посилить європейську ідентичність, а отже – відповідатиме ключовим інтересам самого ЄС. Тому його розширення ставить перед Європою питання про гарантування послідовності і незворотності євроінтеграційних про-

цесів, запобігання появі нових ліній поділу на континенті. НДП впевнена, що зупинка розширення ЄС на західному кордоні України не відповідала б духу і змісту концепції об'єднаної Європи.

Проаналізувавши обидва потенційні напрямки інтеграційного середовища України, маємо змогу виділити ряд переваг та недоліків безумовно пріоритетного (вступ до ЄС) напрямку (див. табл. 2).

Таблиця 2. Переваги та недоліки Євроатлантичної інтеграції України

Переваги	Недоліки
Соціально-економічні: ✓ високий рівень соціального забезпечення та захисту населення; ✓ нові ринки збуту для українських товарів; ✓ додаткові інвестиції в українську економіку; ✓ нові транспортні можливості; ✓ ефективна регіональна політика; ✓ розвиток малого та середнього бізнесу; ✓ розвиток високих технологій; ✓ стандарти ЄС у виробництві (екологічні тощо); ✓ нові рекреаційні можливості; ✓ прискорення формування середнього класу.	Економічні: ✓ втрата конкурентоспроможності частиною товарів; ✓ використання України в якості сировинної бази; ✓ переміщення до України шкідливих виробництв; ✓ скорочення АПК; ✓ складність переходу на європейський рівень цін; ✓ проблема перекваліфікації та зникнення певних галузей промисловості; ✓ обмеження досліджень; ✓ протекціонізм європейських товарів.
Політичні: ✓ зростання політичного статусу держави; ✓ стабільність політичної системи; ✓ розвинене громадянське суспільство; ✓ ефективний захист прав людини.	Політичні: ✓ часткова втрата суверенітету; ✓ перетворення в буфер між Сходом і Заходом; ✓ втрата особливого геополітичного положення; ✓ ускладнення відносин з Росією і Білоруссю.
Культурні: ✓ поширення української культури в країнах ЄС; ✓ акумуляція європейських культурних цінностей.	Соціальні: ✓ ставлення до українців, як до європейців "другого сорту" ✓ проблема взаємодії культур; ✓ поглиблення конфлікту поколінь; ✓ проблема міграції; ✓ ускладнення візового режиму зі східними сусідами; ✓ зміни в системі освіти; ✓ проблема церков.
Переваги військової безпеки: ✓ мирне співіснування; ✓ європейська колективна безпека.	

Незважаючи на декларативне визначення пріоритетним вектора євро інтеграції, до 2005 року більш реальні та серйозні кроки Україна робила у шляху до більш тісної взаємодії з Росією. Свідченням цьому є вже згадуваний Єдиний економічний простір, а також відмова від прямого використання нафтопроводу "Одеса-Броди" на користь російській стороні. Все це значною мірою ускладнювало подальший поступ України на шляху до Європи.

Таким чином важливо, щоб участь України в такому об'єднанні як ЄП не входило в протиріччя із стратегічним курсом країни на європейську інтеграцію. А тому відносини в рамках об'єднання мають формуватися на основі рівноправного взаємовигідного співробітництва. Це, зокрема, означає, що економічна інтеграція має проводитися на даному етапі у вигляді формування зони вільної торгівлі. Питання створення митного союзу доцільно розглядати тільки після вступу всіх країн-учасниць до СОТ.

На нашу думку, варто виділити третій, не менш важливий вектор інтеграційного поля України. Йдеться про чорноморське співробітництво та подальший розвиток взаємовідносин з країнами Азії. Інституціоналізація Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) бачиться одною з можливих ланкою

інтеграції чорноморських держав до ЄС, виходу на нові потенційні ринки Центральної Азії та Кавказу. В лютому 2005 року Президент України заявив про необхідність відродження ще одного інтеграційного об'єднання – ГУУАМ. Найближчим часом очікується інституціоналізація цього об'єднання.

З огляду на все вище сказане, можливо, ідеї деяких політологів, що Україні потрібно не прямувати до Європи, а будувати її у себе [5, 86], здаються не такими й зухвалими. Головною метою нової інтеграційної політики України має стати її спрямованість на реалізацію українських інтересів.

1. Иванов И. Расширение Евросоюза: сценарий, проблемы, последствия // Мировая экономика и международные отношения. – 1998, № 9. – с. 22-33.
2. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу. Указ Президента України від 11.06.1998 р. №615/98.
3. Програма діяльності Кабінету Міністрів України "Реформи заради добробуту" // Урядовий кур'єр, 2000. – 15 березня (№ 47). – с. 3-6.
4. Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004-2015 рр. "Шляхом європейської інтеграції" / Авт. кол.: А.С.Гальчинський, В.М. Гець та ін. – К., 2004.
5. Шнайдер-Детерс В. Европейская перспектива Украины: полноправное членство или добрососедство? // Политическая думка, 2000, № 2 (19), стор. 77-87.
6. Шнайдер-Детерс В. К конкретизации концепции "Большой Европы" // Политическая думка, 2000. – № 3-4 (20). – с.78-87.

Надійшла до редколегії 08.07.2008

М. Мошкова, асп.

ЗАСТАВНА В СИСТЕМІ РЕФІНАНСУВАННЯ ІПОТЕЧНИХ КРЕДИТІВ

У статті досліджується роль заставної в системі рефінансування іпотечних кредитів. З'ясовано особливості застосування заставної в іпотечному кредитуванні банків, а також визначено методи рефінансування з використанням заставної. Відзначено недостатній рівень використання заставної у вітчизняній практиці.

The article is focused on the role of mortgage in the system of mortgage credit refinancing. Features of use of the mortgage in the mortgage credit of the banks, also definition of refinancing methods with help of the mortgage. Insufficient level of use of the mortgage is marked in the native practice.

Заставна вважається одним із перших видів іпотечних цінних паперів, що використовується не тільки

для операцій на первинному, але й на вторинному іпотечному ринках. Адже на основі пулу заставних

інших осіб. Рефінансування може здійснюватися такими методами:

- ✓ продаж заставної шляхом вчинення індосаменту;
- ✓ продаж заставної із зобов'язанням зворотного викупу (операція репо);
- ✓ передача заставної у заставу для забезпечення виконання зобов'язань перед іншими кредиторами;
- ✓ емісія іпотечних цінних паперів.

Продаж заставної із зобов'язанням зворотного викупу або операції РЕПО із заставною є угодою, згідно з якою кредитор зобов'язується сплатити іпотекодержателю (власнику заставної) грошові кошти, а іпотекодержатель зобов'язується передати заставну цьому кредитору і викупити її за погодженою сторонами ціною у визначений строк у майбутньому, але не пізніше строку повного виконання основного зобов'язання боржником.

Продаж заставної із зобов'язанням зворотного викупу здійснюється шляхом вчинення індосаменту, в якому встановлюється строк зворотного викупу заставної. Іпотекодержатель і кредитор можуть укласти договір, який встановлюватиме інші умови продажу заставної із зобов'язанням зворотного викупу. Зокрема, договором може бути встановлений обов'язок іпотекодержателя викупити заставну до вказаного в індосаменті строку у разі настання визначених договором обставин.

Заставна може бути передана у заставу для забезпечення виконання зобов'язань її власника перед іншою особою – кредитором. Застава заставної здійснюється шляхом вчинення індосаменту, в якому зазначається, що заставна передається тільки у заставу, та ідентифікується забезпечене заставою зобов'язання. При заставі заставна передається у володіння заставодержателю.

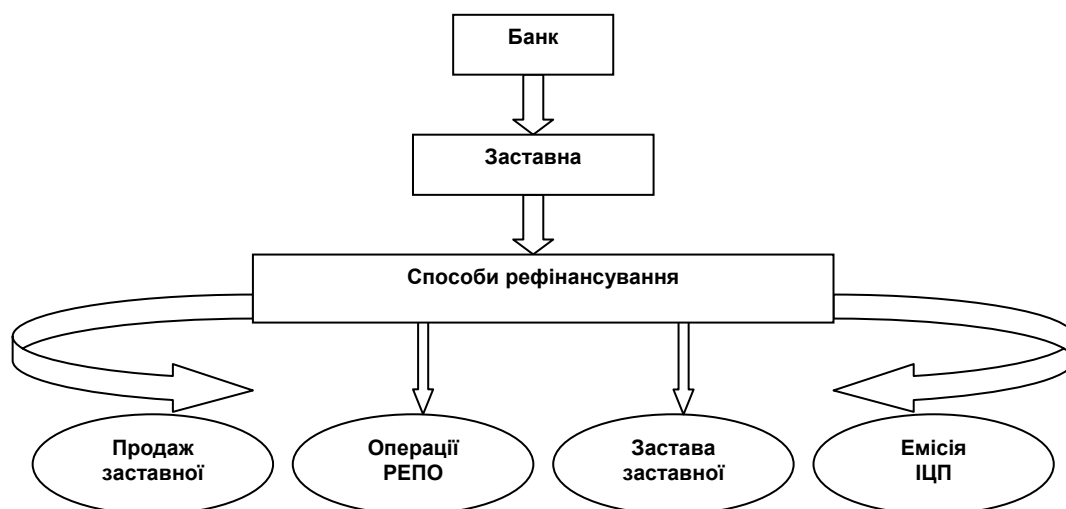

Рис.2. Методи рефінансування з використанням заставної.
Джерело: складено автором на основі Закону України "Про іпотеку" [1]

Іпотекодержатель зобов'язаний письмово повідомити боржника про передачу заставної у заставу. У разі порушення зобов'язання, забезпеченого заставою заставної, до заставодержателя переходять всі права за заставною.

Заставні можуть забезпечувати випуск іпотечних цінних паперів – іпотечних облігацій і іпотечних сертифікатів. При цьому виникають інструменти фондового ринку, тобто створюється вторинний іпотечний ринок. Інструментами цього ринку є цінні папери, забезпечені іпотечними кредитами.

Власник заставної має право проводити операції з заставними для рефінансування власної діяльності самостійно або з залученням спеціалізованих фінансових установ, які на підставі договору з іпотекодержателем – власником заставної – надають відповідне рефінансування шляхом проведення операцій з іпотечними активами.

Висновки. Таким чином, у майбутньому, на нашу думку, заставними, поряд з іншими іпотечними активами, будуть забезпечуватися випуски більш відомих іпотечних цінних паперів – іпотечних облігацій та іпотечних

сертифікатів. Отже, використання комерційними банками таких способів мобілізації фінансових ресурсів, як рефінансування з використанням заставної і сек'юритизації іпотечного кредиту, що сприяє залученню ресурсів з ринку цінних паперів на іпотечний ринок, може суттєво підвищити ліквідність операцій з іпотечного кредитування, яке в свою чергу, виступає суттєвим фактором економічного розвитку держави. Роль іпотечного кредитування може бути особливо помітна для країни в період виходу з економічної кризи.

1. Закон України "Про іпотеку" № 898-IV від 05.06.2003 // www.rada.gov.ua.
2. Любунь О.С., Кіреєв О.І. Іпотечний ринок: теоретичні основи іпотеки, іпотечне кредитування, інструменти і моделі фінансування та рефінансування житлового будівництва: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Університет "КРОК". – К., 2005. – 356 с.
3. Разумова І.А. Ипотечное кредитование: Виды ипотечных кредитов. Рынок ипотечного капитала. Нормативно-правовое регулирование: Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. "Финансы и кредит". – СПб.; М.; Нижний Новгород; Воронеж; Ростов-н/Д; Питер, 2006. – 200 с.

Надійшла до редколегії 08.07.2008

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ЕКОНОМІКА

Випуск 103

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"
Виконавець Д. Ананьївський

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Засновник та видавець – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Свідоцтво Міністерства інформації України про державну реєстрацію засобів масової інформації КІ № 251 від 31.10.97. Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", директор Г.Л. Новікова. Адреса ВПЦ: 01601, Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, кімн. 43. ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 234 31 28

Підписано до друку 15.09.08. Формат 60x84^{1/8}. Вид. № 168. Гарнітура Arial. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 500. Ум. друк. арк. 10. Обл.-вид. арк. 10. Зам. № 28-4536.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; факс (38044) 239 31 28
E-mail: vydav_polygraph@univ.kiev.ua
WWW: <http://vpc.univ.kiev.ua>